

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

İSMAYILOV FƏRİD ƏRŞAD OĞLU

«AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA AQRAR SEKTORUN DAVAMLI
İNKİŞAFININ HÜQUQİ TƏMİNATININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ
MƏSƏLƏLƏRİ» mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060404 - " İqtisadiyyat"

İxtisaslaşma: " İqtisadiyyatın hüquqi tənzimlənməsi"

Elmi rəhbər:
hüquq elmləri doktoru,
professor O.F. ƏFƏNDİYEV

Magistr proqramının rəhbəri
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent S.Z. İSAYEV

Kafedra müdiri:
iqtisad elmləri doktoru,
professor F.P. RƏHMANOV

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	4
------------	---

FƏSİL 1. AQRAR SEKTORUN İNKİŞAFININ NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI.....	10
--	----

1.1 Milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafının təmin edilməsində aqrar sektorun rolu və bu sahədə bazar münasibətlərinin formalaşdırılmasının iqtisadi məzmunu.....	10
1.2 Dövlətin aqrar siyasətinin mahiyyəti, bu sahədə vəzifələri və “effektiv aqrar siyasət” anlayışı.....	19
1.3 Aqrar sektorda formalaşan münasibətlərin dövlət tənzimlənməsinin əsas istiqamətləri.....	31

FƏSİL 2. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA AQRAR SEKTORUN DAVAMLİ İNKİŞAFININ FORMALAŞMASININ MÖVCUD VƏZİYYƏTİ VƏ BU İSTİQAMƏTDƏ HƏYATA KEÇİRİLƏN DÖVLƏT SİYASƏTİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ	39
---	----

2.1 Azərbaycanda aqrar sektorun davamlı inkişafının tənzimlənməsinin iqtisadi mexanizminin mövcud vəziyyətinin təhlili	
---	--

Azərbaycanda aqrar sektorun inkişafının müasir vəziyyətinin kompleks təhlili.....	39
--	----

2.2 Aqrar sahənin davamlı inkişafının iqtisadi vasitələrlə tənzimlənməsinin mövcud vəziyyətinin təhlili	55
--	----

2.3 Aqrar sektorda həyata keçirilən iqtisadi islahatlar strategiyasının əsas xüsusiyyətləri.....	75
---	----

FƏSİL 3. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA AQRAR SEKTÖRÜN DAVAMLI İNKİŞAFININ FORMALAŞDIRILMASININ HÜQUQİ TƏMİNATI, ONUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ VƏ BU SAHƏDƏ DÜNYA TƏCRÜBƏSİNİN ÖYRƏNİLMƏSİ.....	87
3.1 Azərbaycan Respublikasında aqrar sektorun davamlı inkişafının formalaşdırılması mexanizminin hüquqi təminatı.....	87
3.2 Azərbaycan Respublikasında aqrar sektorun davamlı inkişafının təmin edilməsi istiqamətində reallaşdırılan aqrar islahatların hüquqi mexanizminin təkmilləşdirilməsi məsələləri.....	104
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	116
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	121

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Aqrar sektor Azərbaycan iqtisadiyyatın çox mühüm sferası kimi ÜDM-nin təxminən 5, məşğulluğun isə təxminən 45 faizini formalaşdırır. Öz növbəsində əhalinin istehlak fondunun ən azı üçdə ikisi bilavasitə bu sektor hesabına təmin olunur. Bu səbəbdən, istənilən ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi birbaşa kənd təsərrüfatının dayanıqlı inkişafından asılıdır. Dünya əhalisinin sürətlə artdığı, qlobal iqlim dəyişikliyinə intensivləşdiyi hazırkı dövəmdə dövlətlərin effektiv fəaliyyət göstərən aqrar sektora ehtiyacı daha qabarıq hiss olunur. Effektiv aqrar sektor iqtisadiyyatın az resurslar sərf etməklə daha yüksək kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalına nail olmağı nəzərdə tutur. Bu mənada beynəlxalq təcrübədə eyni təbii və iqtisadi şəraitə malik olan müxtəlif ölkələrin kənd təsərrüfatı istehsalının məhsuldarlığının aşağı yaxud yüksək olması həmin ölkələrin aqrar siyasətinin nə dərəcədə effektiv olmasını göstərir.

Azərbaycan Respublikası bütövlükdə çoxcəhədli və məhsuldar kənd təsərrüfatının formalaşdırılmasına imkanlar verən təbii iqlim şəraitinə malik bir ölkədir. Ən qədim əkinçilik mədəniyyətinə malik olan Azərbaycan taxılçılığın, üzümçülüyn, meyvəçiliyin, tərə-vəzçiliyin və heyvandarlığın əsas mərkəzlərindən biri hesab olmuşdur. İstər sovet dövründə istərsə də müstəqillik dövründə Azərbaycanın aqrar iqtisadiyyatı yeni texnologiyaların tətbiqi ilə daim inkişaf etdirilmişdir. Ulu öndər Heydər Əliyevin bu sahənin inkişafında çox böyük xidmətləri olmuşdur. O, dövlət müstəqilliyi dövründə Azərbaycan Respublikasının aqrar sahəsinin inkişaf modelini qurmuş, onun layiqli davamçısı cənab İlham Əliyev isə bu sahənin inkişafı strategiyasını müəyyənləşdirmiş və uğurla həyata keçirməkdədir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən əsas qoyulan ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasında kənd təsərrüfatı həmişə önəmli yer tutmuşdur. Təsədüfi deyil ki, ölkə iqtisadiyyatının böhrandan çıxarılması və gələcək inkişafı üçün həlledici faktor olan yeni neft strategiyasının əsasında dayanan və bu yaxınlarda 20 illik yubileyi qeyd edilən "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanmasından dərhal sonra

ölkədə aqrar islahatların həyata keçirilməsi üçün kompleks tədbirlər görülməsinə başlandı. 1995-1996-cı illərdə zəruri hüquqi bazası yaradılmaqla 1996-1998-ci illərdə sistemli şəkildə və sürətlə həyata keçirilən aqrar islahatlar nəticəsində qısa müddət ərzində torpağın kəndlilərin şəxsi mülkiyyətinə verilməsi və aqrar sektorda bazar prinsiplərinin formalaşdırılması təmin edildi. Daha sonra - 1999-2000-ci illərdən etibarən aqrar sahədə formalaşmış özəl sektora bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə uyğun dövlət dəstəyi mexanizmlərinin yaradılmasına başlandı.

Azərbaycanda həyata keçirilən aqrar islahatlardan ötən 20 illik dövrdən sonra bu islahatların nəticələrini qiymətləndirmək indi asandır. Amma 20 il bundan öncə ulu öndər bu islahatların aparılması ilə bağlı öz siyasi iradəsini ortaya qoyan zaman dövlətin iqtisadi münasibətlərdə və mülkiyyət üzərində total şəkildə hakim olduğu bir sistemdən, azad bazar münasibətlərinə və özəl mülkiyyətə əsaslanan sistemə keçidlə bağlı nə təcrübə, nə də nəzəri-metodoloji əsaslar mövcud idi. Buna baxmayaraq, ümummilli liderin zəngin idarəçilik təcrübəsinə əsaslanan müdrik qərarı ilə həyata keçirilən aqrar islahatların ölkədə kənd təsərrüfatının dinamik inkişafı üçün möhkəm təməl yaratdığını zaman özü göstərdi. Məsələn, islahatların başladığı 1995-ci ildə taxıl istehsalı 921 min tondan 2013-cü ildə 2 milyon 955 min tona, kartof istehsalı 155 min tondan 993 min tona, tərəvəz istehsalı 424 min tondan 1 milyon 236 min tona, bostan məhsulları 42 min tondan 430 min tona, ət istehsalı 109 min tondan 298 min tona, süd istehsalı 826 min tondan 1 milyon 820 min tona, yumurta istehsalı 455 milyon ədəddən 1 milyard 401 milyon ədədə çatdı.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə ölkədə uğurla həyata keçirilən davamlı inkişaf strategiyasına uyğun olaraq kənd təsərrüfatı sahəsinin də inkişafında yeni mərhələ başladı. Belə ki, sistemli və dayanıqlı inkişafın dövlət tənzimlənməsinin mütərəqqi bir metoduna çevrilmiş regionların sosial-iqtisadi inkişafı dövlət proqramları çərçivəsində kənd təsərrüfatının inkişafı ilə bağlı yeni mexanizmlər tətbiq olundu. Bu baxımdan regionların sosial-iqtisadi inkişafı siyasəti çərçivəsində kənd yerlərində sosial infrastrukturun inkişafı, kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı müəssisələri şəbəkəsinin genişləndirilməsi, fermerlərin istehsal vasitələri ilə təminatının gücləndirilməsi məqsədilə "Aqrolizing" ASC-nin

yaradılması, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının gübrə, yanacaq və toxumla təminatının yaxşılaşdırılması üçün subsidiyaların verilməsi, meliorasiya-irriqasiya sistemlərinin köklü şəkildə yenidən qurulması tədbirlərini xüsusi qeyd etmək lazımdır.

Ölkə həyatının bütün sahələrində inkişaf siyasətinin əsas strateji hədəflərini özündə ehtiva edən "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyası Azərbaycanın qarşısına daha yüksək inkişaf məqsədlərinin qoyulması və bu məqsədlərdən irəli gələn vəzifələrin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı Prezident İlham Əliyevin siyasi iradəsinin ifadəsidir.

Azərbaycanın yeni inkişaf hədəflərinin reallaşdırılması məqsədilə kompleks islahatların aparılmasını nəzərdə tutan bu konsepsiyada kənd təsərrüfatının gələcək inkişaf istiqamətləri də əhatəli şəkildə öz əksini tapmışdır. Kənd təsərrüfatının inkişafı ilə bağlı müəyyən olunmuş konseptual istiqamətlərin reallaşdırılması məqsədilə artıq Prezident tərəfindən "Kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları bazarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında" 16 yanvar 2014-cü il tarixli sərəncam və "Aqrar sahədə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi və institusional islahatların sürətləndirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında" 16 aprel 2014-cü il tarixli fərman imzalanmışdır. Tarixi əhəmiyyətli bu siyasi qərarlarla aqrar sektorun inkişafının prioritet hədəflərinin yeni çağırışlar fonunda müəyyən edilməsi, aqrar sektorda institusional strukturun və idarəetmənin təkmilləşdirilməsi və innovativ dəyişikliklərə təkan verəcək digər tədbirlərin həyata keçirilməsinə göstəriş verilməsi bu sahədə inkişafın keyfiyyətə yeni mərhələsinə keçid üçün əsas yaratmışdır.

Məhz bu baxımdan aqrar sahənin hüquqi tənzimlənməsi ilk növbədə aqrar-ərzaq kompleksinin inkişaf strategiyasının, kənd təsərrüfatı ilə dövlət, eləcə də emal və tədarük subyektləri arasındakı münasibətlərin qanunvericilik təminatının formalaşdırılmasını özündə əks etdirir. Aqrar sahibkarlıqda hüquqi tənzimlənmənin mövcud prinsip, metod və xüsusiyyətləri iqtisadi cəhətdən mübadilələr, hüquqi baxımdan müqavilələr zənciri olan bazar iqtisadiyyatında aqrar subyektlər arasındakı bu münasibətlərinin səmərəli şəkildə qurulmasının və stabilliyinin dövlət tərəfindən təminatına xidmət

edir.

Dissertasiya tədqiqatının predmetini keçid prosesində ölkənin aqrar sektorunda bazar münasibətlərinin formalaşdırılması istiqamətində həyata keçirilən islahatlar və onun nəticələri, aqrar sektordavamlı iqtisadi inkişafının təmini istiqamətində həyata keçirilən iqtisadi islahatlar strategiyasının hədəfləri və əsas xüsusiyyətləri ilə bağlı yeni tendensiyalar, aqrar sahənin tənzimlənməsinin hüquqi təminatı mexanizmi və onun təkmilləşdirilməsi ilə bağlı digər proseslər təşkil edir. Tədqiqatın obyektı ölkə iqtisadiyyatına aqrar sektoru, iqtisadiyyatın aqrar sektorunun inkişafının müasir vəziyyəti və onuna bağlı digər məsələlərdir. Təqdim edilən problemin aktuallığı, onun nəzəri və praktiki əhəmiyyəti dissertasiyanın mövzusunun seçilməsini müəyyən etmişdir, tədqiqatın predmet və obyektı məqsəd və vəzifələri, həmçinin onun məntiqi və strukturunu şərtləndirir.

Dissertasiya tədqiqatının məqsədi keçid şəraitində ölkə iqtisadiyyatının aqrar sahəsində reallaşdırılan iqtisadi islahatların xüsusiyyətlərini və aqrar sektorun davamlı inkişaf strategiyasının reallaşdırılması istiqamətlərini, iqtisadiyyatın aqrar sahəsində davamlı iqtisadi inkişafa nail olma istiqamətində həyata keçirilən iqtisadi islahatlar strategiyasının hədəfləri və əsas istiqamətlərini tədqiq etmək, Azərbaycan Respublikasının aqrar sektorunun və kənd təsərrüfatı sahəsinin davamlı iqtisadi inkişafının müasir vəziyyəti və bu sahədə reallaşdırılan iqtisadi islahatların nəticələrinin təhlilini aparmaq, Azərbaycan Respublikasında aqrar sektorda sahibkarlığın inkişafının dövlət tərəfindən stimullaşdırılması istiqamətləri və hüquqi təminatı məsələlərini, Azərbaycan Respublikasında aqrar sahənin tənzimlənməsinin hüquqi təminatının mövcud vəziyyətini və onun aktual problemlərini üzə çıxarmaq, təkmilləşdirilməsi istiqamətlərini müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Məqsədə nail olmaqdan ötrü tədqiqatın qarşısında bir sıra vəzifələr dayanmışdır:

1. Milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafının təmin edilməsində aqrar sektorun rolunun müəyyənləşdirilməsi;
2. Ölkə iqtisadiyyatının aqrar sektorunda bazar münasibətlərinin formalaşdırılmasının iqtisadi məzmununun müəyyənləşdirilməsi;
3. Aqrar sektorda formalaşan münasibətlərin dövlət tənzimlənməsinin əsas

istiqamətlərinin, həmçinin forma və metodlarının tədqiqi;

4. Dövlətin aqrar siyasətinin əsas istiqamətlərinin və vəzifələrinin müəyyənləşdirilməsi;

5. Aqrar sektorda həyata keçirilən iqtisadi islahatlar strategiyasının əsas xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi;

6. Aqrar sahənin davamlı inkişafının iqtisadi tənzimlənmə mexanizminin mövcud vəziyyətinin kompleks təhlili;

7. Azərbaycan Respublikasında aqrar sektorun inkişafının müasir vəziyyətinin kompleks təhlili həyata keçirilməsi və Azərbaycanda aqrar sektorun davamlı inkişafın tənzimlənməsinin əsas istiqamətlərinin tədqiqi

8. Aqrar sektorun davamlı inkişafının tənzimlənməsi mexanizminin hüquqi təminatının mövcud vəziyyətinin tədqiqi və qiymətləndirilməsi, Azərbaycan Respublikasında reallaşdırılan aqrar islahatların hüquqi təminatının təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin tədqiqi

Tədqiqatın informasiya bazasını mövzu ilə əlaqədar ekspertlərin araşdırmaları, dövlət hakimiyyəti və idarəetmə orqanlarının, xüsusilə də Dövlət Statistika Komitəsinin aqrar sektorun vəziyyətinin təhlilini həyata keçirmək üçün geniş statistik məlumatları, Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin və Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin, həmçinin aqrar sahədə fəaliyyət göstərən qeyri-hökumət təşkilatlarının məlumatları, tədqiqat mövzusu üzrə elmi araşdırmalar və digər elmi ədəbiyyatlar, beynəlxalq təşkilatların işçi materialları və sənədləri və normativ materiallar, bir sıra konfransların sənədləri təşkil etmişdir.

Qarşıya qoyulan məsələlərin həllinə nail olmaq üçün müqayisəli təhlil, statistik, səbəb – nəticə, funksional, məntiqi, struktur, qruplaşdırma və müşahidə, həmçinin ölkənin aqrar sahəsinin davamlı inkişafının tənzimlənməsinin hüquqi mexanizminin tədqiqi ilə bağlı digər metodları istifadə edilmişdir. İşin nəzəri – metodoloji bazasını keçid şəraitində dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin transformasiyası, ölkə iqtisadiyyatında aqrar sektorla bağlı reallaşdırılan iqtisadi islahatlar, onların xüsusiyyətləri, strategiyası və iqtisadi-hüquqi mexanizmi, aqrar sahənin davamlı iqtisadi inkişafının təmin edilməsi, onun tənzimlənməsi və hüquqi

təminatı istiqamətlərinin tədqiqi ilə bağlı alimlərin tədqiqatları, elmi yanaşmalar və konseptual aparat, bu sahədə yerli və xarici iqtisadçı ekspertlərin əldə etdikləri nəticələr, beynəlxalq təşkilatların aparıcı mütəxəssislərinin tədqiqatları təşkil etmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti onun aqrar sahənin tənzimlənməsi və aqrar islahatların reallaşdırılması prosesində, həmçinin aqrar sektorun davamlı inkişafının təmin edilməsi və onun tənzimlənməsi, həmçinin aqrar sektorun davamlı inkişafının hüquqi təminatı mexanizminin işlənilməsi zamanı, eləcə də bu proseslərin hüquqi təminatının təkmilləşdirilməsi ilə bağlı məsələlərdə bəzi müddəaların tətbiqinin mümkünlüyü ilə, həmçinin müəllif tərəfindən araşdırılan məsələlərin “İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi”, “İqtisadiyyatın hüquqi tənzimlənməsi”, “İqtisadi hüquq”, “Regionların sosial-iqtisadi inkişafının tənzimlənməsi”, “Region iqtisadiyyatının hüquqi tənzimlənməsi” kimi fənn istiqamətlərinin tədrisində köməkçi material kimi istifadə edilə bilməsi ilə bağlıdır. Dissertasiyanın materialı həm ölkədə, həm də kənarda aqrar sektorun tənzimlənməsinin hüquqi təminatı mexanizmi və bu sahədə reallaşdırılan iqtisadi islahatların strategiyasının öyrənilməsi ilə məşğul olan subyektlər, iqtisadiyyatın hüquqi tənzimlənməsi, region iqtisadiyyatı və aqrar iqtisadiyyat məsələlərinə aidiyyəti olan ali təhsil müəssisələrinin tələbələri üçün maraq kəsb etməlidir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Müəllif tərəfindən əldə edilən tədqiqat nəticələri elmi yeniliyin növbəti elementləri ilə səciyyələnir:

- milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafının təmin edilməsində aqrar sektorun rolu əhatəli şəkildə müəyyənləşdirilmişdir;
- ölkə iqtisadiyyatının aqrar sektorunda bazar münasibətlərinin formalaşdırılmasının iqtisadi məzmunu araşdırılmışdır;
- aqrar sektorda formalaşan münasibətlərin dövlət tənzimlənməsinin əsas istiqamətləri, həmçinin forma və metodları tədqiq edilərək müəyyənləşdirilmişdir;
- dövlətin aqrar siyasətinin əsas istiqamətləri və vəzifələri tədqiq edilərək müəyyənləşdirilmiş və aqrar sahədə həyata keçirilən iqtisadi islahatlar strategiyasının əsas xüsusiyyətləri müəyyənləşdirilmişdir;

- aqrar sektorun davamlı inkişafının iqtisadi tənzimlənmə mexanizminin nəticələri təhlil edilərək qiymətləndirilməsi aparılmışdır;

- aqrar sahədə formalaşan münasibətlərin tənzimlənməsi mexanizminin hüquqi təminatı araşdırılmış, qüvvədə olan aqrar qanunvericilik aktlarının reallığı əks etdirmə səviyyəsi nəzərdən keçirilmişdir;

- aqrar sektorda formalaşan münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsinin mövcud vəziyyətin tələblərinə uyğun təkmilləşdirilməsinin zəruriliyi əsaslandırılmışdır.

Dissertasiyanın strukturu giriş, üç fəsil, nəticə və təklifdən ibarətdir. Dissertasiyanın birinci fəslı “Aqrar sahənin davamlı inkişafının mahiyyəti və onun tənzimlənməsinin konseptual əsasları” adlanır. Bu fəsildə “Davamlı inkişaf” anlayışının mahiyyəti araşdırılmış, aqrar sahənin davamlı inkişafının obyektiv zəruriliyi və özünəməxsus xüsusiyyətləri göstərilmiş, aqrar sektorda davamlı inkişafın və aqrar münasibətlərin tənzimlənməsinin forma və metodları öyrənilmiş, dövlətin aqrar siyasətinin mahiyyəti və vəzifələri geniş tədqiq edilmişdir.

Dissertasiyanın ikinci fəslı adlanır: “Azərbaycanda aqrar sahənin davamlı inkişafının tənzimlənməsi mexanizminin mövcud vəziyyəti və aqrar sektorda həyata keçirilən iqtisadi islahatlar strategiyasının əsas xüsusiyyətləri”. Bu fəsildə Azərbaycanda aqrar sektorun inkişafının müasir vəziyyətinin kompleks təhlili həyata keçirilmiş, aqrar sahənin davamlı inkişafının iqtisadi vasitələrlə tənzimlənməsinin mövcud vəziyyətinin təhlili aparılmış və aqrar sektorda həyata keçirilən iqtisadi islahatlar strategiyasının əsas xüsusiyyətləri müəyyənləşdirilmişdir.

Dissertasiyanın “Azərbaycan Respublikasında aqrar sektorun davamlı inkişafının tənzimlənməsi mexanizminin hüquqi təminatı və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri” adlı üçüncü fəslində aqrar sektorda formalaşan münasibətlərin və aqrar sektorun davamlı inkişafının tənzimlənməsi mexanizminin hüquqi təminatı məsələlərinin təhlili həyata keçirilmiş, Azərbaycan Respublikasında aqrar sektorun davamlı inkişafın tənzimlənməsinin və reallaşdırılan aqrar islahatların hüquqi təminatının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri geniş şəkildə tədqiq edilmişdir.

Tədqiqatın sonunda nəticə və təkliflər çıxarılmış, istifadə olunan ədəbiyyat siyahısı və resurslar geniş təqdim edilmişdir.

FƏSİL 1. AQRAR SEKTORUN İNKİŞAFININ NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1 Milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafının təmin edilməsində aqrar sektorun rolu və bu sahədə bazar münasibətlərinin formalaşdırılmasının iqtisadi məzmunu

Aqrar sahə və onun tənzimlənməsinin hüquqi və iqtisadi mexanizmi mürəkkəb iqtisadi münasibətləri əhatə etdiyindən yaranma prosesi və inkişaf mərhələlərinə nəzər salınmasının, onun nəzəri əsaslarının hərtərəfli öyrənilməsinin olduqca mühüm elmi və praktiki əhəmiyyəti vardır. Tədqiqatlar göstərir ki, bazarın öz ilkin və məhdud sərhədlərini aşması istehsal münasibətlərinin dəyişməsinin təsiri altında baş vermişdir. Problemə qlobal aspektlərdən yanaşaraq belə qənaətə gəlmək olar ki, bazarın ilkin rüşeymləri erkən sinifli cəmiyyətin yaranmasına və ictimai əmək bölgüsü- nün formalaşmasına təsadüf etmişdir. Lakin bütün bunlar heç də o demək deyildir ki, bazar məhz erkən sinifli cəmiyyətdə formalaşaraq iqtisadiyyatın səmərəli və işlək mexanizminə çevrilmişdir. Bazarın formalaşma dövrünün başa çatması tarix etibarı ilə XVII əsrin ortalarına təsadüf edir. Həmin dövrdə bazarın formalaşması üçün zəruri olan tarixi ilkin şərait və zəruri infrastruktur, iqtisadi sistemin dominant qanunları və hakimiyyəti altında artıq yaranmışdı. Dünya dövlətlərinin təcrübəsi göstərir ki, postsosialist iqtisadiyyatında səmərəli və balanslaşdırılmış bazar münasibətlərinin formalaşması və fəaliyyəti aşağıdakı meyarlarla şərtlənir: - ilk növbədə plüralizminin yaradılması, azad rəqabətin və iqtisadi müstəqilliyin hakim mövqe tutması; - sərbəst qiymətqoyma mexanizminin formalaşdırılması, qiymətlərin istehsalçı və istehlakçı arasında qarşılıqlı razılaşmalar nəticəsində formalaş- ması; - maddi, əmək və maliyyə resurslarının sərbəst hərəkətinin təmin olunması; - bazar infrastrukturlarının səmərəli fəaliyyətinin təmin olunması; - iqtisadiyyatın bazar və qeyri- bazar sektorları arasında saxlanılmasında dövlətin təsir və tənzimlənmə vasitələrinə malik olması; - milli iqtisadiyyatın beynəlxalq iqtisadi münasibətlərə səmərəli inteqrasiya olunması; - cəmiyyətin bütün üzvlərinə dövlət tərəfindən zəruri

sosial təminatların yaradılması. Dünya təcrübəsi göstərir ki, iqtisadiyyatda səmərəli və çevik aqrar bazarın formalaşdırılması dövlətin kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarına olan tələbatının xüsusi mənbələr hesabına ödənilməsinə imkan verir. İqtisadiyyatda inkişaf etmiş aqrar bazarın formalaşdırılması aqrar sahənin mövcud vəziyyətindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Bu amil isə bilavasitə onunla şərtlənir ki, bazarın maddi əsasını istehsal təşkil edir. Odur ki, aqrar bazarın formalaşdırılması və səmərəliliyinin yüksək olması da iqtisadiyyatın aqrar

Bu baxımdan aqrar sektor fəaliyyətləri və bu sektorla bağlı dövlət siyasətinin nəzəri əsaslarının inkişaf istiqamətlərini araşdıran zaman ilk rast gəldiyimiz sistemli nəzəriyyə merkantilizmdir. Sənaye kapitalizminə qədərki dövrün iqtisadi nəzəriyyə və siyasi doktrinalarından biri, əsas prinsipləri qızıl və gümüsün sərvətin əsas mənbəyi sayılması, ixracatın artırılması zəruriliyi, iqtisadiyyata dövlət müdaxiləsinin müdafiə edilməsi, müstəmləkəçi siyasətin davam etdirilməsi, millətçi siyasət tədbirlərinə əhəmiyyət verilməsi və əhali artımının təşviq edilməsi olan merkantilizmin çıxış nöqtəsi xarici ticarət balansında daim müsbət saldo yaratmaqla ölkə sərvətinin artırılması və bunun üçün lazım olan bütün proteksionist tədbirlərin görülməsindən ibarətdir. Həmin dövrdə xarici siyasətdə əsasən kənd təsərrüfatı məhsulları hakim olduğundan bu siyasətin davamı kimi aqrar sektorun himayə edilməsini də göstərmək mümkündür.

Tarixdə aqrar sektorun iqtisadi düşüncə və dövlət siyasətinin mərkəzində dayanması isə birbasa fiziokratizmə məkəbi ilə bağlıdır və hətta o səviyyədə ki, bu məkətbə kənd təsərrüfatı fətişizmi adı da verilmişdir. İctimai həyatın tanrı tərəfindən mövcud olan təbii qanunlarla idarə olunduğunu, dövlətin bu qanunlara müdaxilə etməməsini, sadəcə daxili və xarici təhlükəsizliyi təmin edərək bəzi infrastruktur xidmətlərini göstərməli olduğunu düşünən fiziokratlar hesab edirdilər ki, dəyərin mənbəyi kənd təsərrüfatıdır, əlavə dəyər yalnız kənd təsərrüfatında yaradılır və buna görə bu sektor yeganə məhsuldar sektordur, faiz aqrar kapitalın gəliridir, kapital yalnız aqrar sektora qoyulmalıdır, ixracat yalnız aqrar məhsullara dayanmalıdır, yeganə məhsuldar sektor aqrar sektor və yeganə məhsuldar sinif kənd təsərrüfatı istehsalçıları olduğundan dövlət də vergini ancaq bu sektordan toplamalıdır. Əlavə

dəyərin (surplus) yalnız aqrar sektorda yarandığını qeyd edən fiziokratların ən böyük nümayəndəsi doktor Fransua Kene bu dəyərin siniflər arasında necə bölüşdürüldüyünü göstərən məşhur “İqtisadi Cədvəli” (Tableau Economique) ilə bir növ iqtisadi analizin də əsasını qoymuşdur.

Adam Smitin məşhur “Millətlərin Sərvəti”(Wealth of Nations) adlı əsərini çap etdirdiyi 1776-cı ildən meydana gələn klassik iqtisadi məktəb iqtisadiyyata dövlət müdaxiləsinin minimumlaşdırılması, şəxsi azadlıq, əmək bölgüsü, azad bazar mexanizmi kimi prinsipləri müdafiə edərək iqtisadi sistemi kompleks şəkildə öyrənmiş ilk məktəb və sənaye kapitalizminin ideoloji gücü olmuşdur. Aqrar sektorda renta, torpağın məhsuldarlığı, əmək bölgüsü, istehsal vasitələrinin yeniləşdirilməsi, əhalinin ərzaqla təminatı, dövlətin bu sektor fəaliyyətlərinə müdaxilə həddi kimi məsələləri geniş şərh edən klassik iqtisadçılar sərvətin mənbəyinin yalnız bu sektorda olmadığını, sənayenin də məhsuldar sektor olduğu fikrini müdafiə etmiş və sənayenin inkişaf etdirilməsində aqrar sektorun rolu və bu rolun artırılması məsələləri üzərində dayanmışlar.

Klassik iqtisadi məktəbi tənqid edən cərəyanlardan biri, əsasını alman Fridrix Listin qoyduğu milli iqtisadiyyatçəryanı da aqrar sektor fəaliyyətləri və dövlətin aqrar siyasəti baxımından öyrənilməsi zəruridir. Həmin dövrdə əsasən aqrar ölkə olan və hələ sənayeləşə bilməyən ölkələrin klassik iqtisadçıların göstərdiyi azad xarici ticarət prinsipi əsasında artıq sənayeləşmiş ölkələrlə rəqabət apara bilməyəcəyi fikrini müdafiədən bu cərəyan aqrar sektorun və yeni yaranan sənaye müəssisələrinin sənayeləşmə tam başa çatanadək dövlət tərəfindən xüsusilə yüksək gömrük rüsumları vasitəsilə qorunmasını irəli sürmüşdür. Əlk dəfə olaraq Fridrix List aqrar sektorun bir sıra özünəməxsus xüsusiyyətlərindən çıxış edərək onun xüsusi himayəyə ehtiyacı olduğunu da qeyd etmişdir.

Klassik iqtisadi məktəbin davamı kimi, bir növ sənaye kapitalizminin ideoloji gücünün tamamlanaraq XX əsrə gətirilib çıxarılmasında böyük rol oynayan Neoklassik iqtisadi məktəb tələb və təklif, rəqabət, inhisarlar, iqtisadi tarazlıq, istehlakçı psixologiyası, məhsulların faydalılığı kimi əsasən mikroiqtisadi məsələlər üzərində iqtisadi-riyazi təhlillər apararaq azad bazar iqtisadiyyatının elmi şəkildə

əsaslandırılmasında böyük rol oynamışdır. Azad bazar mexanizmini müdafiə edən neoklassiklər itisadiyyatda dövlətin rolunu bir növ “gözetçi” kimi görürdülər. Lakin bu məktəbin son üzvlərindən biri hesab olunan Artur Piqou azad bazarın üstünlüyünü qəbul etməklə yanaşı o dövrün dərin sosial-iqtisadi böhranlarından çıxış edərək qeyd etmişdir ki, şəxsi mənafe heç də həmişə sosial mənafe ilə uzlaşmır, istənilən fəaliyyətin marjinal xüsusi faydası heç də həmişə marjinal sosial faydaya bərabər olmur, buna görə dövlət araya girərək müxtəlif iqtisadi siyasət rıçaqlarından istifadə etməklə bu kənarlaşmanı minimuma endirməlidir. Piqou bu fikirləri ilə sonradan böyük bir nəzəriyyə yaratmış Keynse çox təsir göstərmişdir.

1936-ci ildə qısa olaraq “Ümumi Nəzəriyyə” adı ilə məşhur olan kitabını yazmaqla Con Meynard Keyns özünə qədər hakim olan nəzəriyyələrə alternativ böyük bir nəzəriyyə yaratmışdır. Həmin dövrdə kapitalist dünyasını düşdüğü böhrandan neoklassiklərin göstərdiyi kimi əvvəl-axır bazar mexanizminin özünün çıxaracağı fikrini qəbul etməyərək, dövlətin aktiv siyasət yeridərək iqtisadiyyatın tələb cəbhəsini stimullasdırmalı olduğunu irəli sürmüşdür. Öz fikirləri ilə bir növ iqtisadiyyata dövlət müdaxiləsinin elmi əsaslarını hazırlayan Keyns hal-hazırda aqrar sektor da daxil olmaqla iqtisadiyyatın bütün sahələrinin inkişaf etdirilməsində mühüm rol oynayan pulkredit və büdcə-maliyyə siyasətinin dövlət idarəetməsində geniş şəkildə istifadə edilməsini təmin etmişdir.

II Dünya müharibəsindən sonra inkişaf strategiyalarının hazırlanması çərçivəsində formalaşan inkişaf iqtisadiyyatının qarşısında duran əsas məsələlərdən biri də ölkələrin inkişaf strategiyalarında “lokomotiv sektor”un (engine sector) seçilməsi problemi olmuşdur. Bu elə bir sektor olmalı idi ki, inkişaf edərək bütövlükdə iqtisadiyyatı öz arxasınca apara bilsin. Əksər iqtisadçıların bunun sənaye sektoru olduğunu müdafiə etməsi və iqtisadi siyasətdə də sənayeləşməyə üstünlük verilməsi, sənayeli ölkələri əsasən xammalla təmin edən koloniyaların müstəqillik əldə edərək kolonializmdən qalan aqrar təsərrüfata nifrət ruhunda inkişafa qədəm qoyma cəhdləri, yeni xidmətlər sektorunun sürətlə inkişaf etməsi, aqrar sektorun İEÖ-də elmi-texniki tərəqqinin xeyli dərəcədə təsirinə düşərək məşğulluqdakı payının kəskin azalması kimi amillər onun dünya təsərrüfatında rolunu xeyli zəiflətməmiş, lakin

strateji əhəmiyyəti nəzərə alınaraq dövlətlərin xüsusi himayəsi altında dünya iqtisadiyyatından, onun tənzimləmə tədbirlərindən kənarda inkişaf etmişdir. Bu qapalı inkişaf demək olar ki, ÜTT-nin Uruqvay Raundu çərçivəsində 1995-ci ildə qəbul olunan Kənd Təsərrüfatı çoxtərəfli sazişinin (Agreement on Agriculture) qəbul olunduğu dövrə qədər davam etmiş, məhzbu dövrdən başlayaraq aqrar sektor və onun tənzimlənməsi məsələləri yenidən dünya

elmi və siyasi dairələrinin əsas müzakirə mövzularından birinə çevrilmişdir.

Davamlı inkişafın yeni təzahür formalarından biri olan davamlı aqrar iqtisadiyyat (yəni, davamlı inkişafa əsaslanan aqrar sahə) son illər mühüm aktualıq kəsb edən sahələrdən biri hesab edilir. Aqrar sahənin davamlı inkişafı dedikdə isə, ilk növbədə, bu sahədə istehsal olunan məhsulların (həmçinin göstərilən xidmətlərin, görülən işlərin) davamlı artımı, kənd ərazilərində yaşayan insanların yaşayış səviyyəsinin və onların həyat keyfiyyətinin yüksəldilməsi, kənd yaşayış məntəələrində, ümumilikdə aqrar sahədə çalışan insanlar arasında sosial ədalətin qurulması, yoxsulluq səviyyəsinin aşağı salınması, kənd ərazilərində təhsil, səhiyyə və ictimai iaşə xidmətlərinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, insan hüquqlarının qorunması, işsizliyin azaldılması, insanların təhlükəsiz və təmiz qida məhsulları ilə təmin edilməsi, infrastrukturun (istehsal, sosial və bazar infrastrukturları) inkişaf etdirilməsi və s. başa düşülür.

Göründüyü kimi, aqrar sahənin davamlı inkişafının qarşıya qoyduğu bu vəzifələrin bir qismi ümumrespublika və makroiqtisadi səciyyə daşıyır.

Davamlı aqrar iqtisadiyyata xas olan əsas problemlər sırasına habelə, torpaqlardan və digər təbii resurslardan səmərəli istifadə, biomüxtəlifliyin qorunub saxlanması, sudan istifadənin yaxşılaşdırılması, iqtisadi sabillik, sosial problemlərin həlli və digərləri aid edilir.

BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı olan FAO-nun rəsmi sənədlərində isə davamlı aqrar iqtisadiyyata təbii resurs bazalarının idarə edilməsi və saxlanması, hazırki və gələcək nəsillər üçün insanların ehtiyaclarının davamlı şəkildə ödənilməsinə nail olmağı təmin edəcək formada institusional və texnoloji dəyişikliklərin həyata keçirilməsi kimi tərif verilir. Adıçəkilən təşkilatın eksperti

Peter Hurst aqrar sahənin davamlı inkişafının yalnız ekoloji cəhətdən təmiz, iqtisadi cəhətdən həyat qabiliyyətli, sosial baxımdan ədalətli, mədəniyyət baxımından adekvat məhsul istehsalı ilə birbaşa şərtləndiyini bildirmişdir.

Azərbaycanın aqrar iqtisadçı alimi S.V.Salahov isə davamlı inkişaf probleminin özəyində kəndin sosial-iqtisadi cəhətdən inkişafı, ekoloji mühafizə və ətraf mühitin qorunması, sahibkarlığın inkişafı, maddi-texniki resurslardan səmərəli istifadə və s. məsələlərin durduğu fikrini söyləmişdir. O, davamlı inkişafın başlıca vəzifəsi kimi yoxsulluq səviyyəsinin azaldılmasını, ölkədə sosial-iqtisadi və ekoloji şəraitin yaxşılaşdırılmasını, ətraf mühitin qorunmasını və digər amilləri göstərmişdir: «Aqrar sahədə davamlı inkişafın təmin olunması üçün qeyri-kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişaf etdirilməsi və yoxsulluğun aradan qaldırılması xüsusilə əhəmiyyət daşıyır. Ona görə də, bu sahələrin inkişafına prioritet yanaşmalar təmin olunmalıdır...».

Qeyd edilənləri ümumiləşdirərək, aqrar sahənin davamlı inkişafının qarşıda duran vəzifələrini və spesifik xüsusiyyətlərini aşağıdakı kimi xarakterizə etmək olar:

- aqrar sahədə istehsal olunan məhsulların (həmçinin göstərilən xidmətlərin, görülən işlərin) davamlı iqtisadi artımının təmin edilməsi;
- ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, insanların təhlükəsiz və təmiz qida ilə təchizatı probleminin həll edilməsi;
- aqrar sahədə çalışan işçilərin sosial problemlərinin həllinə və kənd ərazilərində yoxsulluğun azaldılmasına dövlətin xüsusi önəm verməsi;
- sudan istifadənin səmərəliliyinin artırılması;
- aqrar sahibkarlıq subyektlərinin bazarlara sərbəst daxil olmasının təmin edilməsi məqsədilə ticarət baryerlərinin, haqsız rəqabətin, inhisarçılıq meyllərinin və digər süni maneələrin aradan qaldırılması;
- kənd ərazilərində təhsil, səhiyyə və ictimai iaşə xidmətlərinin inkişaf etdirilməsi, onların keyfiyyətinin yüksəldilməsi, bütövlükdə infrastrukturun (istehsal, sosial və bazar infrastrukturuları) təkmilləşdirilməsi;
- aqrar sahədə fəaliyyət göstərən təsərrüfat formalarının informasiya-məsləhət xidmətlərinə çevik və etibarlı şəkildə çıxış imkanlarının yaradılması və s.

Davamlı aqrar iqtisadiyyatın formalaşdırılması bir sıra zəruri şərtlərin yerinə yetirilməsini tələb edir. Həmin şərtləri şərti olaraq 5 hissəyə (iqtisadi, sosial, ekoloji, siyasi və hüquqi şərtlər) bölmək olar. İqtisadi şərtlər hər şeydən öncə, əlverişli iqtisadi və investisiya mühitinin formalaşdırılmasını, təbii və digər resursların qənaətlə istifadə əsasında makroiqtisadi və makromaliyyə göstəricilərinin yüksəldilməsini nəzərdə tutur və davamlı inkişaf konsepsiyasının əsasını təşkil edir.

Davamlı aqrar iqtisadiyyatın yuxarıda qeyd edilən 5 mühüm zəruri şərtinin hər birinin ayrı-ayrılıqda deyil, kompleks şəkildə nəzərdən keçirilməsi, hesab edirik ki, daha məqsədəuyğundur. Çünki bu şərtlərin hər biri digərini tamamlamaqla, qarşılıqlı əlaqə şəraitində fəaliyyət göstərir. Davamlı inkişafın formalaşması və tarixən inkişafı baxımından qeyd edilən 5 şərtin 3-ü (iqtisadi, sosial və ekoloji şərtlər) ilkin əhəmiyyət kəsb edir və ilkinlik davamlı inkişafın məhz bu şərtlərin mövcud olduğu sferaların qovşağında meydana gəlməsi və mövcud olması ilə əlaqədardır. Dövlətin və cəmiyyətin davamlı inkişafa baxışlarından və bu istiqamətdə həyata keçirilən tədbirlərin miqyasından və keyfiyyətindən, digər amillərdən asılı olaraq bu sferalar ayrı-ayrılıqda da, kəsişmə halında da fəaliyyət göstərə bilər. Ölkədə davamlı inkişaf səviyyəsi daha da genişləndikcə kəsişmə sahəsinin həcmi böyüyür, əks halda isə kiçilir.

Aqrar sahədə davamlı inkişafın formalaşması zamanı prioritetlərin düzgün müəyyən edilməsi də mühüm əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdəndir. Bəzən əsas prioritet kimi stabil iqtisadi artımın saxlanılması göstərilir, davamlı inkişaf səhv olaraq 0 faizli (və ya «sıfırlı») artımla eyniləşdirilir. Bu fikirin tərəfdarları sübut etməyə çalışırlar ki, böyük həcmdə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalını tələb edən aqrar intensivləşdirmə davamlı ola bilməz. Əlbəttə, istehsalın bu formada (yəni, böyük həcmli) təşkilinin bərpa olunmayan resursları tükəndirə biləcəyini istisna etmək olmaz. Lakin digər tərəfdən, bu fikirin tamamilə doğruluğuna da əmin olmaq düzgün olmazdı. Çünki davamlı aqrar iqtisadiyyat əhalinin gələcəkdə ərzaq və digər kənd təsərrüfatı məhsullarına olan artan tələbini ödəməli, həmçinin kənd əhalisinin artan hissəsinin davamlı həyat tərzini təmin etməlidir. Başqa sözlə, digər alternativ praktiki cəhətdən mümkün deyildir. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının

intensivləşdirilməsi prosesi əsas etibarilə davam etdirilməlidir. Beləliklə, istehsalın genişləndirilməsi qaçılmaz və zəruridir. Ona görə də, əsas məsələ çoxlarının düşündüyü kimi artımın olub-olmaması fikri deyil, bu artımın ətraf mühitə və kənd təsərrüfatına zərər vurmadan necə əldə edilməsidir.

Göründüyü kimi, aqrar sahədə davamlı inkişafın formalaşdırılması çox çətin və uzun müddət tələb edən bir prosesdir. Odur ki, davamlı inkişafın yalnız məcburetmə tədbirləri sayəsində və dövlətin köməyi ilə formalaşdırılması fikri düzgün deyildir. Bunun üçün cəmiyyətin hər bir üzvü tərəfindən davamlı inkişaf məsələsinə ciddi maraq göstərilməlidir. Bir sözlə, yerli səviyyədən tutmuş qlobal miqyaslı tədbirlərə qədər ciddi addımlar atılmalı, bütün qüvvələr eyni məqsəd istiqamətində səfərbər edilməli, davamlılıq prinsiplərinə əməl olunması hər kəsin gündəlik həyat tərzinə çevrilməlidir. Beləliklə, insanların həyat tərzindən tutmuş, illərlə formalaşan dəyərlər sisteminə qədər ciddi dəyişikliklər aparılmalı, neçə dəyərlər–israfçılıq qənaət, kəmiyyət artımını keyfiyyət təkmilləşməsi, sərt rəqabəti isə əməkdaşlıq əvəz etməlidir.

1.2 Dövlətin aqrar siyasətinin mahiyyəti, bu sahədə vəzifələri və “effektiv aqrar siyasət” anlayışı

İqtisadi və ticari əlaqələrin intensivləşdirilməsi, dövlətlərarası ticarət dövryyəsinin stimullaşdırılması, istehlak bazarında sağlam rəqabətin formalaşdırılması və s. kimi amillərə əsaslanaraq dünya birliyinin əksər dövlətləri iqtisadiyyatının qloballaşdırılmasını problemlərin həllində optimal həll variantı kimi nəzərdə tuturlar. Belə bir şəraitdə istehsalçılar maddi-texniki vəziyyətlərindən asılı olmayaraq qlobal bazarda bərabər hüquqlarla təmsil olunmalı, rəqabət isə əsas tənzimləyici rolunda çıxış etməlidir.

Aqrar sahə, ələlxüsüs da kənd təsərrüfatı özünün bir sıra xüsusiyyətlərinə görə iqtisadiyyatın digər bölmələrindən fərqlənir. Bu sahənin səciyyəviliyi kənd təsərrüfatı istehsalının bir sıra obyektiv və təbii amillərdən ciddi asılılığından irəli gəlir. Torpaq və su ehtiyatlarının aşınma proseslərinin sürətlənməsi, kənd təsərrüfatı və ərzaq

məhsullarına tələb-təklif nisbətinin qeyri-proporsional dəyişməsi, böhran və depressiya halları, kənd təsərrüfatında disparitetlik və s. aqrar sahə üçün əlavə çətinliklər törədir. Bütün bunlar hamısı müasir dövüdə çevik aqrar siyasətin həyata keçirilməsini tələb edir. Aqrar sektorun dayanıqlı və davamlı inkişafının təmin edilməsi, ölkənin ərzaq təhlükəsizliyi üçün etibarlı əsasların yaradılması, habelə milli istehsalçıların dünya bazarlarında artan rəqabətlə ayaqlaşması üçün müasir aqrar siyasət aqrar sektorun qlobal bazarda rəqabətqabiliyyətli olmasına möhkəm baza yaratmalıdır.

Dünya iqtisadiyyatında baş verən qloballaşmaya və qlobal istehlak bazarının konyukturasındakı dəyişmə dinamikasına uyğunlaşmaq üçün aqrar sahə üzrə həm hüquqi-normativ bazanın, həm də istehsal münasibətlərinin beynəlxalq norma və tələblərə uyğunlaşdırılması, beləliklə də milli istehsalın rəqabətə davamlı olmasının təmin edilməsi aqrar siyasətin ən başlıca hədəfi olmalıdır. Qarşıya qoyulan bu məqsədə çatmaq üçün, fikrimizcə, aşağıda göstərilən sahələri aqrar siyasətin prioritetləri kimi qəbul edib vahid strategiya halında həyata keçirmək yaxşı nəticələr verə bilər: aqrar sahə üzrə milli qanunvericilik bazasının modernləşdirilməsi; ərzaq təhlükəsizliyi; idxaldan asılılığın azaldılması; qida təhlükəsizliyi (sağlamlığı) tədbirləri; torpaq və su resurslarından səmərəli istifadə və onların mühafizəsi; elmi tədqiqatların dəstəklənməsi; kəndə müasir kadrlar; müasir kənd; urbanizasiyanın azaldılması; ixrac potensialının genişləndirilməsi. Aqrar siyasətin bu komponentlərinin hər biri olduqca mühüm əhəmiyyətə malikdir və ciddi tədbirlər sisteminin hazırlanıb ardıcıl olaraq həyata keçirilməsini tələb edir.

Qeyd olunduğu kimi, müasir istehsal və iqtisadi münasibətlər təsərrüfatçılıq subyektlərinin nə dərəcədə rəqabətqabiliyyətli olmsından asılıdır. Xüsusən, kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarına qarşı artan tələblər istehlak bazarlarında rəqabəti daha da kəskinləşdirmişdir. Bu amil göstərir ki, istehsalçılar müasir texnologiyalardan və standartlardan bəhrələnməli, beynəlxalq norma və qaydaların şərtlərinə uyğun məhsul istehsal etməlidirlər. Yalnız innovasiyaların, yeni elmi nailiyyətlərin tətbiqi və müasir tələblərə cavab verən texniki normalara uyğun istehsal sahələrinin yaradılması qloballaşan dünya iqtisadiyyatında rəqabətə davamlı

məhsulların istehsalına şərait yaratmış olacaq. Bununla da ümumi bazarda yer almağa köməklik göstərəcəkdir.¹

Kənd təsərrüfatı siyasətinin effektivliyini müəyyənləşdirən meyarlar uzun müddət mübahisə və müzakirə mövzusu olub. Ticarət və Tariflər üzrə Baş Sazişin (QATT) bazasında “Tokio Raundu”nun ardınca ÜTT-nin yaranması bu mübahisələrə xeyli aydınlıq gətirdi. Hazırda bu və ya digər ölkənin sosial-iqtisadi durumundan, iqtisadi və ictimai institutların inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq, yerli hökumətlər müxtəlif aqrar siyasət modellərindən istifadə edirlər. Müxtəlif iqtisadi ədəbiyyatlarda oturuşmuş yanaşmaya görə, effektiv aqrar siyasət ölkənin resurslarından (maliyyə, kənd təsərrüfatı torpaqları, əmək ehtiyatları və s.) minimum istifadə etməklə əhalinin tələbatını maksimal səviyyədə təmin edən fəaliyyətlərdir. Bəzi tədqiqatlarda «effektiv kənd təsərrüfatı siyasəti» anlayışı ilə yanaşı «ən yaxşı aqrar siyasət» termini də işlənir. Bir sıra mütəxəssislər hesab edir ki, effektiv fəaliyyət göstərən aqrar sektor məhz ən yaxşı siyasət tədbirləri nəticəsində formalaşa bilər. İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının (İƏİT) “Policy design – A positive reform agenda” adlı tədqiqatına əsasən, siyasət hazırlayanlar üçün əsas çağırış daha çox bazaryönümlü, həmçinin liberal ticarətə imkan verən geniş əhatəli yerli hədəflərə ünvalanan tədbirlərin hazırlanması və tətbiqidir.² Hələ 1998-ci ildə İƏİT-nin Nazirlər Konfransında aşağıdakı “şəffaf”, “çevik”, “ədalətli”, “hədəfəyönəlik” və “əlaqələndirilmiş” prinsiplərə cavab verən aqrar siyasət “ən yaxşı təcrübə” kimi qəbul edilmişdi. Son onilliklərdə Ümumdünya Ticarət Təşkilatının (ÜTT) davamlı söyləri nəticəsində aqrar siyasət islahatları dünya ölkələrində kənd təsərrüfatı istehsalçılarında dövlət dəstəyinin formalarına dəyişikliklərlə nəticələnib. Ötən dövr ərzində aqrar sektora dövlət dəstəyi nəzərə çarpamayan dinamika ilə, amma xeyli dərəcədə azalıb. ÜTT-nin müəyyən etdiyi qadağalar fonunda İƏİT ölkələri istehsalın və ticarətin təhrif olunması ilə nəticələnən (məs., dövlət siyasəti nəticəsində istehsalın və ya ixracın artımı) siyasət alətlərindən əl çəkdilər. Əvəzində onlar daha çox cari istehsal

¹Qloballaşan iqtisadi sistemdə aqrar siyasət. Köçəri İmanov, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin əməkdaşı, texnika elmləri namizədi. Xalq qəzeti.- 2009.- 5 iyul.- S. 5.

²“Policy design – A positive reform agenda”, Carmel Cahill (Trade and Agriculture Directorate, Joint OECD/USDA/SAGARPA/AAFC Workshop – Washington D.C. January 19-20, 2010)

parametrlərinə təsir etməyən tədbirlərə üstünlük verməyə başladılar. Bu global prosesin ilkin fazasında ölkələr geniş əhatəli spesifik əmtəə sektorlarında müxtəlif ödənişlərdən qacmaqla “qiymət dəstəyi” tədbirlərini azaltmağa başladılar. Dünya dövlətləri global miqyasda kənd təsərrüfatı siyasəti islahatlarının ikinci mərhələsində dəstək tədbirlərinin istehsal parametrləri ilə iqtisadi bağlılığını azaltmağa başladılar. Nəticədə ödənişlər getdikcə daha çox qeyri-əmtəə səpkili oldu və sadəcə xərclərin itkisinə gətirib çıxardı. Belə hallarda, əsas etibarilə siyasət tədbirləri hədəfsiz, seçim meyarları olmadan həyata keçirilir, yəni dövlət dəstəyi bütün fermerləri, bütün torpaqları (əraziləri), bəslənilən bütün növ mal-qaranı əhatə edir. Lakin son vaxtlar əsasən seçim meyarları və “məhdudiyyətlər” tətbiq olunmağa başlanılıb. Bundan əlavə, differensiasiyasız ödənişlər getdikcə daha çox hökumətlərin müəyyən etdiyi şərtlərə uyğunlaşdırılır və əsas prinsip kimi “hədəfləmə prinsipi”ndən istifadə olunur. Dövlət aqrar siyasəti çərçivəsində idarəetmə aləti kimi istifadə olunan proqramın məqsədi dəqiq müəyyən edilməli, seçim meyarları, həmçinin hədəf göstəriciləri ölçüləbilən və konkret olmalıdır³. Məhz bu tələbləri İƏİT mütəxəssisləri bu və ya digər ölkədə aqrar siyasət üzrə proqramların səlisliyini təhlil edərkən çıxış nöqtələri kimi istifadə edir. Kənd təsərrüfatı siyasəti istənilən halda dövlət dəstəyinin müxtəlif formalarından ibarətdir. Aqrar siyasətin effektivliyinin təhlililə bağlı demək olar ki, bütün tədqiqatlarda məhz dövlət dəstəyinin effektivliyinə xüsusi diqqət yetirilir. Digər tərəfdən, hazırda dünyada aqrar siyasət 3 əsas hədəfi özündə ehtiva edir:

- 1) Fermerlərin gəlirlərinin təmin edilməsi siyasəti;
- 2) Kənd ərazilərinin inkişafı siyasəti;
- 3) Aqro-ekoloji siyasət.

Fermerlərin gəlirlərinin təmin edilməsi siyasətinə hazırda Kanadada həyata keçirilən «Kənd təsərrüfatında gəlirlərin stabilləşdirilməsi proqramı»nı (CAIS), Avstraliyada reallaşdırılan "Xüsusi vəziyyətlər" ("Exceptional circumstances") proqramını nümunə göstərmək olar. Bir qayda olaraq bu qəbildən olan proqramların hədəfi fermerlərin gəlir itkilərinin kompensasiya olunması, onların gəlirlərinin stabilliyinin, minimum gəlirin, xüsusi hallarda fermer təsərrüfatlarının uzunmüddətli

³“Effective Targeting of Agricultural Policies”, 2007

dayanıqlığının təmin edilməsi, gənclərin yüksək təhsil alaraq fermer fəaliyyətinə başlamasına təşviq olunması kimi məsələlər olur.

Kənd ərazilərinin inkişafı siyasətinə Avropa Birliyinin «LEADER» proqramını misal göstərmək olar. Bu proqram çərçivəsində effektivliyi təmin etmək məqsədilə yerlərdə Fəaliyyət Qrupları yaradılır (LAG) və hər bir zona üzrə planlar formalaşdırılır. Proqramın hədəfi innovativ, integrasiya olunmuş və iştirakçılığı təmin edən «Ərazi İnkişaf Strategiyaları»ndan istifadə etməklə kənd ərazilərində iqtisadi aktivliyi diversifikasiya etməkdir.

Aqro-ekoloji siyasətinə «Əlverişsiz sahələrə ödənişlər» (Avstraliya), «Su mühafizəsi üçün ödənişlər» (İsveçrə), «Ekoloji İdarəetmə» (İngiltərə), «Ehtiyatların qorunması proqramı (CRP)» (ABŞ) kimi proqramları nümunə gətirmək olar. Həmin proqramların hədəflərinə əlverişsiz coğrafi ərazilərdə fermerlərin istehsal etdiyi məhsullar üzrə kompensasiyaların verilməsi və həmin ərazilərdə kənd təsərrüfatı torpaqlarından istifadəyə ödənişlər, səth və yeraltı suların keyfiyyətinin qorunması və yaxşılaşdırılması, biodiversifikasiya, landşaftın, tarixi və təbii ətraf mühitin və resursların qorunması, torpağın, suyun və təbiət resurslarının qorunması və yaxşılaşdırılması kimi vacib məsələlər daxildir⁴.

Hazırda aparıcı ölkələr aqrar sahədə çalışan fərdi istehsalçıların kənd təsərrüfatı biznesində qalmasını və onların gəlirliliyinin təmin olunmasını məqsəd kimi görür. Çünki əvvəlki illərdə olduğu kimi indi ancaq birbaşa istehsal xərclərinin maliyyələşdirilməsinə dəstək aqrar siyasətin hədəflərinə nail olmağa imkan vermir. Belə ki, bu cür maliyyələşmə onsuz da fermerlərə bahalaşmış yanacağın, kənd təsərrüfatı xammalının dəyərini və infrastruktur xərclərini ödəməyə kifayət etmir. Ona görə də aparıcı ölkələr bilavasitə istehsalçıları dəstəkləmək siyasətinə keçid etdilər. Bu siyasətin nümunələri kimi “Kənd təsərrüfatında gəlirlərin sabitləşdirilməsi proqramı”nı (CAISKanada) və “Fermerlərə dəstək proqramı”nı (İrlandiya) göstərmək olar. Paralel olaraq, urbanizasiya prosesləri, kənd ərazilərinin inkişafdan geri qalması fonunda bu ərazilərdə infrastruktur xidmətini, işgüzar aktivliyi təmin etmək üçün

⁴“Effective Targeting of Agricultural Policies” BEST PRACTICES FOR POLICY DESIGN AND IMPLEMENTATION, Catherine Moreddu (OECD, 2007)

əlavə dəstəyə ehtiyac duyuldu. Həmin səbəblərdən kənd ərazilərinin inkişafı aparıcı ölkələrin aqrar siyasətinin əsas istiqamətlərindən birinə çevrildi. Regional inkişafda disbalansı, geriliyi aradan qaldırmaq üçün əlavə proqramlar həyata keçirilməyə başlandı. Bu siyasətin ən bariz nümunəsi Avropa Birliyinin “LEADER proqramı”dır. Burada əsas məqsəd innovativ, integrasiya olunmuş və iştirakçılığı təmin edən Ərazi İnkişaf Strategiyalarından istifadə etməklə kənd ərazilərində iqtisadi aktivliyi diversifikasiya etməkdir. Nəhayət, aparıcı ölkələrdə aqrar siyasətin əsas fəaliyyət istiqaməti kənd təsərrüfatı ilə yanaşı ekoloji problemlərin həllinə dəstəkdir. Bir çox ölkələrdə kənd təsərrüfatı siyasəti ekoloji siyasət ilə yanaşı dəyərləndirilir. Bu mənada, bəzi beynəlxalq araşdırmalarda ABŞ-da icra olunan “Ehtiyatların qorunması proqramı” (CRP) və İngiltərənin “Ekoloji İdarəetmə” proqramının təcrübələri göstərilir və burada ümumi hədəf təbii ətraf mühitin və resursların qorunması və yaxşılaşdırılmasıdır. Qeyd olunmuş aqrar siyasət hədəflərinə nail olmaq üçün hazırda aparıcı ölkələrdə kənd təsərrüfatına üç dəstək kanalından istifadə olunur: istehsalçılara dəstək (PSE), istehlakçılara dəstək (CSE) və ümumi xidmətlər dəstəyi (GSSE):

- İstehsalçılara dəstək. 2009-cu ildə İƏİT ölkələrində bu kanal ilə dəstək 253 mlrd. dollar və ya ortalama hər bir üzv-ölkə üzrə 8,16 mlrd. dollar təşkil edib. Bu isə göstərilən ölkələrdə fermerlərin ümumi gəlirlərinin 22% təşkil edib (2008-də 21% olub)⁵. İƏİT-nin yeni təsnifatına görə, burada yeddi əsas dəstək alt-kanalından istifadə olunur⁶.

1) Bazar qiymətlərinin dəstəyi və ya (minimum) qiymət dəstəyi (MPS). Bu alt-kanal hökumət siyasəti tədbirləri vasitəsi ilə ötürülən və yerli bazar qiymətləri ilə xarici bazarda olan spesifik kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətləri arasında fərq yaradan transfertləri əhatə edir. İƏİT ölkələrində bu alt-kanal ilə hökumət siyasətinin maliyyə xərcləri istehsalçılara dəstəyin 67%-ni təşkil edir (Avropa Birliyində - 73%). Yəni bu alət siyasətin əsas alətlərindən biri hesab edilir.

2) Məhsul buraxılışına görə ödənişlər. Kənd təsərrüfatı istehsalçılarına

⁵“Agricultural Policies in OECD Countries, AT A GLANCE” (2010, OECD)

⁶“Agricultural Policies in OECD Countries”, 2010

hökumət siyasəti çərçivəsində spesifik aqrar məhsulların cari buraxılışına (istehsalına) əsaslanaraq ötürülən transfertləri əhatə edir. 2008-ci ildə İƏİT ölkələrində bu istiqamətə ortalama 197 milyon dollar vəsait sərf edilib.

3) Xərclərə (input) görə ödənişlər. İstehsalçılara hökumət siyasəti çərçivəsində fermerlərin xərclərinə əsaslanaraq ötürülən transfertləri əhatə edir. Bu zaman dəyişkən ödəmələri (fermerlərin müxtəlif xərclərinin dəyərindən asılı olaraq), fiksə edilmiş kapital ödəmələri (fermer təsərrüfatlarında tikinti, avadanlıq təchizatı, irriqasiya, drenaj, torpaq münbitləşdirilməsi və s.), fermerlər üçün xidmətlər (maliyyə-mühasibat, texniki, kommersiya, sanitar, fitosanitar, trening və s.) sxemlərindən istifadə oluna bilər. 2008-ci ildə bu kanal ilə İƏİT ölkələrində ümumi xərclər 35,114 mlrd. dollar təşkil edib. Yəni istehsalçılara dəstək xərclərinin 13,40% bu istiqamətə sərf edilir.

4) İstehsalat üçün tələb olunan torpaq sahəsinin həcmi, təsərrüfatda heyvanların sayı, xərclərə, gəlirlərə görə ödənişlər. İstehsalçılara hökumət siyasəti çərçivəsində adı çəkilən göstəricilərə əsaslanan transfertlərdir. Bu istiqamətə İƏİT ölkələrində ortalama olaraq istehsalçılara dəstək büdcəsinin 13,43% sərf edilir (2008-də toplam 35,195 mlrd. dollar).

5) İstehsal üçün zəruri olan torpaq sahəsinin həcminə, təsərrüfatda heyvanların sayına, xərclərə, gəlirlərə aid olmayan göstəricilərə görə ödənişlər (istehsal həcmi tələb kimi qoyulur). 3-cü bənddə qeyd edilən alt-kanaldan fərqli olaraq burada söhbət hər hansı bir aqrar məhsulun istehsal göstəricisi fermer qarşısında tələb olaraq qoyulur (fiksə edilmiş adıçəkilən göstəricilərlə). İstehsalçılara dəstək büdcəsinin adətən 0,5%-i bu istiqamətə xərclənir.

6) İstehsalat üçün tələb olunan torpaq sahəsinin həcmi, təsərrüfatda heyvanların sayı, xərclərə, gəlirlərə aid olmayan göstəriciləri görə ödənişlər (istehsal həcmi tələb kimi qoyulmur). 4-cü bənddə qeyd edilən alt-kanaldan fərqli olaraq burada hər hansı bir aqrar məhsulun istehsal göstəricisi fermer qarşısında tələb olaraq qoyulmur. Bu istiqamətə İƏİT ölkələrində 2008-ci ildə toplam 61,659 mlrd. dollar sərf edilib, yəni istehsala dəstək büdcəsinin 23,53% bu alt-kanalın maliyyələşdirilməsinə sərf edilir.

7) Məhsul meyarlarına əsaslanmayan ödənişlər. İstehsalçılara hökumət siyasəti

çərçivəsində ötürülən transfertlərdir və aşağıdakı meyarlara görə həyata keçirilir:

- istehsal resurslarının uzun-müddətli “dincə qoyulması”;
- məhsul buraxılışına aid olmayan spesifik məqsədlərə istifadə olunan resurslar üzrə transfetrlər (məsələn, birdəfəlik ödənişlər, mənzil kirayə xərcləri).

Bu siyasət aləti üzrə istehsalçılara dəstək büdcəsinin 2,7%-i ((7,1 mlrd. dollar) təqdim edilir

- İstehlakçılara dəstək. Bu dəstək kanalı istehlakçılardan kənd təsərrüfatı məhsullarının (fermer təsərrüfatları səviyyəsində) alışı üçün sərf etdiyi bütün transfetrləri əhatə edir, harada ki, transfetrlər (hədəflərdən, formasından və təsirindən asılı olmayaraq) aqrar sahəyə dəstək siyasətinin tədbirlərinin nəticəsidir. Əgər CSE göstərici neqativdirsə (mənfidirsə), onda bazarda mövcud qiymətlər (yüksək qiymətlər) vasitəsi ilə istehlakçıların üzərinə düşən “yük” (“gizli vergi yükü”), istehlakçılara (qiymət səviyyəsini əvəzləmək üçün) kompensasiya edilən subsidiyalardan yüksəkdir. Yəni bir sözlə dövlətin təqdim etdiyi kompensasiyalar bazarda qiymətlərdən aşağıdır. Halbuki son illər dəmək olar ki, bütün İƏİT ölkələrində bu göstərici neqativdir, yəni istehlakçılara təqdim edilən subsidiyalar, onlara bahalaşmış bazarı kompensasiya etməyə kifayət etmir. Məsələn, istehlakçılara dəstəyin dəyəri 2008-ci ildə İƏİT üzv-ölkələrində mənfi 101344 milyon dollar, yəni ortalama ölkə üzrə mənfi 3269,16 milyon dollar təşkil edib (“Agricultural Policies in OECD Countries”, 2010).

- Ümumi xidmətlər dəstəyi. Bu dəstək kanalı kənd təsərrüfatına ümumi dəstəyin dəyərinin təxminən 21-22% təşkil edərək, bütün elmi-tədqiqat, marketinq, infrastruktur təminatı və digər fəaliyyətləri əhatə edir. Bir sözlə burada kənd təsərrüfatı subyektlərinə dəstək kütləvi formada təqdim edilir⁷. İƏİT ölkələrində 2008-ci ildə ümumi xidmətlər dəstinin (82,7 milyard dollar) strukturu belə olub:

- Elmi-tədqiqat xərcləri - 9,59%;
- Kənd təsərrüfatı ilə bağlı tədris müəssisələri – 2,93%;
- İnfrastruktur – 30,31%;
- Marketinq və təşviqat 49,03%;

⁷“Agricultural Policies in OECD Countries, AT A GLANCE” (2010, OECD)

- Digər gərclər – 8,1%.

Qeyd edək ki, Ümumdünya Ərzaq Təşkilatından və İƏİT-dən fərqli olaraq ÜTT üzv ölkələrdə aqrar sektorun dövlət tənzimlənməsinə qarşı çox sərt tələblər müəyyənləşdirib. ÜTT cərcivəsində danışıqların müzakirə obyektlərləri, o cümlədən kənd təsərrüfatı məhsulları bazarına çıxış və dövlətin aqrar sektora dəstək tədbirləridir. Bir çoxları ÜTT cərcəvəsində Kənd Təsərrüfatı üzrə Razılaşmanı (Agreement on Agriculture (AoA)) təşkilata daxil olma zamanı ölkələr üçün əsas müzakirə predmeti olduğunu iddia edirlər⁸. Çünki aqrar sektor ölkələrin ərzaq təhlükəsizliyinin və kənd əhalisinin gəlirinin təmin edilməsi, xarici ticarətin strukturunun müəyyən edilməsində və təbii ehtiyatların bölüşdürülməsində aparıcı rola malik olmaqla, dünyada bir çox ölkələr üçün milli iqtisadiyyatın “onurğa sütunlarından” birini təşkil edir. İstənilən dövlət yaxud tam müxtariyyətə malik, həmçinin ticarət siyasətini müəyyən edən sərbəst gömrük ərazisi ÜTT-nin üzvü ola bilər. Ancaq bunun üçün təşkilatın üzv-ölkələrinin, Baş Katibliyinin (və ya Nazirlər Konfransının) üzvlərinin 2/3 səs çoxluğunun razılığı lazımdır. Üzv olma prosesi dörd mərhələdən keçir:

1. ölkənin ticarət və istisadi siyasətinin təsviri, işçi qrupda (working party) ölkənin müraciətinə baxılması;
2. ilkin mərhələ üzrə kifayət qədər irəliləyiş əldə olunandan sonra paralel olaraq müraciət edən ölkə və üzv-ölkələr arasında ikitərəfli danışıqlar prosesi başlayır (burada tariflər və bazara çıxış məsələləri, mal və xidmətlər üzrə siyasətlərə baxılır);
3. növbəti mərhələdə, ölkənin üzv olmasının “qaralama” şərtləri (draft membership terms) hesabat formasında işçi qrup tərəfindən hazırlanır. Burada üzvolma razılaşmasının “qaralaması” (“üzv-olma protokolu”) və gələcək üzvün öhdəliklərinin siyahısı yer alır.
4. yekun mərhələdə, üzvlüyə dair qərar qəbul edilir. Sənədlərin final paketi (hesabat, protokol, öhdəliklərin siyahısı) ÜTT-nin Baş Katibliyinə və ya Nazirlər Konfransına təqdim edilir.

⁸“World Trade Organization Agreement on Agriculture Basics” (Institute for Agriculture and Trade Policy, Sophia Murphy, 2003)

Ümumi olaraq təşkilatın hədəfi üzv ölkələrdə ticarətin liberallaşdırılmasıdır. Bu çərçivədə ÜTT üzv ölkələrin hökumətlərindən azad rəqabətə maneə ola biləcək milli iqtisadiyyatlara müdaxilələrdən çəkinməyə çağırır. Burada söhbət, dövlət dəstəyinin aqreqasiya olunmuş tədbirlərindən gedir ("Aggregate Measurement of Support", "AMS"). Dövlət tərəfindən kənd təsərrüfatına ayrılan subsidiya və digər yardım haqqında məlumatı əks etdirən Kənd Təsərrüfatında Daxili Yardım və İxrac Subsidiyaları üzrə ÜTT Cədvəlinə əsasən, daxili yardımın həcmi kənd təsərrüfatında istehsal olunan illik məhsul həcminin dəyərində nisbəti ilə ölçülür ("de minimis" hədd dərəcəsi %-lə ölçülür). ÜTT qaydalarına görə sarı zənbilə düşən daxili yardımın (subsidiya) həcmi inkişaf etmiş ölkələrdə kənd təsərrüfatında istehsal olunan illik məhsul həcminin 5% -nə, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə isə ən çoxu 10%-nə bərabər ola bilər. Eyni zamanda, ÜTT bir sıra siyasət tədbirlərinin icrasını qadağan etmir (yaşıl zənbil). Bura ticarəti təhrif etməyən, istehsal üzrə əsas siyasət meyarlarına cavab verən Razılaşmada göstərilən digər tələbləri nəzərə alan tədbirlər aiddir. Paralel olaraq ÜTT istehsalı məhdudlaşdıran proqramlar üzrə həyata keçirilən birbaşa ödənişləri, İEOÖ-lərin inkişaf proqramlarının çərçivəsində KT-na və kənd ərazilərinə birbaşa və ya dolayı dəstək tədbirləri və s. Qeyd edək ki, Azərbaycan hələ 1997-ci ildə bu təşkilata üzv olmaq üçün müraciət edib. Lakin üzvlük üçün aktiv fəaliyyətə 2002-ci ildə başlayıb. Azərbaycan 2009-cu ilin iyulundan daxil olma prosesinin demək olar ki, 3-cü mərhələsindədir. Müvafiq işçi qrup tərəfindən hesabatın ilkin variantı hazırlanır. Azərbaycan hökuməti ÜTT-yə "inkişaf etməkdə olan ölkə" (İEOÖ) statusu ilə daxil olmağı hədəfləyib. Bu status bizə bir sıra üstünlüklər verəcək:

- ÜTT-nin əksər Sazişlərində İEOÖ-lərə dair xüsusi yanaşmanı əsaslandıran müddəalar vardır (diferensial və daha əlverişli rejim (güzəştli tariflər və s.) təqdim olunması, təşkilat çərçivəsində müəyyən qərarlar (antidempinq, ticarətdə texniki maneələr və s. üzrə) qəbul edilərkən İEOÖ-lərə xüsusi yanaşmanın olması)⁹;

- Təşkilatın Sazişlərinin tələblərinə cavab vermək və üzərlərinə götürdükləri öhdəlikləri yerinə yetirmək üçün İEOÖ-lərə bir qayda olaraq daha uzun müddət və

⁹GATT 1994-ün 37-ci maddəsi və 4-cü hissəsi, GATS-ın IV maddəsi, Diferensial və Daha Əlverişli Rejim haqqında ÜTT Sazişi (1979-cu il) (wto.az)

əlavə vaxt verilir;

- İEOÖ-lərə müxtəlif xarakterli yardım və köməkliklərin (heyvan və bitki sağlamlığı standartları, texniki standartlar, telekommunikasiya və s. üzrə) göstərilməsi;

- İEOÖ-lərin tədiyyə balansı ilə əlaqədar problemlərin həllində xidmətlərlə ticarətin məhdudlaşdırılmasından istifadə etmək imkanının verilməsi.

- Bu ölkələrə xarici maliyyə vəziyyətini yaxşılaşdırmaq və iqtisadi inkişaf proqramlarını reallaşdırmaq məqsədilə idxalı məhdudlaşdırmasına imkan verilir;

- ÜTT-nin SPS, TBT, TRIPS və s. Sazişlərində İEOÖ-lərə texniki yardımlar göstərilməsinin nəzərdə tutulması və s. Beynəlxalq praktikada klassik kənd təsərrüfatı siyasəti alətləri kimi vergilərdən, müxtəlif stimullaşdırma vasitələrindən geniş istifadə olunur. Hansı alətin seçilməsindən asılı olmayaraq siyasət alətinin tətbiqi 4 əsas tələbi nəzərə almalıdır: siyasət “vektoru” arzuolunan nəticəyə mümkün qədər yaxın olmalı; konkret hədəf qrupuna “bağlanılmalı”; bazar davranışlarını nəzərə almalı; konkret siyasət alətindən istifadə edəcək idarəetmə səviyyəsi (mərkəzi hökumət, yerliözüidare) dəqiq müyyən olunmalıdır. Yəni, dolayısı ilə burada həmçinin aqrar siyasət alətinin ünvanlı olmasının vacibliyindən söhbət gedir. Misal üçün, fermerlərin (xüsusilə də Azərbaycan şəraitində) çox vaxt bazar (marketing) araşdırmaları aparmağa maddi imkanları olmur. Kanadada hər il aqrar siyasətin aləti kimi Kənd Təsərrüfatı və Ərzaq Nazirliyi fermerlər üçün nəzərdə tutulan ödənişsiz bazar araşdırmaları aparır və saytında yerləşdirir («An Overview of the Canadian Agriculture and Agri-Food System», 2009). Yəni burada hökumətin məramı kiçik istehsalçı seqmentinə dəstəkdir və sözügedən alət məhz bu qrupu ona ünvanlanmış bazar araşdırmaları ilə təmin edir. Eyni zamanda, bir çox ölkələrin aqrar nazirlikləri fermer sektorunun illik araşdırmalarını həyata keçirirlər və nəticələri öz saytlarında yerləşdirirlər. Məsələn, Yeni Zenlandiyanın Kənd Təsərrüfatı və Meşələr Nazirliyi hər il bu cür tədqiqatların (o cümlədən subsektorial tədqiqatların) yekunlarını veb-resursunda yerləşdirir («Pastoral sector overview», 2009).

Eyni zamanda, İƏİT-nin metodologiyasına görə, aqrar siyasət üzrə qərarlar dərin tədqiqatlara əsaslanmalı, hər bir maraqlı tərəf məlumatlandırılmalı, onların

rəyləri öyrənilməlidir. Avropa Birliyinə üzv ölkələrin kənd təsərrüfatı nazirliklərinin rəsmi internet saytlarında bir qayda olaraq, qurumun fəaliyyətinin əsas istiqamətləri, fermerlərə təqdim edilən xidmətlər barədə sistemli, informativ xarakterli broşurlar yerləşdirilir. Digər tərəfdən, beynəlxalq metodologiyaya görə, aqrar siyasəti formalaşdırırlar siyasi seçimin “qalib” və “uduzan” tərəfərini təyin etməli və ümumilikdə fermerlərə imkan yaratmaq lazımdır ki, aqrar sektorda vəziyyəti necə yaxşılaşdırmağın yollarını onlar özləri seçsinlər (“Policy design –A positive reform agenda”, 2010). Bu mənada, aparıcı ölkələrdə, o cümlədən bəzi postsovet məkanı ölkələrində bilavasitə fermerlərə ünvanlanan tədbirlər aqrar siyasətin ən vacib tərkib hissələrindən hesab edilir. Məsələn, ABŞda hələ 1937-ci ildə azgəlirli fermer təsərrüfatlarına yardım üçün xüsusi qurum yaradılmışdır (Farm Security Administration) və bu təsisat indi də ölkənin fermer siyasətində əhəmiyyətli rol oynayır.

Dövlətin həyata keçirdiyi aqrar siyasətdə əsasən aşağıdakı istiqamətlər fərqləndirilir:

1. Torpaq siyasəti (məsələlərin hüquqi çözülməsi, yer quruluşu proseslərinin tənzimlənməsi və s.);
2. Maliyyə siyasəti (aqrar sahənin kreditləşməsi sistemində dövlət dəstəyi, büdcə maliyyələşdirilməsinin kanallarının və həcmnin formalaşdırılması).
3. Sosial siyasət (gəlirlərin formalaşma siyasəti, kənd ərazilərinin yeniləşməsi və inkişafı, kəndin sosial infrastrukturunun inkişafı, social təminat – pensiya təminatı sistemi və sığorta, səhiyyə və s., ekologiya).
4. Ərzaq bazarının formalaşması sahəsindəki siyasət (daxili kənd təsərrüfatı məhsulları bazarının stabilləşdirilməsi, ixrac şəraitinin tənzimlənməsi, bazara azad giriş və çıxışın məhdudlaşdırılması). Göründüyü kimi, mövcud təcrübədə həm yerli istehsalçıların dəstəklənməsi, həm də daxili bazarın qorunması məqsədilə, aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsinin müxtəlif metodları fəal surətdə istifadə olunur.

Bunlarla yanaşı, Azərbaycan kimi keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsinin qarşısında duran problemlər daha mürəkkəb və spesifikdir.

Çünkü, bu ölkələr aşağıda qruplaşdırılmış üç fundamental problemi eyni zamanda həll etmək zərurəti ilə üz-üzədirlər:

- Sistem transformasiyasının həyata keçirilməsi. Uzun illər inzibati mirlik sistemi şəraitində yaşayan keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə liberal bazaar münasibətlərinin təşəkkül tapması üçün köklü islahatlar aparılmalıdır.

- İqtisadiyyatın struktur yenidən qurulması. Keçid iqtisadiyyatlı ölkələr uzun illər qapalı iqtisadi sistemin tərkibində olmaqla BƏB-in obyektiv təsirindən kənarda qalmışdır. Buna görə də bu ölkələrin iqtisadiyyatlarının mövcud strukturu BƏB-in təsiri altında və malik olduqları rəqabət üstünlükləri əsasında deyil, keçmiş İttifaqın “Vahid xalq təsərrüfatı kompleksi”nin mənafeyi əsasında formalaşmışdır. Başqa sözlə, keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə milli inkişaf, həmçinin də mövcud təbii-iqtisadi potensial baxımından səmərəsiz, qeyri-təkmil struktura malik, natamam bir iqtisadi “sistem” mövcuddur. Buna görə həmin ölkələrdə iqtisadiyyatın rəqabət üstünlükləri olan sahələri müəyyənləşdirilməklə köklü şəkildə struktur dəyişiklikləri aparılmalıdır.

- Ölkə iqtisadiyyatının səmərəli şəkildə dünya təsərrüfat sisteminə inteqrasiyası. Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə liberal prinsiplərə və malik olduqları müqayisəli üstünlüklərə əsaslanan səmərəli iqtisadi sistemin formalaşdırılması ilə yanaşı, onların bu əsasda dünya təsərrüfat sistemində inteqrasiyası da olduqca aktualdır.

Qeyd edilən bu fundamental problemlərdən çıxış etməklə belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, Azərbaycan kimi keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə aqrar siyasətin hədəfləri, ümumilikdə, üç istiqaməti əhatə etməlidir:

- a) islahatlar aparmaqla aqrar sektorda bazar münasibətlərinin bərqərar olmasına nail olunması və sektorun bazar prinsipləri əsasında tənzimlənməsi sisteminin formalaşdırılması;

- b) aqrar sektorun yerli potensiala, daxili tələbatə və BƏB-də üstünlüklərinə uyğun təkmil strukturunun formalaşdırılması;

- c) dünya aqrar bazarına səmərəli inteqrasiyanın təmin edilməsi.

Birinci istiqamətdəki hədəf baxımından aqrar siyasətin məqsəd və vəzifələrinə, mövcud elmi-təcrübi araşdırmaların nəticələrinə əsaslanaraq, aşağıdakıları aid etmək

olar: keçid dövrünün ilkin mərhələsində postsovet ölkələrində aparılan aqrar islahatların məqsədi:

a) islahatlar aparmaqla bu sektorda özəl mülkiyyətçiliyin inkişafına və ümumiyyətlə, bazar münasibətlərinə əsaslanan iqtisadi sistemin bərqərar olmasına nail olmaq;

b) kənd təsərrüfatı istehsalını düşdüüyü böhran vəziyyətindən çıxarmaq

c) ölkədə ərzaq bolluğu yaratmaqdır.

Bununla əlaqədar yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulan vəzifələri isə üç qrupda ümumiləşdirmək olar:

- Aqrar sektorun struktur yenidənqurması, torpağın özəlləşdirilməsi və kənd təsərrüfatının istehsal vahidlərinin yenidən təşkili.

- Sektorda yeni bazar infrastrukturunun təşkili, emal müəssisələrinin özəlləşdirilməsi, bazarın liberallaşdırılması.

- Ölkənin aqrar məhsullara, o cümlədən də ərzaq məhsullarına olan tələbatının daxili istehsal hesabına ödənilmə səviyyəsinin yüksəldilməsi.

Bu məqsəd və vəzifələri reallaşdırdıqdan sonra keçid iqtisadiyyatlı ölkələr üçün aktual olan növbəti problem aqrar sektorun bazar prinsipləri əsasında tənzimlənməsi sisteminin formalaşdırılmasıdır. Bu baxımdan, aktual vəzifələr kimi aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- Bazar münasibətlərinə uyğun qanunvericilik bazasının, tənzimlənmənin hüquqi təminatının yaradılması;

- Bütün aqrar bazarlarda rəqabət mühitinin formalaşdırılması;

- Aqrar sahənin davamlı inkişafının dəstəklənməsi, məhsul istehsalçıların bazar şəraitinə uyğunlaşması üçün şəraitin yaradılması;

- Düşünülmüş proteksionizm siyasətinin aparılması, ərzaq mallarının idxalına vergilər, gömrük tarifi sisteminin köməyi ilə ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;

- Xarici investisiyalar üçün əlverişli mühitin yaradılması;

- Aqrar sahənin problemləri üzrə aparıcı elmi istiqamətlərin maliyyələşdirilməsi.

İkinci istiqamətdəki hədəf baxımından aqrar siyasətin məqsəd və vəzifələri isə daha geniş əhatəlidir. Bunun üçün, ilk növbədə, rəqabət üstünlüklərindən səmərəli şəkildə istifadə edilməsi və rəqabətqabiliyyətliliyin yüksəldilməsi baxımından dövlət tənzimlənməsinin nəzəri məsələlərinin öyrənilməsi zəruridir.

Müasir dövrdə dövlətin aqrar siyasətinin daha yaxşı dərk edilməsi və effektivliyinin artırılması məqsədilə bu sektorun spesifik xüsusiyyətlərinin və ölkə iqtisadiyyatında oynadığı rolunun da ətraflı öyrənilməsinə ehtiyac vardır. Müxtəlif mənbələrə əsasən aqrar sektorun spesifik xüsusiyyətlərini və ölkə iqtisadiyyatında oynadığı rolu aşağıdakı istiqamətlərdə qruplaşdırmaq mümkündür:

- Aqrar sektor insan həyatı üçün zəruri istehlak məhsullarının böyük bir qismini təmin edir. Həmin məhsulların mühüm hissəsini aqrar sektorda istehsal olunan ərzaq məhsulları təşkil edir. Bu baxımdan qidalanma sisteminin coğrafi mühit və mədəni faktorlar əsasında formalaşdığını, əhalinin ərzaqla təminatının strateji əhəmiyyət kəsb etdiyini nəzərə alaraq hər bir ölkənin özünəməxsus, müstəqil aqrar siyasətinin olması ictimai bir vəzifə kimi ortaya çıxır;

- Aqrar sektor sənaye müəssisələrinin əsas xammal mənbəyidir. Yeyinti, toxuculuq kimi bir sıra sənaye sahələrində emal olunan əsas xammal resursları aqrar sektor tərəfindən təmin edildiyindən bu sektor davamlı sənaye inkişafı baxımından da mühüm əhəmiyyət kəsb edir;

- Aqrar sektor sənaye məhsulları üçün böyük bazardır. Başda neft-kimya və maşınqayırma olmaqla bir sıra sənaye sahələrinin məhsulları aqrar sektorda geniş şəkildə istifadə edilir;

- Aqrar sektor zəif inkişaf etmiş ölkələrdə əhalinin məşğul olduğu əsas sahədir. Hal-hazırda məşğul əhalinin ABŞ-da 2%-i, AB-də 2-4%-i, İEOÖ-də 59%-i, Azərbaycanda isə 40-i aqrar sektorda çalışır;

- Aqrar sektorda yaranan kapital yığılması sənaye üçün investisiya mənbəyidir. Əslində II Dünya müharibəsindən sonra inkişaf iqtisadiyyatının əsas tədqiqat obyektlərindən biri də aqrar sektorda yaranan izafi dəyərin ölkənin sənayeləşməsi yolunda necə səmərəli istifadə edilməsi ilə bağlıdır;

- Aqrar sektor məhsullarının mühüm bir hissəsi ixrac edildiyindən ölkə üçün

valyuta mənbəyi rolunu oynayırlar. İnkişafın ilkin pilləsində olan ölkələrdə sənayeləşmə prosesinə təkan verən amillərdən biri də xaricdən mütərəqqi kapital resurslarının idxal edilməsidir. Məhz bu idxalın həyata keçirilməsində aqrar sektorun ixracından əldə edilən valyuta resursları əsas mənbədir;

- Aqrar sektor ekoloji cəhətdən əlverişlidir. Burada bir sahənin tullantılarının digər sahədə istifadə edilə bilmə imkanlarının geniş olması onu ekoloji cəhətdən əlverişli edir;

- Aqrar sektor texnoloji inkişafın təsirinə ən çox məruz qalan sahələrdəndir. Bu gün inkişaf etmiş cəmiyyətlərdə aqrar sektorda məşğulluğun payının cəmi 2-4%

- olması məhz texnoloji inkişafın nəticəsidir və bu iş qüvvəsinin digər sektorlara yönəlməsinə təsir edir. Digər tərəfdən texnoloji inkişaf məhsul bolluğu yaradaraq qiymətlərin aşağı düşməsinə və istehlakçıların rifah halının yaxşılaşmasını da təmin edir;

- Aqrar sektorda istehsal prosesi daha çox təbii amillərdən asılıdır. Kənd təsərrüfatında istehsalın əsas amili torpaq olduğundan orada baş verən istehsal prosesinə istehsalçılar tərəfindən tam nəzarət edilə bilmir. Yəni istehsalçının iradəsindən kənarda baş verən daşqın, sərt quraqlıq, gözlənilməz şaxta, zərərverici həşəratların yayılması kimi təbiət hadisələri istehsal səviyyəsinə birbaşa təsir edir;

- Dövlətin aqrar sektorla bağlı siyasəti kənd və regional iqtisadi siyasət kimi bir sıra dövlət siyasəti istiqamətləri ilə sıx bağlıdır. Məlumdur ki, dünyanın hər yerində aqrar sektor fəaliyyətləri müəyyən ərazi üzrə və kənd əhalisi tərəfindən aparılır. Bu baxımdan aqrar siyasət tədbirləri kəndlər və regional inkişaf ilə bağlı bir sıra tədbirlərlə uzlaşmalı və birgə aparılmalıdır;

- Aqrar sektorda rəqabət daha kəskindir. Çoxlu istehsalçıların mövcudluğundan irəli gələn bu xüsusiyyət sağlam rəqabətə geniş imkanlar açsa da bəzən rəqiblərin əkilən torpaqların miqdarını təyin etmə kimi istehsal qərarlarını proqnozlaşdırmağın çətinliyi bazar konyukturasını düzgün qiymətləndirməyə imkan vermir;

- Aqrar sektorda qiymətlər və gəlirlər yüksək dalğalanma nümayiş etdirir. Məhsullarına olan tələbin qeyri-elastikliyi, istehsalın təbii amillərdən asılılığı və

mövsümliliyi, yüksək rəqabətlik aqrar sektorda qiymətləri və gəlirləri tez-tez dəyişdirən əsas amillərdir;

- Aqrar sektorda assimetrik informasiya problemi qeyri-mükəmməl maliyyə-kredit və sığorta bazarının yaranmasına səbəb olur. Çünki gəlirlərin tez-tezdəyişməsi maliyyə-kredit, sığorta müqavilələrinin bağlanmasına təsir göstərir və həmin maliyyə institutlarının bu sektora olan maraqlarını zəiflədir;

- Aqrar sektorda istehsal ərazilərinin miqyasca genişliyi bəzi əlavə xərcləyəraradır. Xüsusilə təsərrüfat gəlirlərinin bölgüsündə iştirak etməyən işçilərə nəzarət etmək üçün xeyli əlavə xərc çəkilir.

Aqrar sektorun yuxarıda göstərilən iqtisadi inkişafda rolu və təbii xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq formalaşan dövlətin aqrar siyasəti bu gün ümumi iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi olmaqla müxtəlif istiqamətləri əhatə edir və bu zaman aqrar sektor və aqrar sektor istehsalçılarının daim dövlətin xüsusi proteksionist tədbirlərinə ehtiyac duyması prinsipi gözlənilir.

Ümumiyyətlə kənd təsərrüfatının, kənd yaşayış məskənlərinin, bütövlükdə aqro-sənaye kompleksinin inkişaf konsepsiyalarının, strateji, taktiki məqsəd və vəzifələrinin işlənilib hazırlanması, reallaşdırılması yollarının konkret tədbir və mexanizmlərinin əsaslandırılması, həmçinin həyata keçirilməsi üzrə sosial-iqtisadi, hüquqi və təşkilati xarakterli tədbirlərin məcmusu kimi xarakterizə edə biləcəyimiz aqrar siyasət stabil iqtisadiyyat və keçid iqtisadiyyatı şəraitində qarşıya qoyduğu məqsəd və vəzifələr baxımından fərqli mahiyyət kəsb edir. Strateji məqsədi aqrar istehsalçıları ədalətli və zəruri həyat səviyyəsi, istehlakçıları münasib qiymətlərlə və lazımı miqdarda ərzaq məhsulları, sənayesahələri isə zəruri xammalla təmin etmək olan aqrar siyasət keçid dövründə bir sıra alt məqsədlər də daşıyır:

- Aqrar sektorun bütövlükdə bazar iqtisadi sisteminə transformasiyası;
- Ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;
- Aqrar istehsalda keyfiyyət və məhsuldarlığın yüksəldilməsi;
- Aqrar istehsalçıların gəlirlərində stabilliyin təmin edilməsi və onların həyat
- standartlarının yaxşılaşdırılması;

- İstehsalın bazar tələblərinə uyğun, daxili və xarici tələb istiqamətində inkişaf etdirilməsi və istiqamətləndirilməsi;
- İxracın genişləndirilməsi və dünya ticarət sisteminə uyğunlaşdırılması;
- Cəmiyyətdə iqtisadi və siyasi tarazlıqların təmin edilməsi və qorunması;
- Təbii resursların qorunması məqsədilə tarazlı və ekologiyaya uyğun infrastrukturun formalaşdırılması.

Bununla yanaşı stabil iqtisadiyyat şəraitində həyata keçirilən aqrar siyasət tədbirləri mövcud aqrar münasibətlərin səmərəliliyini artıraraq, onların daha da inkişaf etdirilməsinə xidmət edirsə, keçid iqtisadiyyatı şəraitində köhnə münasibətlərin tamamilə aradan qaldırılıb yeniləri ilə əvəz edilməsinə xidmət edir və bu köhnə daxilində ortaya çıxaraq tədricən inkişaf edən yeni münasibətləri mövcud buxovlardan azad etmək və ya tamamilə yenilərini formalaşdırmaq yolu ilə həyata keçirilir. Bu baxımdan stabil iqtisadiyyat şəraitində aqrar siyasət kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymət və buraxılış səviyyəsini lazımı həddə saxlamaq, onların sığortalanmasını təmin etmək, dünya bazarlarında satışını subsidiyalaşdırmaq, aqrar təsərrüfatlara xammal yardımı göstərmək, torpaq və su ehtiyatlarını qorumaq, aqrar elm sahəsində araşdırmaları genişləndirmək, fermerlərin kreditləşdirilmə məsələlərini həll etmək kimi vəzifələri yerinə yetirsə də, keçid iqtisadiyyatı şəraitində onun qarşısında aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi dayanır:

1. Aqrar bazarın liberallaşdırılması: Aqrar sektorda istehsal olunan məhsulların və istifadə edilən resursların bölüşdürülməsində komanda iqtisadiyyatına xas olan dövlət inhisarını aradan qaldıraraq bu funksiyanın azad bazarlara ötürülməsini nəzərdə tutur. Əsas tədbirləri də qiymətlərin və ticarətin liberallaşdırılması, kənd təsərrüfatı istehsalçı və istehlakçılara olan subsidiyaların məhdudlaşdırılmasıdır. Bu zaman dəyişən qiymətlər, gəlirlər və digər monetar kəmiyyətlər istehsalçı və istehlakçıların bazar qərarlarını müəyyənləşdirən əsas faktora çevrilməklə ölkədə kənd təsərrüfatı istehsalı, istehlakı və ticarətinin həcm və strukturunun daima dəyişməsinə səbəb olur;

2. Aqrar sektorda yeni mülkiyyət münasibətlərinin formalaşdırılması: Buraya dövlət və bələdiyyə mülkiyyətində olan obyektlərin müəyyənləşdirilməsi, torpaq

islahatı və onun nəticəsində dövlət, bələdiyyə və xüsusi mülkiyyətli torpaqların ayrılması, meliorasiya və su təsərrüfatı müəssisələri üzərində mülkiyyət

münasibətlərini dəyişdirməklə onlardan istifadənin mütərəqqi formalarının təsbit olunması, kənd təsərrüfatı emal müəssisələrinin və infrastruktur obyektlərinin dövlətsizləşdirilməsi və özəlləşdirilməsi, sosial infrastruktur obyektlərində yeni mülkiyyət münasibətlərinin formalaşdırılması, istehlak kooperasiyalarının islahatı kimi məsələlərin yerinə yetirilməsi aiddir;

3. Aqrar təsərrüfatların restrukturizasiyası: Özəlləşdirmə və torpaq islahatı kimi tədbirlərlə aqrar təsərrüfatlarda mülkiyyət münasibətləri, təşkilatlanma, idarəçilik formalarının və istehsal üsulunun kökündən dəyişdirilməsini və bununla da səmərəliliyin yüksəldilməsini nəzərdə tutur. Bu zaman kolxoz və sovxozların bazasında və dövrüyyəyə cəlb olunmuş yeni torpaqlar üzərində xüsusi mülkiyyətli fermer təsərrüfatları və yardımçı təsərrüfatlar, birgə mülkiyyət hüququna əsaslanan müştərək təsərrüfatlar, kooperativlər, səhmdar cəmiyyətləri və dövlət mülkiyyətinə əsaslanan dövlət kənd təsərrüfatı müəssisələri və səhmdar cəmiyyətlərinin yaradılması əsas məsələlərdəndir;

4. Aqrar sektorda kommersiya infrastrukturunun yaradılması: Bazar orientasiyalı, səmərəli işləyən kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatının ehtiyaclarını ödəyən özəl və dövlət institutlarının və ya xidmətlərinin yaradılmasından ibarətdir. Buraya aqrar bank, sığorta və digər kredit institutlarının, bazar informasiya sistemlərinin, təchizat, bölüşdürmə və satış sistemlərinin, bazar subyektləri arasında yaranan münasibətləri tənzimləyən hüquq infrastrukturunun yaradılması kimi məsələlər daxildir;

5. Aqrar bölmədə dövlət təminatı sisteminin yaradılması: Aqrar sektorda sosialist dövlətinə xas olan sərt inzibati-amirlik idarəetmə sistemindən bazar prinsiplərinə əsaslanan və bütün ölkələrə xas olan aqrar sektorun dövlət təminatı sistemini özündə birləşdirən iqtisadi idarəetmənin yaradılmasını nəzərdə tutur. Bu zaman aqrar infrastruktur müəssisələrinin inkişafı, bir sıra vergi güzəştləri və maliyyə yardımlarının tətbiq edilməsi, aqrar bazarın tənzimlənməsi, kənd əhalisinin sosial müdafiəsi, aqrar bölmə mütəxəssislərinin hazırlanması, sektorun elmi təminatı kimi

məsələlər ön plana çıxır.

1.3. Aqrar sektorda davamlı inkişafın və aqrar münasibətlərin tənzimlənməsinin forma və metodları

Araşdırmalar göstərir ki, aqrar sahədə bazar münasibətlərinin formalaşması obyektiv zərurət olmaqla, qanunauyğun prosesin nəticəsidir. Aqrar sahədə bazar münasibətləri çox mürəkkəb tərkib və quruluşa malik olmaqla özünəməxsus təşkilati-iqtisadi idarəetmə mexanizminin olmasını tələb edən sahələr və müəssisələrarası istehsal-iqtisadi integrasiya əlaqələrinin formalaşmasını obyektiv və qanunauyğun zərurətə çevirən bir sistemdir. Bu sistem daxilində hər biri tam sərbəst hüquqi statusa malik çoxsaylı və istiqamətli təsərrüfatçılıq formaları mövcud aqrar sahəyə vahid idarəetmə obyektini kimi baxılmasının zəruriliyini təsdiq edən iqtisadi amillərlə razılaşmaq olmaz. Aqrar sahə və onun tənzimlənməsinin iqtisadi mexanizmi mürəkkəb iqtisadi münasibətləri əhatə etdiyindən yaranma prosesi və inkişaf mərhələlərinə nəzər salınmasının, onun nəzəri əsaslarının hərtərəfli öyrənilməsinin olduqca mühüm elmi və praktiki əhəmiyyəti vardır. Tədqiqatlar göstərir ki, bazarın öz ilkin və məhdud sərhədlərini aşması istehsal münasibətlərinin dəyişməsinin təsiri altında baş vermişdir. Problemə global aspektlərdən yanaşaraq belə qənaətə gəlmək olar ki, bazarın ilkin rüşeymləri erkən sinifli cəmiyyətin yaranmasına və ictimai əmək bölgüsünün formalaşmasına təsadüf etmişdir. Lakin bütün bunlar heç də o demək deyildir ki, bazar məhz erkən sinifli cəmiyyətdə formalaşaraq iqtisadiyyatın səmərəli və işlək mexanizminə çevrilmişdir. Bazarın formalaşma dövrünün başa çatması tarix etibarilə XVII əsrin ortalarına təsadüf edir. Həmin dövrdə bazarın formalaşması üçün zəruri olan tarixi ilkin şərait və zəruri infrastruktur, iqtisadi sistemin dominant qanunları və hakimiyyəti altında artıq yaranmışdı. Dünya dövlətlərinin təcrübəsi

göstərir ki, postsosialist iqtisadiyyatında səmərəli və balanslaşdırılmış bazar münasibətlərinin formalaşması və fəaliyyəti aşağıdakı meyarlarla şərtlənir¹⁰:

- ilk növbədə plüralizminin yaradılması, azad rəqabətin və iqtisadi müstəqilliyin hakim mövqe tutması;
- sərbəst qiymətqoyma mexanizminin formalaşdırılması, qiymətlərin istehsalçı və istehlakçı arasında qarşılıqlı razılaşmalar nəticəsində formalaşması;
- maddi, əmək və maliyyə resurslarının sərbəst hərəkətinin təmin olunması;
- bazar infrastrukturlarının səmərəli fəaliyyətinin təmin olunması;
- iqtisadiyyatın bazar və qeyri- bazar sektorları arasında saxlanılmasında dövlətin təsir və tənzimlənmə vasitələrinə malik olması;
- milli iqtisadiyyatın beynəlxalq iqtisadi münasibətlərə səmərəli inteqrasiya olunması;
- cəmiyyətin bütün üzvlərinə dövlət tərəfindən zəruri sosial təminatların yaradılması.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, iqtisadiyyatda səmərəli və çevik aqrar bazarın formalaşdırılması dövlətin kənd ləssərrufatı və ərzaq məhsullarına olan tələbatının xüsusi mənbələr hesabına ödənilməsinə imkan verir. İqtisadiyyatda inkişaf etmiş aqrar bazarın formalaşdırılması aqrar sahənin mövcud vəziyyətindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Bu amil isə bilavasitə onunla şərtlənir ki, bazarın maddi əsasını istehsal təşkil edir. Odur ki, aqrar bazarın formalaşdırılması və səmərəliliyinin yüksək olması da iqtisadiyyatın aqrar sahəsində məhsul istehsalının həcmindən, dinamikasından və strukturundan əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Aqrar bazar müasir bazar iqtisadiyyatının ən mühüm tərkib elementlə- rindən biri hesab edilir. Aqrar bazar əhatə etdiyi ərazi, onun təşkili, formaları və qarşıya qoyulan konkret məqsəd baxımından müxtəlif aspektlərdə fəaliyyət göstərir. Belə ki, müxtəlif iqtisadi sistem şəraitində məhsul istehsalı, tədarükü, bazarın iqtisadi qanunlarının mahiyyəti və əsas tələbləri dəyişmir. Lakin fəaliyyət şəraitinin müxtəlifliyi baxımından onların təzahür formaları da müxtəlif olur və bir-birindən fərqlənir. Apardığımız araşdırmalardan belə qənaətə gəlmək olar ki, aqrar bazar ölkə iqtisadiyyatına söykəndiyi üçün onun

¹⁰ Nəsibova Xəlsə İbrahim qızı. Aqrar sahədə istehsalın inkişafının iqtisadi mexanizminin təkmilləşdirilməsi. İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı. Gəncə – 2013

təşkili və səviyyəsi hər bir ölkədə xalqın əmək vərdişlərindən, aqrar sahəyə münasibətindən, şüurundan, fərdiyyəçilik və kollektivçilik ənənələrinin kök salmasından bilavasitə asılıdır. Aqrar bazarın formalaşdırılması və müvəffəqiyyətli inkişafında ilkin şərtlərdən biri bütövlükdə milli iqtisadiyyatda onun subyektlərinin yaradılması və obyektlərinin genişləndirilməsidir. Bunun üçün isə bütövlükdə milli iqtisadiyyatda əmək, kapital və torpaq kimi sərvətlərin istehsal amillərinin düzgün bölgüsü və səmərəli istifadəsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsinə münasibət də aqrar islahatların gedişinə, onun son nəticələrinə təsir edən əsas amillərdəndir. Belə ki, aqrar sahə digər sahələrdən fərqli olaraq, istər məhsul istehsalında və məhsul satışında, istərsə də artıq istehsal şəraitində dövlət himayəsi və yardımına ehtiyacı vardır. Burada dövlət tənzimlənməsi əsasən kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının stimullaşdırılması, təsərrüfatlarının və kooperativlərin gəlirlə işləməsinin təmin olunması, infrastrukturun inkişafı, ətraf mühitin mühafizəsi və s. tədbirlərdən ibarətdir. Kənd təsərrüfatında iqtisadi və hüquqi fəaliyyətin bütün istiqamətlərini əhatə edən və onu tənzimləyən qanunların və normativ aktların mövcudluğu da zəruri şərtlərdən biridir. Məhz belə qanunların əsasında kənd təsərrüfatının inkişafı, ayrı-ayrı kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və satışı müxtəlif iqtisadi mexanizmlər - vergi, kredit, büdcə təxsisatları, dotasiya və s. vasitəsilə stimullaşdırılır. Hazırda aqrar siyasətin başlıca məqsədi ölkənin ərzaq təhlükəsizliyini təmin etməkdən ibarət olmaqla, həm də kənd yerlərində əhalinin yoxsul təbəqələrinin həyat şəraitini yaxşılaşdırmağa, onların məşğulluğunu təmin etməyə, daxili bazarın qorumasına, əlverişli xarici əlaqələrin qurulmasına, emal sənayesi müəssisələrinin müxtəlif kənd təsərrüfatı xammalına olan tələbatının ödənilməsinə xidmət etməlidir. Buna görə də ilk növbədə, ödənilməyən ərzaq tələbatının səviyyəsi bərpa edilməli, istehsal və idxal olunan ərzaq məhsullarının keyfiyyəti, əhalinin istehlak etdiyi ərzaq məhsullarının strukturu yaxşılaşdırılmalıdır. Aqrar sahənin hazırkı vəziyyətində ölkənin maliyyə sisteminin əsaslı və sabit inkişafını təmin etmək üçün ilk növbədə məhsul istehsalını artırmaqla daxili bazarın fəaliyyətinin səmərəliliyinə nail olunmalıdır. Bu isə kifayət qədər maliyyə vəsaitinə malik olmayan əmtəə istehsalçılarına dövlət köməyini, xüsusilə onların təsərrüfat

fəaliyyətinin aktivləşdirilməsində son dərəcə əhəmiyyətli olan kredit resurslarının istehsalçıların iqtisadi maraqları nəzərə alınmaqla (güzəştli kredit faizlərinin tətbiqi və s.) bu istiqamətə yönəldilməsini tələb edir. Beynəlxalq təcrübədə aqrar sahənin iqtisadi mexanizminin tərkib hissəsi olan iqtisadi vasitələrlə tənzimləmə vasitəsi kimi pul-kredit sistemindən istifadə geniş yer tutur. Onun iqtisadi mahiyyətini pul tədavülünün sabitləşdirilməsi, kredit faizlərinin iqtisadi proseslərin istiqamətindən asılı olaraq müəyyənləşdirilməsi və s. təşkil edir. Başqa sözlə, pul-kredit vasitəsilə dövlətin iqtisadi tənzimləmə siyasəti iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin kreditə olan tələbatının və ondan səmərəli istifadə mexanizminin hərəkətə gətirilməsi məqsədilə təklif olunan borc kapitalının miqdarı və qiymətini (faiz dərəcəsini) əsaslandırmağa xidmət edir.

Bəşəriyyətin gələcəyinin yalnız davamlı inkişaf sayəsində mümkünlüyünün dərk olunması müasir dövlətlərin yerinə yetirdikləri funksiyalarda bəzi dəyişikliklərin edilməsi zərurətini ortaya çıxarmışdır. Ən əsas dəyişikliklər isə, şübhəsiz ki, dövlət tənzimlənməsinin daha da gücləndirilməsi, bazar özünü-tənzimlənməsinin meydana gətirdiyi qeyri-davamlılıq təzahürlərinin aradan qaldırılması, o cümlədən, aqrar sahəyə dövlət müdaxiləsinin və dövlət qayğısının daha da gücləndirilməsi və digərləridir.

Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi, bütövlükdə isə, milli təhlükəsizliyin ən mühüm komponentlərindən biri olan ərzaq təhlükəsizliyi məhz aqrar sahənin inkişafı və tənzimləmə səviyyəsindən asılıdır. Bununla yanaşı, aqrar sahədə istehsalın son nəticəsinin daha çox təbii-iqlim amillərinin təsirindən asılı olmaqla riskli təbiətə malik olması, istehsal dövrü ilə iş dövrünün üst-üstə düşməməsi, aqrar sahənin bir sıra təbii amillərlə əlaqədar olaraq investisiya və kredit qoyuluşlarından kənarda qalması və az cəlbedici olması, aqrar sahədə rentabellik və gəlirlilik səviyyəsinin bir qayda olaraq iqtisadiyyatın orta göstəricisindən aşağı olması, kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətləri ilə sənaye məhsullarının qiymətləri arasında disparitetin mövcudluğu fəal dövlət tənzimlənməsinin zəruriliyini meydana gətirir.

Aqrar iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsini zəruri edən mühüm amillərdən biri də, bu sahənin təkcə əhəlinin ərzaq, sənayenin isə xammalla təmin edilməsini həyata

keçirən maddi istehsal sahəsi olmayıb, həmçinin iqtisadi fəal əhalinin çox böyük hissəsinin çalışdığı və məşğulluğa təminat verdiyi sahə olmasıdır.

Araşdırmalar göstərir ki, aqrar sahənin davamlı inkişafı və onun formalaşması, eləcə də davamlı aqrar iqtisadiyyatın qurulması məsələləri onun tənzimləmə mexanizmlərinin düzgün təşkil edilməsi ilə birbaşa asılıdır. Davamlı inkişafın qarşıya qoyduğu strateji məqsədlərin əldə olunması prosesində məhz tənzimləmə mexanizminin müxtəlif təsir rıçaqlarından geniş istifadə edilir və tənzimləmə fəaliyyətinin yekunları bu təsir rıçaqları ilə bağlı olur. Bu baxımdan, davamlı inkişafın dövlət tənzimlənməsinin öyrənilməsi və təhlili böyük elmi və praktiki əhəmiyyət kəsb edir. Dövlətin başlıca funksiyalarından biri hesab edilən dövlət tənzimlənməsi məsələsi, tarixən də iqtisadçıların və ayrı-ayrı dövlət xadimlərinin diqqət mərkəzində olmuşdur.

Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsinin zəruriliyi ilə əlaqədar irəli sürülən fikirlərə əsaslanaraq bildirmək istədik ki, dövlət tənzimlənməsinin həyata keçirilməsinə başlamazdan əvvəl aqrar sahənin prioritet sahələri müəyyənləşdirilməli və tənzimləmə tədbirləri məhz həmin sahələrdə icra olunmalıdır. Davamlı inkişafın məqsədləri baxımından aqrar sahənin əsas prioritetlərinə aşağıdakılar aid edilə bilər: aqrar sahədə davamlı inkişafa keçidin əldə olunması; ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi; kənd təsərrüfatı istehsalının dəstəklənməsi və səmərəli proteksionizm siyasətinin yürüdülməsi; kənd ərazilərində infrastrukturun inkişaf etdirilməsi; aqrar sahədə çalışan işçilərin gəlir səviyyəsinin respublika üzrə orta göstəriciyə yaxınlaşdırılması; aqrar sahədə elmi-tədqiqat işlərinin sürətləndirilməsi və bu sahəyə dövlət qayğısının gücləndirilməsi; ətraf mühitin mühafizəsi; aqrar sahədə çalışan işçilərin bilik səviyyəsinin yüksəldilməsi; təmiz qida siyasəti və s.

Təqdim edilən əsas prioritetlərdən də göründüyü kimi, aqrar sahədə davamlı inkişafın təmin edilməsi qlobal və ümummilli məqsədlərə nail olmağı nəzərdə tutur və ona görə də, bu işdə dövlətin rolu xüsusilə vacibdir. Bu vaciblik məhz onun qarşıya qoyduğu məqsədlərdə əks olunur. Aqrar sahənin davamlı inkişafının dövlət tənzimlənməsində dövlətin əsas məqsədlərini, ilk növbədə iqtisadi, sosial və ekoloji

məqsədlər üzrə qruplaşdırmaq olar. Bu baxımdan iqtisadi məqsədlərə aşağıdakıları aid etmək olar:

- iqtisadi tənəzzülün qarşısının alınması və iqtisadi artım üçün şəraitin yaradılması;
- iqtisadi artımın və məşğulluğun yüksək və stabil səviyyəsinin qorunub saxlanması;
- resurslardan qənaətli istifadəyə keçid; kənd təsərrüfatı məhsulları bazarının formalaşdırılması və onun stabil fəaliyyətinin təmin edilməsi;
- haqsız rəqabətin və inhisarçılığın qarşısının alınması; rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalının təmin edilməsi;
- yerli istehsalçıların xarici iqtisadi fəaliyyətin mənfi təsirlərindən qorunması;
- real sektorda işgüzar fəallığın stimullaşdırılması;
- aqrosənaye istehsalı sferasının maliyyələşmə məsələsinin, o cümlədən kreditləşmə və sığorta probleminin həll edilməsi.

Sosial məqsədlər qismində əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi və yoxsulluğun azaldılması;

- hər kəsin ehtiyaclarının daha yaxşı ödənilməsini nəzərdə tutan sosial tərəqqinin əldə olunması;
- insanlar arasında sosial bərabərsizliyin və təbəqələşmənin azaldılması və ya minimuma endirilməsi;
- əhalinin sosial xidmətlərə çıxışının təmin edilməsi və sosial infrastrukturun inkişaf etdirilməsi kimi amillər nəzərə alınır.

Ekoloji məqsədlərə aiddir:

- bunlara ətraf mühitin səmərəli mühafizəsinin təmin edilməsi;
- ətraf mühitin çirklənməsinin qarşısının alınması;
- insanların təmiz qida ilə təmin edilməsi;
- təbii resurslardan kortəbii istifadənin qarşısının alınması;
- ekoloji tarazlığın qorunub saxlanması məsələləri aid edilir.

Qeyd edilən məqsədlərə çatmaq üçün dövlətin əlində müxtəlif təsir imkanları

vardır ki, onlar da dövlət tənzimlənməsinin ayrı-ayrı metodları vasitəsilə reallaşdırılır. İqtisadi ədəbiyyatda iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin metodları həyata keçirilmə üsullarına görə birbaşa (inzibati) və dolayı (iqtisadi) metodlara bölünür.

Bazar iqtisadiyyatına keçid iqtisadiyyatın bütün sferalarında olduğu kimi aqrar sahənin tənzimlənməsinin də yeni forma və metodların işlənilib hazırlanmasını və həyata keçirilməsini zəruri edir. Bu zaman azad bazarın əsas atributları olan istehsal azadlığı, qiymət azadlığı, xüsusi mülkiyyət prioritet olmaqla mülkiyyət formalarının müxtəlifliyi, azad rəqabət, müqavilə, əmək növünü seçib işləmək, fəaliyyətdən əldə olunan gəlirin xərclənməsi, mülkiyyət əldə etmək və informasiya əldə etmək azadlıqları, iqtisadiyyata dövlət müdaxiləsinin minimumlaşdırılması kimi prinsiplərin gözlənilməsi ilə yanaşı aqrar sektorda dövlətin proteksionist fəaliyyətinin həyata keçirilməsi prinsipi də təmin edilməlidir.

Birbaşa metodlar dövlətin inzibati-imperativ xarakterinə əsaslanmaqla aqrar münasibətlərin tənzimlənməsinə birbaşa müdaxiləni nəzərdə tutur. Məs, aqrar sektorda bəzi fəaliyyətlərin həyata keçirilməsi üçün dövlət tərəfindən tətbiq edilən lisenziyalaşdırma mexanizmi kimi.

Beləliklə, yuxarıda qısa xarakterizə etdiyimiz tənzimlənmə üsul və mexanizmlərinin aqrar sektorda necə həyata keçirildiyinə diqqət yetirək.

Aqrar sahədə münasibətlərin tənzimlənməsində istifadə edilən əsas mexanizmlərdən biri mülkiyyət və sahibkarlıq münasibətləri üzrə tətbiq edilən normativ-hüquqi aktların qəbul edilməsidir. Təsərrüfatdaxili və təsərrüfat xarici olmaqla iki böyük münasibətlər blokunu özündə birləşdirən aqrar münasibələr sisteminin tənzimlənməsi zamanı normativ-hüquqi aqtların qəbulundan geniş istifadə edilir. Xüsusilə keçid iqtisadiyyatı şəraitində bu sahədə qəbul olunmuş normativ - hüquqi aqtlar həyata keçirilən transformasiya prosesinin həm vasitəsi (tənzimləmə aləti), həm də bir növ nəticəsi rolunda çıxış edir. Belə ki, qəbul edilən hər bir yeni normativ-hüquqi aqt və ya ona edilmiş əlavə və dəyişikliklər bir tərəfdən yeni iqtisadi münasibələrin formalaşmasına xidmət edirsə, digər tərəfdən inkişaf edən yeni iqtisadi münasibətlər sistemi yeni normativ aqtların qəbulunu və ya onlarda müəyyən dəyişiklik edilməsini zəruri edir. Bu zaman normativ-hüquqi aktların tənzimləmə

obyekti kimi aqrar təsərrüfatlarda torpaq üzərində mülkiyyət və ondan istifadə hüquqları, yaradılan əmlak üzərində ümumi və fərdi mülkiyyət hüquqlarının təsbiti, əməyin təşkili, əmək intizamı, əməyin ödənilməsi və mühafizəsi sferasında yaranan münasibətlər, təşkilatı-idarəetmə ilə bağlı münasibətlər, müqavilə münasibətləri, büdcə - vergi münasibətləri, mülkiyyət hüququnun həyata keçirilməsi ilə bağlı digər şəxslərlə yaranan münasibətlər və üçüncü şəxslərlə bağlı delikt münasibətləri çıxış edir¹

Dünyanın bir sıra ölkələrində aqrar sahənin fəaliyyətinin nəzəriyyə və təcrübəsi göstərir ki, bu sahənin fəaliyyətinin tənzimləmə-sində dövlət mühüm rol oynayır. Dövlətin bu cür müdaxiləsinin obyektiv zərurəti bir sıra amillərlə şərtlənir.

Birincisi, elə iqtisadi funksiyalar var ki, bazar mexanizmi öz təbiətinə görə həmin funksiyaları yerinə yetirə bilmir. Bu cür funksiyalara ətraf mühitin qorunması və yaxşılaşdırılması, kənd təsərrüfatı sahəsində təhsil sisteminin təşkil edilməsi, istehsal edilən məhsulun keyfiyyətinə daim nəzarət edilməsi və başqa məsələlər aiddir.

İkincisi, rentabelliyyənin aşağı olması və əsaslı vəsait qoyuluşlarının (infrastruktur, elmi tədqiqat işləri və ş.) öz xərcini çıxarma müddətinin çox olduğuna görə xüsusi kapital üçün sərfəli olmayan bəzi mühüm problemlərin həll edilməsi bu məsələyə kompleks şəkildə və geniş miqyasda yanaşmağı tələb edir.

Üçüncüsü, bazar sisteminin özünü-tənzimləmə imkanlarının məhdud olması bir sıra funksiyaları yerinə yetirməyə imkan vermir və həmin funksiyaları dövlət öz üzərinə götürməlidir. Məsələn, səmərəli tələblə təklif arasında tarazlığın qorunması, məşğulluğun optimal səviyyədə saxlanması, məhsul istehsalçıları arasında səmərəli rəqabətin təjiin edilməsi, inhisarçılığın yaranmasının qarşısının alınması dövlətin vəzifəsidir.

Keçid dövrünü yaşayan ölkələrin. sosial-iqtisadi həyatında böhranlı vəziyyətin yaranması istər milli iqtisadiyyatda və istərsə də beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sisteminə mənfi meyllərin kök salmasına gətirib çıxara bilər. Bura aşağıdakıları aid etmək olar:

- qloballaşmaqda olan dünyada inkişaf etmiş dövlətlərlə inkişaf etməkdə olan dövlətlər arasındakı iqtisadi diferensiasiyənin kəskin şəkildə artması;

- milli iqtisadiyyatda orta təbəqənin sürətlə aradan qalxması və cəmiyyətin kəskin şəkildə və kəsiblərə bölünməsi

Bütün bunlar cəmiyyətdə təbəqələşmənin güclənməsinə gətirib çıxaran hal kimi dəyərləndirilməlidir. Qloballaşmaqda olan dünyada ölkələr arasındakı iqtisadi diferensiasianın güclənməsi prinsip etibarını ilə bir qrup dövlətlərin iqtisadi sərvətlərinin, siyasi hakimiyyətlərinin və nüfuzlarının genişlənməsinə, eyni zamanda ictimai-siyasi və sosial-iqtisadi vassal ölkələrin sayının çoxalmasına gətirib çıxaracaqdır.

Analoji vəziyyət ölkədaxili milli iqtisadiyyatda mənfi meyillər yaratmış və onlardan yan keçmək qeyri-mümkündür. İqtisadiyyatın aqrar sektorunda mövcud olan böhranlı meyillər ilk növbədə kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıları üçün maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinin zərər-lə başa çatmasına gətirib çıxarır. Bu, istehsalçıların növbəti ildə öz təsərrüfat-maliyyə işlərini davam etdirmək, daha doğrusu, geniş təkrar istehsalı həyata keçirmək imkanlarını məhdudlaşdırır. Belə bir şəraitdə əcnəbi əmtəə istehsalçıları tərəfindən daxili ərzaq bazarına dempinq siyasəti daha da fəallaşır. Yekunda bazara məhsul çıxaran yerli fərdi qurumlar bazarı tərk etmiş olur. Növbəti illərdən etibarən isə əcnəbi əmtəə istehsalçıları ölkənin daxili bazarında rəqabətsiz bir mühitlə qarşılaşır və özlərinin inhisar qiymətlərini dikə etmək şansını qazanırlar. Belə olgı halda milli iqtisadiyyatın səmərəliliyini yüksəltmək, yerli əmtəə istehsalçıları üçün maliyyə fəaliyyətinin gəlirliyini artırmaq, ölkənin ərzaq və iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə bütövlükdə aqrar sənaye sahəsinin dövlət tənzimlənməsinə ehtiyacı özünü kəskin sürətdə büruzə verir. Dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin təcrübəsini təhlil edib belə qənaətə gəlmək olur ki, aqrar sahənin səmərəli fəaliyyətinə dövlət yardımı aqrar sektorun dövlət tənzimlənməsinə yönələn tədbirlər sistemi vasitəsilə reallaşdırılır.

Bazar münasibətlərinə keçmiş ölkələrlə müqayisədə keçid dövrünü yaşayan postsosialist ölkələrində iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi, onun prinsipləri və funksiyaları özünəməxsus xüsusiyyətlərlə xarakterizə olunur. Bazar modelinə əsaslanan ölkələrin iqtisadiyyatının aqrar sahəsində səmərəli bazar infrastrukturunu fəaliyyət göstərir və bu, kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıları ilə istehlakçılar arasında

paritet sosial-iqtisadi münasibətlər sisteminin formalaşmana əsaslı təsir edir.

Keçid dövrünü yaşayan ölkələrdə isə keçmiş iqtisadi münasibətlər sisteminin liberallaşdırılması və yeni iqtisadi münasibətlərin yaradılması daha çox siyasi xarakter daşdığından riisbətən ləng həyata keçirilir. Problemə səbəb nəticə əlaqələri baxımından yanaşdıqda dövlətin iqtisadiyyatın aqrar sektoruna səmərəli müdaxiləsi bir sıra spesifik xüsusiyyətlərə malik olmaqla çoxsaylı çətinliklərlə qarşılaşır.

Bütövlükdə aqrar iqtisadiyyatın tənzimlənməsi zamanı dövlətin yerinə yetirdiyi funksiyalara aşağıdakıları aid etmək olar:

- aqrar bölmədə səmərəli bazar subyektlərinin formalaşdırılması və onların inkişafına hərtərəfli yardım göstərilməsi (Aqrar bölmədə səmərəli bazar subyektlərinin yaradılması əsasən real mülkiyyətçilər və sahibkarlar ordusunun yaradılması, meneçerlər, satıcılar, vasitəçilər və digər infrastruktur subyektlərinin formalaşdırılması ilə bağlıdır); Bu yardım daha çox kadrların hazırlanması və yenidən hazırlanması sahəsində tədbirlərin həyata keçirilməsini özündə əks etdirir. Nəzərə alınsa ki, keçid dövrü ölkələrində regionlar üzrə yeni yaradılan təsərrüfat subyektlərinin, o cümlədən fermerlərin iqtisadi təhsil və savadlılıq səviyyəsi aşağı olur, onda dövlət tərəfindən həyata keçiriləcək tədbirlərin əhəmiyyətliliyi daha aydın görünür.

- əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbatının, sənayenin kənd təsərrüfatı xammalına olan ehtiyacının ödənilməsinin dövlət tərəfindən stimullaşdırılması; Bütövlükdə bu proses yerli əmtəə istehsalçıları tərəfindən istehsal edilən məhsulların keyfiyyətinin yüksəldilməsinə və eyni zamanda əhalinin alıcılıq qabiliyyətinin artırılmasına yönəldilən təxirəsalınmaz tədbirlərin işlənilib hazırlanmasını da özündə əks etdirir. Qeyd edilən dövlət tənzimlənmə funksiyalarının yerinə yetirilməsi, xüsusilə əhalinin alıcılıq qabiliyyətli tələbinin stimullaşdırılmasına yönələn tədbirlər, əhalinin müxtəlif qruplarına verilən pensiyaların, müavinətlərin və digər kompensasiyaların həcmnin artırılmasını nəzərdə tutur. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, əhalinin gəlirlərinin artırılmasına yönəldilən tədbirlər əmək haqqının, dövlət tərəfindən verilən müavinətlərin, pensiyaların və digər transferlərin artırılması ilə yanaşı, əmək qabiliyyətli əhalinin səmərəli məşğulluluğunun təmin

edilməsinə əlverişli şəraitin formalaşdırılmasını da ehtiva edir. Əhalinin alıcılıq qabiliyyətli tələbinin formalaşdırılması və onun stimullaşdırılmasına yönəldilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi zamanı ərzaq və kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlər sisteminin tənzimlənməsi də diqqəti çəkən məqamlardandır. Bazar münasibətləri şəraitində qiymətlərin səviyyəsinə birbaşa inzibati təsir iştirak edildiyindən qiymətlər sisteminin tənzimlənməsində daha çox qeyri-müstəqil iqtisadi yastılardan istifadə məqbul hesab edilir.

- daxili bazarda yerli əmtəə istehsalçılarının əmtəə təklifinin həcmnin artırılmasına yönəldilmiş stimullaşdırıcı tədbirlərin həyata keçirilməsi; Dövlət tərəfindən aqrar bazarda və eləcə də aqrar iqtisadiyyatda səmərəli təklifin formalaşdırılmasına yönəldilmiş tədbirlərə aşağıdakılar aid edilir;

- aqrar sahədə fəal fəaliyyət göstərən əmtəə istehsalçılarının maddi-texniki bazasının və istehsal potensialının həcmnin genişləndirilməsi;

- aqrar sahədə yerli və xarici investorların cəlb edilməsinin stimullaşdırılması;

- aqrar sahədə daxili və beynəlxalq konyunktura uyğun səmərəli istehsalın təmin edilməsinə yönəldilmiş fəaliyyətinin gücləndirilməsi;

- aqrar sahədə istehsal edilmiş kənd təsərrüfatı, ərzaq və yeyinti məhsullarının daxili (xarici) bazarda rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi;

- aqrar sahəyə dövlət və digər kanallar hesabına zəruri maliyyə yardımının göstərilməsi;

- aqrar sahədə ekoloji cəhətdən təmiz və keyfiyyətli məhsulun istehsal edilməsi;

- aqrar sahədə fəaliyyət göstərən kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarını çoxsaylı risklərdən sığortalamaq məqsədilə səmərəli sığorta təminatının formalaşdırılması ;

- qiymətlərin səviyyəsinə hərtərəfli yardımın göstərilməsi və o cümlədən aqrar bölmənin sferaları arasında qiymət disparitetinin aradan qaldırılması ilə bağlı zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsidir;

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində aqrar sektorda dövlət təminatının həyata

keçirilməsində ən təsirli mexanizm kimi maliyyə-kredit mexanizmləri çıxış edir. Ümumilikdə maliyyə-kredit mexanizmləri iqtisadiyyatda mühüm olan inflyasiya, işsizlik, faiz dərəcələri, valyuta kursları, tədiyyə balansı kimi makroiqtisadi göstəricilərin əlverişli səviyyədə saxlanmasını təmin etməklə yanaşı onun kredit, vergi gömrük və qiymət mexanizmlərindən aqrar sektorun tənzimlənməsində geniş istifadə edilir. Bu sahədə dövlət fermerlər üçün ucuz kredit resurslarının təmin edilməsi, onlara bir sıra vergi və gömrük güzəştlərinin tətbiq edilməsi, ixarcın subsidiyalaşdırılması və kreditləşdirilməsi, yerli istehsalı qorumaq üçün idxal vergiləri və kvotalarının müəyyənləşdirilməsi, istehsal olunmuş məhsullara minimum və ya maksimum qiymətlərlərinin qoyulması kimi tədbirləri həyata keçirir. Bu zaman əsas məsələ fermerlərin gəlirlərini müəyyən səviyyədə qorumağa imkan verən qiymət siyasətinin həyata keçirilməsidir ki, onun da aşağıdakı formaları mövcuddur:

a) qiymət səviyyəsinin qorunması(price support): Bu mexanizm kənd təsərrüfatı məhsullarına dövlət tərəfindən təyin edilən minimum qiymət səviyyəsinin qorunmasına xidmət edir;

b) təklifi məhdudlaşdırmaqla qiymət səviyyəsinin qorunması(restricting supply): Gördüyümüz kimi fermerlərin əksər problemlərinin başında öz məhsullarının ümumi təklif həcminə nəzarət edə bilməmələri və onu düzgün qiymətləndirə bilməmələridir. Məhz belə olduqda əksər hallarda istehsal etdikləri məhsulları istədikləri qiymətə reallaşdırı bilmirlər və bu da onların gəlirlərinə təsir göstərir. Bu baxımdan dövlətin tətbiq etdiyi digər bir mexanizm kənd təsərrüfatı məhsullarının ümumi təklifini məhdudlaşdıraraq fermerlər üçün təyin etdiyi minimum qiymət səviyyəsini qoruyub saxlamaqdır;

c) hədəf qiyməti və aradakı fərqi ödənilməsi (target prices and deficiency payments);

d) İkili qiymət mexanizmi(dual price system): Bu mexanizmdə planlaşdırma və azad bazar mexanizmi birgə fəaliyyət göstərir. İkili qiymət mexanizmində dövlət fermerlər qarşısında, fermerlər də dövlət qarşısında öhdəlik götürür. Öhdəliyə görə dövlət fermerin istehsal etdiyi məhsuldan əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş miqdar və qiymətdə tədarük edir. Əgər fermerin əlavə məhsulu qalarsa, ona imkan verilir ki,

qalan hissəni azad bazarda mövcud sərbəst qiymətlər səviyyəsində reallaşdırın. Bu sistemdə dövlət öz ehtiyat fondunu formalaşdırır və fermerlər üçün sabit qiymətli bazar qismində çıxış edir.

Son illər qiymətlə bağlı həyata keçirilən bu mexanizmlərin bir qədər azaldığı və yeni bir sistemin, Birbaşa Gəlir Ödəməsi(direct income payment) sisteminin genişləndirildiyi müşahidə olunur. Bu sistemə görə artıq qiymət dəstəkləmələri və təklifin məhdudlaşdırılması kimi tədbirlər azaldılır və konkret təyin olunmuş təsərrüfat subyektlərinə illik birdəfəlik maliyyə yardımı göstərilir və bu zaman yardımlar məhsula görə deyil, istehsalçıya verilir və qiymətlər bazar tərəfindən sərbəst müəyyənləşir.

Sadəcə fermer əvvəlcədən dövlət tərəfindən nə qədər yardım alacağını bilir və istehsalını da elə istiqamətdə qurur ki, zərər çəkməsin. Aqrar sektorda maliyyə-kredit mexanizmlərinin istifadə olunduğu digər mühüm bir istiqamət fermer təsərrüfatlarında istehsal xərclərini dolayı yolla aşağı salmaqdır. Bu zaman dövlət xüsusi ixtisaslaşdırılmış aqrar banklar vasitəsilə fermerlərə güzəştli kredit imkanları yaradır, gübrə, toxum kimi xammal subvensiyaları tətbiq edir, istehsal etdikləri məhsulların sığortalanmasını, anbarlaşdırılmasını həyata keçirir, onların tanıtılması üçün marketinq-reklam sahəsində yardımlarını göstərir, elmi-texniki və informasiya dəstəyi təmin edir.

Maliyyə-kredit mexanizmlərinin digər mühüm bir növü vergi və gömrük vasitələridir. Belə ki, dövlət aqrar sektorun cəzbediciliyini artırmaq məqsədilə bəzən vergi və gömrük güzəştləri təyin edir, yerli fermerlərin qorunması məqsədilə əksər kənd təsərrüfatı məhsullarının idxalına yüksək idxal vergiləri və kvota, yüksək keyfiyyət standartları kimi qeyri-tarif məhdudiyyətləri tətbiq edir.

Məlum olduğu kimi bazar iqtisadiyyatı şəraitində bir sıra əmtəə və xidmətlər istehsalını həyata keçirmək ya özəl bölmənin imkanları xaricindədir, ya onları lazımı səviyyədə həyata keçirə bilmirlər, ya da ümumiyyətlə bu işdə maraqlı deyillər. İctimai əmtəə və xidmətlər dediyimiz bu nemətlər əsasən infrastruktur sahələrini əhatə edir ki, onların da yaradılması birbaşa dövlət investisiyaları və dövlət sifarişləri vasitəsilə həyata keçirilir. Dövlət sifarişləri dövlətin investisiya fəaliyyətinin əsas

mexanizmlərindən biri kimi çıxış edir. Çünki bu investisiyalar həyata keçirilərkən lazım olan bir sıra əmtəə və xidmətlər dövlət kontrakt sistemi çərçivəsində dövlət və ya özəl bölmə müəssisələri ilə bağlanmış müqavilələr vasitəsilə təmin edilir. Bu zaman ən geniş yayılmış mexanizmlərdən biri də tenderlərin keçirilməsidir.

Bu baxımdan aqrar sahədə dövlət investisiyaları suvarma sistemlərinin inkişafı, meliorasiya-irriqasiya işlərinin, enerji təminatının yaxşılaşdırılması, təbii fəlakətlərin qarşısının alınmasına və ya onun nəticələrinin aradan qaldırılmasına yönələn tədbirlərin, karantin xidmətinin, ölkədə mövcud qida standartlarının təyin edilməsi və onların inkişaf etdirilməsi ilə bağlı tədbirlərin, aqrar elmin inkişafı, bu sahədə elmi araşdırmaların aparılması işlərinin, fermerlərin maariflənməsi üçün informasiya sistemlərinin genişləndirilməsi kimi bir sıra ictimai xarakterli tədbirlərin həyata keçirilməsi istiqamətlərinə yönəldilir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində aqrar bölmənin tənzimlənməsi prosesində dövlət sahibkarlığı mexanizminin də mühüm rolu vardır. Dövlət mülkiyyətli müəssisələrinin həyata keçirdikləri dövlət sahibkarlığı əsasən aqrar sektora yönəlmiş yardım siyasətini həyata keçirməkdə institusional vahidlər kimi çıxış edirlər. Bunların tərkibinə müxtəlif istiqamətli infrastruktur xidmətlərini həyata keçirən müəssisələrlə yanaşı, həyata keçirilən dövlət siyasətinə uyğun yaradılmış aqrar sektoru kreditlə, xammal və yanacaq təmin edən, onlara anbarlaşdırma xidməti göstərən, kənd təsərrüfatı məhsullarını təyin edilmiş qiymətlərlə tədarük edib, sonradan müxtəlif bazarlardan əlaqələndirən dövlət tədarük müəssisələri kimi qurumlar daxildir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində aqrar sahə də daxil olmaqla perspektivə yönəlmiş iqtisadi idarəetmə komanda iqtisadiyyatında olduğu kimi direktiv planlaşdırmaya deyil, strateji-indiqativ plan, proqnoz və proqramlara əsaslanır. Məhz bu mexanizmlərdən istifadə edilməsi dövlətə imkan verir ki, bazar iqtisadiyyatının mürəkkəb, dəyiskən və bəzi hallarda qeyri-müəyyən xarakterini nəzərə alaraq aqrar sektorda iqtisadi prosesləri öz nəzarəti altında saxlasın və onların gələcək inkişafını yönləndirsin.

FƏSİL 2. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA AQRAR SEKTORUN DAVAMLI İNKİŞAFININ FORMALAŞMASININ MÖVCUD VƏZİYYƏTİ VƏ BU İSTİQAMƏTDƏ HƏYATA KEÇİRİLƏN DÖVLƏT SİYASƏTİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

2.1 Azərbaycanla aqrar sektorun davamlı inkişafının tənzimlənməsinin iqtisadi mexanizminin mövcud vəziyyətinin təhlili

Son illər Azərbaycanda qeyri-neft sektoruna göstərilən yüksək diqqətin nəticəsi kimi iqtisadiyyatın aparıcı sahələrindən olan aqrar sahə keyfiyyətcə yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuş, respublikanın ərzaq təhlükəsizliyinin təmini prosesində mühüm nailiyyətlər əldə olunmuşdur. Bu da təsadüfi deyildir - Azərbaycan Respublikasında bazar iqtisadiyyatı sistemində transformasiya prosesi aqrar sahədən başlamış, kənd təsərrüfatında 90-cı illərin əvvəllərindən özünü kəskin şəkildə büruzə verən tənəzzül meyilləri dayandırılmış, iqtisadi artıma və inkişafa nail olunmuşdur. Artıq kənd təsərrüfatında inkişaf göstəriciləri elə bir həddədir ki, Azərbaycan bu sahə üzrə əksər məhsulları, o cümlədən, taxıla olan tələbatı yerli istehsal hesabına tam ödəməkdədir. Ərzaq təhlükəsizliyi baxımından isə, bu, olduqca mühüm nailiyyət hesab edilir. Ölkə Prezidenti İlham Əliyevin dediyi kimi: "Biz aqrar sektorun inkişafı istiqamətində bütün imkanlarımızı səfərbər etməklə yanaşı, kənd təsərrüfatı istehsalçılarından da keyfiyyətli məhsul, mütərəqqi təsərrüfatçılıq vərdişləri, yüksək işgüzarlıq və təşəbbüskarlıq gözləyirik. Kənd təsərrüfatı yalnız iqtisadi fəaliyyət növü deyil. O, həm həyat tərz, həm də xalqımızın uzun illərdən bəri yaratdığı təsərrüfatçılıq ənənəsidir".

Bildiyiniz kimi, bu gün aqrar sahədə aparılan uğurlu siyasətin ən mühüm nəticələrindən biri də Azərbaycanın bir sıra strateji məhsullara, o cümlədən, taxıla olan tələbatının yerli istehsal hesabına tam ödənilməsidir. O da xüsusi olaraq qeyd edilməlidir ki, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına verilən yardımlar, texnika və gübrə alınmasına edilən güzəştlər nəticəsində taxıl əkinlərinin sahəsi genişləndirildi. Kənd təsərrüfatı istehsalçılarına dövlət yardımının gücləndirilməsi

məqsədlə dövlət başçısı İlham Əliyev 2007-ci il 23 yanvar tarixdə "Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına dövlət dəstəyi haqqında" Sərəncam imzalayıb. Prezident İlham Əliyevin 25 avqust 2008-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı" isə qarşıdakı illərdə respublikanın ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi baxımından böyük önəmə malikdir. Bu proqram, demək olar ki, aqrar sahənin strateji xəttini tam müəyyənləşdirib.

Azərbaycan üçün bu gün ən mühüm məqsədlərdən biri iqtisadiyyatın neftdən asılılığını aradan qaldırmaq və iqtisadi inkişafın kənd yerlərinə daha çox yayılmasını təmin etməkdir. Azərbaycan iqtisadiyyatında kənd təsərrüfatı neft və tikinti sahələrindən sonra üçüncü ən iri sahə olmaqla iş yerləri ilə təminatda ən böyük pay sahibidir (son illər üzrə kənd təsərrüfatı sahələrində bütün məşğul əhalinin təxminən 40%-i, neft sektorunda isə cəmi 1%-i işləyirdi). Eyni zamanda bu sahə həm də kənd yerlərində yoxsulluğun azaldılmasına əsaslı təsir edən sahədir. 1995-ci ildən uğurla həyata keçirilən aqrar islahatlar nəticəsində ölkə iqtisadiyyatında bazar münasibətlərinin qurulmasına, torpaq və əmlakdan səmərəli istifadə edilməsi, aqrar bölmənin sahə strukturunun təkmilləşdirilməsi, sahibkarlığın formalaşmasına, kəndin simasının dəyişdirilməsinə ciddi təsir göstərmişdir. Kənd təsərrüfatının sosial və sahəvi tərkibində əsaslı dəyişikliklər baş vermişdir. İri təsərrüfat formalarının əvəzində müxtəlif mənsubiyyətli çoxsaylı təsərrüfat subyektləri yaradılmış, geniş miqyaslı özəlləşdirmə siyasətinə uyğun olaraq, kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələri, mal-qara, istehsal və qeyri-istehsal obyektləri, kənd təsərrüfatı texnikası üzərində dövlət mülkiyyət forması fərdi (şəxsi) mülkiyyətlə əvəz edilmişdir. 2013-cü ildə kənd təsərrüfatı, ovçuluq və meşə təsərrüfatı sahəsində yaradılan məhsulun dəyəri 3057,8 milyon manat, 2012-ci ildə isə 2813,7milyon manat olmuş,müvafiq olaraqyaradılmış əlavə dəyərin ÜDM-də xüsusi çəkisi 2013-cü ildə 5,3%, 2010-cu ildə isə 5,1% təşkil etmişdir.

Cədvəl 2.1¹¹

¹¹ Cədvəl Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin materialları əsasında hazırlanmışdır

İqtisadiyyatın sahələri üzrə ümumi daxili məhsul, faktiki qiymətlərlə və faizlə

İllər	Cəmi	o cümlədən					
		sənaye	kənd təsər- rüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	tikinti	nəqliyyat və rabitə	xalis vergilər	digər sahələr
milyon manata							
2000	4718.1	1699.0	758.9	308.0	567.1	291.2	1093.9
2005	12522.5	6190.1	1145.5	1171.6	932.1	946.5	2136.7
2006	18746.2	10731.7	1329.3	1445.5	1242.9	1024.4	2972.4
2007	28360.5	16871.4	1854.8	1892.0	2082.5	1870.2	3789.6
2008	40137.2	23497.0	2236.0	2800.3	2693.8	2688.6	6221.5
2009	35601.5	17475.8	2179.5	2554.3	3117.2	2810.0	7464.7
2010	42465.0	22021.6	2344.6	3439.7	3160.3	2876.5	8622.3
2011	52082.0	28010.7	2643.5	4141.0	3487.7	3056.0	10743.1
2012	54743.7	27073.1	2813.7	5507.9	3638.7	3392.0	12318.3
2013	57708.2	26701.5	3057.8	6828.9	3790.1	3690.3	13639.6
faizlə							
2000	100	36.1	16.1	6.5	12.0	6.2	23.1
2005	100	49.4	9.2	9.4	7.4	7.6	17.0
2006	100	57.3	7.1	7.7	6.6	5.5	15.8
2007	100	59.5	6.5	6.7	7.3	6.6	13.4
2008	100	58.5	5.6	7.0	6.7	6.7	15.5
2009	100	49.1	6.1	7.2	8.7	7.9	21.0
2010	100	51.8	5.5	8.1	7.5	6.8	20.3
2011	100	53.8	5.1	8.0	6.7	5.9	20.5
2012	100	49.5	5.1	10.1	6.6	6.2	22.5
2013	100	46.3	5.3	11.8	6.6	6.4	23.6

Ümumiyyətlə isə 2009-2013-cü illərdə ÜDM-nin strukturunda kənd təsərrüfatı, ovçuluq və meşə təsərrüfatı sahəsində yaradılan məhsulun dəyəri 6,1%-dən 5,1%-ə qədər ilbəil azalmışdır (Cədvəl 2.1). Cədvəl 2.1-in təhlilindən də göründüyü kimi 1995-ci ildən indiki dövrədək kənd təsərrüfatı, ovçuluq və meşə təsərrüfatı sahəsində yaradılan əlavə dəyərin ÜDM-da dəyəri sürətlə azalmış, 1995-1996-cı illərdə sənaye sektorunda yaradılan əlavə dəyərin həcminə bərabər olsa da 2010-2011-ci illərdə sənaye sektorunda yaradılan dəyərdən 9-10 dəfəyə yaxın az olmuşdur. Son nəticədə hətta tikinti sektorunda yaradılan əlavə dəyərin payı kənd təsərrüfatının payından çox olmuşdur. Kənd təsərrüfatının payının sənayeyə nəzərən sürətlə azalmasına səbəb isə əlbəttə ki, 1994-cü ildə “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanmasından sonra ölkədə neft

hasilatı ilə əlaqədar müşahidə olunan sənaye məhsulunun sıçrayışla artmasıdır.

Cədvəl 2.2¹²

İqtisadiyyatın sahələri üzrə ümumi daxili məhsulun strukturu (faizlə)

İllər	Cəmi	o cümlədən					
		sənaye	kənd və meşə təsərrüfatı	tikinti	nəqliyyat və rabitə	xalis vergilər	digər sahələr
1995	100	27,3	25,3	3,7	17,4	7,7	18,6
1996	100	25,8	24,9	9,3	10,2	10,1	19,7
1997	100	25,3	20,0	11,7	10,5	7,4	25,1
1998	100	21,9	18,0	13,0	12,0	4,1	31,0
1999	100	28,2	18,2	10,9	10,7	4,0	28,0
2000	100	36,1	15,9	6,5	12,0	6,2	23,3
2001	100	37,6	14,7	5,8	10,1	7,8	24,0
2002	100	37,4	13,8	8,7	9,8	8,0	22,3
2003	100	37,2	12,3	11,2	10,0	7,6	21,7
2004	100	38,3	10,8	12,5	9,5	7,2	21,7
2005	100	49,4	8,6	9,4	7,4	7,6	17,6
2006	100	57,3	6,7	7,7	6,6	5,5	16,2
2007	100	59,5	6,4	6,7	7,3	6,6	13,5
2008	100	58,5	5,3	7,0	6,7	6,7	15,8
2009	100	49,1	6,1	7,2	8,7	7,9	21,0
2010	100	51,8	5,5	8,1	7,5	6,8	20,3
2011	100	53,8	5,1	8,0	6,7	5,9	20,5
2012	100	49,5	5,1	10,1	6,6	6,2	22,5
2013	100	46,3	5,3	11,8	6,6	6,4	23,6

Sənaye sektorunda müşahidə edilən yüksək tempi artım təkcə kənd təsərrüfatı sektorundakı artımı deyil, eləcə də tikinti və nəqliyyat sektorundakı müşahidə olunan ciddi artımları da öz kölgəsində qoymuş, ÜDM-dakı paylarının hətta azalmasına səbəb olmuşdur (Cədvəl 2.2).

Müasir dövrdə Azərbaycanda əhalinin ərzaq məhsulları ilə və sənaye istehsalının xammalla təminatının yaxşılaşdırılması, məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsi, iqtisadi artımın təmin edilməsi məqsədilə kənd təsərrüfatı sahəsinin davamlı inkişafı istiqamətində köklü tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir. Ölkədə son illərdə aqrar sektorda həyata keçirilmiş islahatlar bu sahədə bazar münasibətlərinin formalaşmasına, aqrar sektorun təşkilatı və iqtisadi əsaslarının dəyişməsinə, yeni institutların yaranmasına səbəb olmuşdur. Yeni iqtisadi münasibətlər şəraitində qarşıda duran mühüm vəzifələrdən biri istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi və aqrar sektorun rəqabət qabiliyyətinin artırılmasıdır. Bunlar isə kənd təsərrüfatı

¹²Cədvəl Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin materialları əsasında hazırlanmışdır

istehsalçıların yüksək məhsuldar toxum növləri, bitki mühafizə vasitələri, gübrə, su, yüksək qidalı yemlə təmin olunması, təsərrüfat daxili suvarma şəbəkələrin texniki vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, torpaqların şorlaşması, münbitliyinin aşağı düşməsi və eroziyaya uğramasının qarşısının alınması, emal sənayesi müəssisələri ilə səmərəli əlaqələr gurulması, məhsulun tədarükünün, saxlamasının, qablaşdırılmasının, daşmasının və satışının səmərəli sistemlərinin yaradılmasından asılıdır. Bu istiqamətlərdə ciddi irəliləyişlərin əldə edilməsi isə Azərbaycanın aqrar sektoruna iri həcmli investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsindən asılıdır. Ənənəvi olaraq ölkə regionlarında maliyyə infrastrukturunun nisbətən zəif inkişafı, kəndli təsərrüfatların maliyyə imkanlarının məhdudluğu və onların əmlakının aşağı likvidliyi və s. ilə əlaqədar olaraq qeyd edilən istiqamətlərin inkişafında dövlət əhəmiyyətli rol oynamalıdır. Bu baxımdan, Azərbaycanda aqrar sektorun inkişafının dövlət tərəfindən stimullaşdırılması mexanizminin qiymətləndirilməsi və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyən edilməsinin mühüm əhəmiyyəti vardır. Dövlət tərəfindən kənd təsərrüfatının güzəştli şərtlərlə maliyyələşdirilməsi bu sahənin rəqabət qabiliyyətinin artırılması və investisiya cəlbediciliyi baxımından mühüm rol oynayır. Çünki xarici ölkələrdə kənd təsərrüfatının verilən dotasiyalar bu ölkələrdə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal xərclərinin azalmasına və nəticədə istehsal edilən məhsulların rəqabət qabiliyyətinin artmasına səbəb olur.

Cədvəl 2.3¹³

İqtisadiyyatın sahələri üzrə əsas kapitalla yönəldilmiş investisiya

İllər	Cəmi	o cümlədən					
		sənaye	kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	tikinti	nəqliyyat və anbar təsərrüfa tı	informasi ya və rabitə	digər sahələr
milyon manta							
1990	0.06	0.02	0.02	0.00		0.00	0.02
1995	228.0	105.9	4.4	0.6		12.0	105.1
2000	967.8	670.1	6.5	3.4	44.1	45.3	198.4
2005	5769.9	4176.0	40.7	46.1	517.2	158.0	831.9
2006	6234.5	4296.7	58.3	10.1	631.5	210.7	1027.2

¹³Cədvəl Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin materialları əsasında hazırlanmışdır

2007	7471.2	4591.2	243.3	4.2	745.4	177.5	1709.6
2008	9944.2	4249.3	336.5	66.1	1993.9	173.4	3125.0
2009	7724.9	3224.9	266.6	30.5	1715.2	140.6	2347.1
2010	9905.7	4276.2	431.0	113.8	2449.1	212.0	2423.6
2011	12799.1	5369.8	437.3	225.9	2515.7	310.8	3939.6
2012	15407.3	6039.9	648.8	499.0	2621.1	329.5	5269.0
2013	17850.8	7499.6	574.3	707.8	3570.0	200.7	5298.4
Faiz							
1990	100	37.4	14.0	2.3	7.4	38.9	
1995	100	46.4	1.9	0.3	5.3	46.1	
2000	100	69.2	0.7	0.3	4.6	4.7	20.5
2005	100	72.4	0.7	0.8	9.0	2.7	14.4
2006	100	68.9	1.0	0.2	10.1	3.4	16.4
2007	100	61.4	3.3	0.1	10.0	2.4	22.8
2008	100	42.7	3.4	0.7	20.1	1.7	31.4
2009	100	41.8	3.5	0.4	22.2	1.8	30.3
2010	100	43.2	4.4	1.2	24.7	2.1	24.4
2011	100	41.9	3.4	1.8	19.7	2.4	30.8
2012	100	39.2	4.2	3.2	17.0	2.1	34.3
2013	100	42.0	3.2	4.0	20.0	1.1	29.7

Cədvəl 2.3-ün təhlilindən görünür ki, kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq sektoruna investisiya qoyuluşlarının ümumi iqtisadiyyata investisiya yatırımlarında xüsusi çəkisi ilbəil artmaqdadır. Göründüyü kimi, iqtisadiyyatın sahələri üzrə əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyaların daxilində kənd təsərrüfatına yatırılan investisiyaların həcmində 2009 – 2013-cü illərdə tədrüdlər müşahidə edilmiş, 2013-cü ildə 3,2% təşkil etmişdir. Ümumiyyətlə isə 2000 – 2010-cu illərdə 0,7%-dən 4,4%-ə qədər artmışdır. Təhlildən məlum olur ki, iki sahə üzrə investisiyaların xüsusi çəkisi artır ki, bu sahələr kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq sektoru və nəqliyyat və anbar təsərrüfatı sektorudur. 2000 – 2010-cu illərdənəqliyyat və anbar təsərrüfatı sektoruna investisiyalar 5 dəfədən çox artmışdır. Əsas aparıcı sektor olan sənayenin payı isə 2000-ci ildəki 69,2%-dən 2013-cü ildəki 42,0%-ə qədər çox böyük bir eniş nümayiş etdirmişdir.

Cədvəl 2.4-ün təhlilindən göründüyü kimi 2000-2013-cü illərdə kənd təsərrüfatı müəssisələrin ümumi sayı azalsa da, həmin illər ərzində gəlirlə işləyən müəssisələrin sayı təxminən 60% artmış, zərərlə işləyən müəssisələrin sayı isə 15 dəfəyə yaxın azalmış və 2013-cü ildə sayı 79 olmuşdur. Müəssisələrin mənfəətinin məbləği bu illər ərzində 70 dəfəyə yaxın artmış, zərərin məbləğində isə ciddi olmayan, təxminən 20%-lik kiçik artım müşahidə olunmuşdur. Bu illər ərzində ümumi gəlirin məbləği də təxminən 100 dəfəyə yaxın artmışdır. Təhlil aparılan dövr üzrə təsərrüfatda çalışan

işçilərin orta illik sayı azalsa da, onlara hesablanmış əmək haqqı fondu 80 dəfəyə yaxın, bir işçiyə düşən orta aylıq əmək haqqı isə 13 dəfədən çox artmışdır. Kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu 2000-2013-cü illərdə nominal ifadədə 15 dəfə artmış 304,7 milyon manata çatmışdır. Bütövlükdə kənd təsərrüfatı məhsullarının satışından əldə edilən gəlir 2000 – 2013-cü illərdə zərərdən (2000-ci ildə 2515 min manat zərər olmuşdur) çıxaraq artmış və 2013-cü ildə 47259 min manat təşkil etmişdir. Kənd təsərrüfatının sahələri içərisində heyvandarlıqda gəlirlilik bitkiçilikdən daha çox olmuş, 27533 min təşkil etmiş, gəlirlilik fərqi 10 milyon manat təşkil etmişdir.

Cədvəl 2.4¹⁴

Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin əsas iqtisadi göstəriciləri

Göstəricilərin adı	2000	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Müəssisələrin ümumi sayı	2158	1782	2258	2392	2043	1917	1774	1669
o cümlədən:								
gəlirlə işləyənlər	1026	1579	2059	2179	1869	1761	1665	1590
zərərlə işləyənlər	1132	203	199	213	174	156	109	79
Mənfəətin məbləği, min manat	608	7098	28013	36605	32385	41912	52250	56340
Zərərin məbləği, min manat	3923	1207	980	2209	4728	4992	4050	4057
Balans gəliri (-zərəri), min manat	-3315	5892	27032	34396	27658	36920	48200	52283
Satışdan əldə edilən pul gəliri, min manat	14714	70882	197079	190167	188635	207904	294726	333604
Bütövlükdə satışdan əldə edilən gəlir (-zərər), min manat	-2515	5872	25756	29089	22286	34209	44252	47259
o cümlədən:								
bitkiçilikdə	-616	2769	6775	4708	8855	8980	14609	17534
heyvandarlıqda	-1753	3117	18571	24061	13021	25041	29036	27533
Ümumi gəlir (faktiki qiymətlərlə), min manat	1118	14757	50101	67149	71604	71623	86045	91903
Təsərrüfatda çalışan işçilərin orta illik sayı, min nəfər	23.7	16.6	18.3	18.8	17.0	16.2	16.1	14.6
Onlara hesablanmış əmək haqqı fondu, min manat	3605	7219	18909	26847	28076	28445	30769	31129
Bir işçiyə düşən orta aylıq əmək haqqı, manat	12.7	40.2	86.2	118.9	137.4	146.5	159.7	177.6
Təsərrüfatda çalışan işçilərin əmək məsarifi (min adam-gün)	6341	4264	5166	4864	3980	3602	3880	3511
Bir nəfər əmək qabiliyyətli işçinin il ərzində işlədiyi adam-günü (sayı)	267	257	283	259	238	223	242	240
Kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu, min manat	21558	79683	160464	175461	187694	198806	263180	304766
Əmək məhsuldarlığı-bir işçiyə düşən ümumi məhsul, manat	909	4804	8782	8883	11019	12283	16393	20862
Əsas fondların mövcudluğu, min	180105	191459	266513	372364	444242	439374	456605	427900

¹⁴Cədvəl Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin materialları əsasında hazırlanmışdır

manat								
ondan kənd təsərrüfatı təyinatlı əsas istehsal fondları	158717	182314	244890	334211	415276	390227	417339	411999
Kənd təsərrüfatı təyinatlı əsas fondların orta illik dəyəri, min man.	184156	172139	234015	318029	393995	373022	391091	379196
Ümumi torpaq sahəsi, ha	495647	296765	305087	228981	225998	218760	224472	227078
ondan kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahəsi	335410	197072	168529	183134	184632	183904	189885	195635
o cümlədən əkin yeri	160083	59603	63141	87807	98400	89830	95007	95485

Cədvəl 2.5-in təhlilindən də göründüyü kimirespublikada müxtəlif sahələrdə iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə muzzdlu işçilərin ən aşağı orta aylıq nominal əmək haqqı məhz kənd təsərrüfatı sahəsində qalmaqda davam edir. 2000-ci ilə nəzərən 2013-cü ildə bu sektorda muzzdlu işçilərin orta aylıq nominal əmək haqqı 16 dəfədən artıq artaraq 217,9 manat olsa da, emal sənayesindən 7 dəfə, informasiya və rabitə sektorundan 3 dəfə, respublika üzrə muzzdlu işçilərin orta əmək haqqından isə 2 dəfə aşağı olmuşdur ki, bu da qənaətbəxş deyildir və bu sahənin spesifikliyi ilə bağlıdır.

Cədvəl 2.5¹⁵

İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə muzzdlu işçilərin orta aylıq nominal əmək haqqı

İllər	Cəmi	ondan							
		mədən- çıxarma sənayesi	emal sənayesi	elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürül- məsi və təchizatı	su təchizatı, tullantıların təmizlən- məsi və emalı	kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	tikinti	nəqliyyat və anbar təsərrü- fatı	infor- masiya və rabitə
2000	44,3	162,9	56,9	64,3	23,7	13,6	83,8	51,4	86,6
2001	52,0	217,2	58,0	69,9	26,9	15,1	87,2	58,4	96,2
2002	63,1	258,1	69,9	75,8	30,5	17,9	105,8	66,1	106,9
2003	77,4	389,0	89,1	90,5	41,3	23,0	154,4	78,1	171,1
2004	99,4	451,3	98,3	110,4	51,7	29,8	218,2	98,8	188,0
2005	123,6	507,3	115,9	134,6	64,4	41,6	233,3	124,6	204,8
2006	149,0	636,8	141,0	164,1	80,8	52,5	293,2	157,2	223,0
2007	215,8	851,2	190,4	226,6	135,6	86,7	372,3	226,6	364,2
2008	274,4	1 008,2	251,7	314,9	182,6	114,5	398,4	300,0	465,6
2009	298,0	992,8	267,5	322,7	189,9	134,3	440,6	349,2	496,7
2010	331,5	1 004,7	320,5	349,4	197,7	160,3	505,8	395,1	531,3
2011	364,2	1 180,4	354,5	413,4	231,9	196,4	519,4	446,8	576,6
2012	398,4	1402,0	398,8	443,7	274,8	201,1	587,5	511,5	621,9
2013	425,1	1516,3	439,3	467,2	324,9	217,9	625,5	536,3	675,4

¹⁵Cədvəl Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin materialları əsasında hazırlanmışdır

Cədvəl 2.6-da kənd təsərrüfatında 2000-2013-cü illərdə istehsal edilmiş bitkiçilik məhsullarının artım dinamikası təqdim edilmişdir. Göründüyü kimi Azərbaycanın SSRİ tərkibində olduğu dövrlərdə strateji bitkiçilik növləri hesab edilən pambıq və tütün istehsalı bəzi illər istisna olmaqla ümumilikdə ilbəil azalma templəri nümayiş etdirməkdədir. Pambıq istehsalı 2004-2005-ci illərdə artsa da, sonradan azalma yenidən davam etmiş, 2010-cu ilə nəzərən 2011-ci ildə yenidən güclü artım qeydə alınmış, lakin növbəti illərdə yenidən azalma templəri qeydə alınmış və 2013-cü ilə pambıq istehsalı 2011-ci ildəkinə nəzərən təxminən 30% azalmışdır. Bunların əvəzində isə tərəvəzin, ərzaqlıq bostan bitkilərinin, , dənli və dənli paxlalılarla (bu bitki növü üzrə 2009-cu ildə istehsal öz pikinə çatmışdır, növbəti ildə azalsa da 2010-cu ildən başlayaraq yenidən artım nümayiş etdirmişdir) kartofun istehsal həcmi bəzi illərdə kənarlaşmalar nəzərə alınmasa ümumi artım templəri nümayiş etdirmişdir.

Cədvəl 2.6

Bitkiçilik məhsullarının istehsalı (min tonla)

İllər	Dənli və dənli paxlalılar	Pambıq	Tütün	Kartof	Tərəvəz	Ərzaqlıq bostan bitkiləri
2000	1 540,2	91,5	17,3	469,0	780,8	261,0
2001	2 016,1	83,6	12,7	605,8	916,4	290,9
2002	2 195,9	80,4	3,3	694,9	974,6	330,3
2003	2 057,8	99,6	4,7	769,0	1 046,3	356,7
2004	2 158,2	135,7	6,5	930,4	1 076,2	355,3
2005	2 126,7	196,6	7,1	1 083,1	1 127,3	363,8
2006	2 078,9	130,1	4,8	999,3	1 186,4	362,1
2007	2 004,4	100,1	2,9	1 037,3	1 227,3	417,6
2008	2 498,3	55,4	2,5	1 077,1	1 228,3	407,7
2009	2 988,3	31,9	2,6	983,0	1 178,6	410,8
2010	2000.5	38.2	3.2	953.7	1189.5	433.6
2011	2458.4	66.4	3.6	938.5	1214.8	478.0
2012	2802.2	57.0	4.3	968.5	1216.2	428.0
2013	2955.3	45.2	3.5	992.8	1236.3	429.8

2012-ci ildə 1030.8 min hektar (qarğıdalı daxil edilməklə) taxıl sahəsi biçilmiş və 2802.2 min ton məhsul götürülmüşdür. Hektarın orta hesabla məhsuldarlığı 27.2 sentner olmuşdur. 2011-ci ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə taxıl istehsalı 14 faiz və

ya 343.8 min ton, məhsuldarlıq isə 1.8 sentner artmışdır. Dənli və dənli paxlalıların tərkibində payızlıq və yazlıq buğda əsas yer tutur. Belə ki, istehsal olunmuş taxıl məhsulunun 65.9 faizini və ya 1847.4 min tonunu buğda təşkil etmişdir. Hesabat ilində sahələrdən 968.5 min ton kartof, 1214.9 min ton tərəvəz bitkiləri, 428.0 min ton ərzaq üçün bostan məhsulları toplanmışdır.

2012-ci ildə cəmi 4.3 min ton tütün yarpağı yığılmışdır. 2011-ci illə müqayisədə tütün istehsalı 19.3 faiz (0.7 min ton) və məhsuldarlıq 3 sentner artmışdır. 2012-ci ildə 3.6 min hektar sahədə emal üçün şəkər çuğunduru əkilmişdir. Hektardan 337 sentner məhsul götürülməklə 175.7 min ton şəkər çuğunduru istehsal edilmişdir. 2012-ci ildə meyvə və giləmeyvə istehsalı 2011-ci ilə nisbətən 44 min ton (5.7 faiz), üzüm istehsalı 13.1 min ton (9.6 faiz) və çay yarpağı istehsalı 33.8 ton (6.3 faiz) artaraq müvafiq olaraq 809.8 min tona, 150.1 min tona və 567.9 tona çatmışdır. Təsərrüfatlarda payızlıq-tarla işləri başa çatmışdır. Gələn ilin məhsulu üçün təmiz herik şumu da daxil olmaqla 1079.2 min hektar şumun 93.4 faizi əkin üçün istifadə edilmiş və 2013-cü ilin məhsulu üçün 1008.2 min hektarda dən və yaşıl yem üçün payızlıq bitkilər səpilmişdir. Bunun da 997.4 min hektarı və ya 98.9 faizi dən üçün nəzərdə tutulmuşdur. Dənlik taxılın 69.2 faizi və ya 690.5 min hektarı buğda əkini sahəsidir. 2011-ci illə müqayisədə taxılın əkin sahəsi 4.3 faiz, o cümlədən buğdanın əkin sahəsi 0.2 faiz genişlənmişdir. Kənd təsərrüfatının əsas sahəsi olan heyvandarlıq sahəsində mal-qaranın baş sayı və heyvandarlıq məhsulları istehsalı dinamik olaraq artır. Son illər sürünün cins tərkibinin yaxşılaşdırılması istiqamətində görülmüş müəyyən işlər mal-qaranın baş sayının və heyvandarlıq məhsullarının artmasına öz müsbət təsirini göstərmişdir.

2013-cü ilin 12 ayı ərzində 1073.7 min hektar payızlıq və yazlıq dənli və dənli paxlalı bitkilərin sahəsi biçilmiş və 2961.9 min ton məhsul götürülmüşdür. Hektarın orta hesabla məhsuldarlığı 27.6 sentner olmuşdur. 2012-ci ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə taxıl istehsalı 5.7 faiz və ya 159.7 min ton artmışdır. Dənli və dənli paxlalıların tərkibində payızlıq və yazlıq buğda əsas yer tutur. Belə ki, istehsal olunmuş taxıl məhsulunun 64.1 faizini və ya 1898.1 min tonunu buğda təşkil etmişdir. Yanvar-dekabr aylarında sahələrdən 992.7 min ton kartof, 1232.8 min ton

tərəvəz bitkiləri, 429.7 min ton ərzaq üçün bostan məhsulları, 852.9 min ton meyvə və giləmeyvə, 154.1 min ton üzüm, 3.5 min ton tütün, 181.4 min ton şəkər çuğunduru və 0.567 ton yaşıl çay yarpağı toplanmışdır. Keçən ilin müvafiq dövrünə nisbətən kartof istehsalı 2.5 faiz, tərəvəz istehsalı 1.4 faiz, bostan məhsulları istehsalı 0.4 faiz, meyvə və giləmeyvə istehsalı 5.3 faiz, üzüm istehsalı 2.1 faiz, şəkər çuğunduru 3.2 faiz çox toplanmışdır. 2013-cü ilin yanvar-dekabr aylarında 44.8 min ton xam pambıq və 3.5 min ton tütün yarpağı yığılmışdır. Təsərrüfatlarda 2014-cü ilin məhsulu üçün təmiz hərəkət şumu da daxil olmaqla cari ilin payızlıq əkinləri üçün 1088.2 min hektar şumlanmışdır. 2014-cü ilin məhsulu üçün 995.5 min hektarda dən və yaşıl yem üçün payızlıq bitkilər səpilmişdir, bunun da 979.1 min hektarı və ya 98.4 faizi dən üçün tutulmuşdur. Dənlik taxılın 66.0 faizi və ya 646.3 min hektarı buğda əkini sahəsidir.

2014-cü ildə 955,1 min hektar payızlıq və yazlıq dənli və dənli paxlalı bitkilərin sahəsi (qarğıdalısız) biçilib döyülmüş və hər hektardan orta hesabla 22,8 sentner olmaqla 2179,7 min ton məhsul götürülmüşdür. Bundan başqa, hesabat dövründə 37,6 min hektar qarğıdalı sahəsindən qıçaları quru dənə çevirməklə 203,6 min ton məhsul toplanmış, hər hektardan orta hesabla 54,2 sentner qarğıdalı dənə götürülmüşdür. Qarğıdalı dənə nəzərə alınmaqla ölkə üzrə 992,7 min hektar dənli və dənli paxlalı bitki sahələrindən ilkin çəkiddə 2383,3 min ton taxıl məhsulu toplanmışdır. Hektarın orta məhsuldarlığı 24,0 sentner olmuşdur. Dənli və dənli paxlalıların tərkibində payızlıq və yazlıq buğda əsas yer tutur. İstehsal olunmuş taxıl məhsulunun 60,8 faizini (1449,1 min ton) buğda, 8,5 faizini (203,6 min ton) qarğıdalı təşkil etmişdir. 2014-cü ildə 41,0 min ton xam pambıq, 20,3 min ton dən üçün günəbaxan və 2,9 min ton tütün istehsal edilmişdir. Ölkədə ötən il 5706 hektar sahədə emal üçün şəkər çuğundurunun əkini aparılmış, 5606 hektarın (98,2 faiz) çuğunduru qazılmış və həmin sahələrin hər hektarından 312 sentner olmaqla 175,1 min ton məhsul götürülmüşdür. Hesabat ilində sahələrdən 819,3 min ton kartof, 1187,7 min ton tərəvəz, 440,9 min ton bostan məhsulları toplanmışdır. Keçən ilin müvafiq dövrünə nisbətən kartof istehsalı 17,5 faiz, tərəvəz istehsalı 3,9 faiz azalmış, bostan məhsullarının istehsalı isə 2,6 faiz artmışdır. Hektarın orta məhsuldarlığı kartof üzrə 133 sentner, tərəvəz üzrə 150 sentner və

bostan məhsulları üzrə 157 sentner olmuşdur. 2014-cü ildə 849,9 min ton meyvə və giləmeyvə, 147,7 min ton üzüm və 474,2 ton yaşıl çay yarpağı məhsulu toplanmışdır. {http://economy.gov.az/index.php?option=com_content&view=article&id=2193:kti2014&catid=118:2014&lang=az} Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin rəsmi saytı

Cədvəl 2.7

Əsas heyvandarlıq məhsullarının istehsalı

İllər	Ət (kəsilmiş çəkiddə)	Süd	Yumurta, mln.ədəd	Yun (fiziki çəkiddə)	Barama
1985	168,0	951,0	947,7	11,2	5,5
1990	175,5	970,4	985,3	11,2	4,9
1995	109,4	826,5	455,8	9,0	1,1
2000	153,6	1 031,1	542,6	10,9	0,1
2001	160,8	1 073,7	555,5	11,6	0,1
2002	172,8	1 119,8	561,6	11,8	0,1
2003	185,6	1 167,8	681,9	12,1	0,1
2004	196,8	1 213,7	829,4	12,3	0,1
2005	205,0	1 251,9	874,6	13,1	0,1
2006	212,7	1 299,5	760,9	13,6	0,1
2007	225,5	1 341,3	953,6	14,2	0,1
2008	232,3	1 381,6	1 101,2	14,8	0,02
2009	237,1	1 433,1	1 209,4	15,3	0,01
2010	253,8	1536,2	1178,6	15,6	0,01
2011	263,7	1622,3	1011,0	16,2	0,004
2012	285,6	1719,6	1226,7	16,5	0,003
2013	297,9	1820,5	1401,5	16,8	0,001

Cədvəl 2.7-də kənd təsərrüfatında 1985, 1990, 1995 və 2000-2013-cü illərdə istehsal edilmiş heyvandarlıq məhsullarının artım dinamikası təqdim edilmişdir. Göründüyü kimi yalnız barama istisna olmaqla bütün digər heyvandarlıq məhsulları üzrə təhlil aparılan dövr üzrə stabil artım templəri qeydə alınmışdır. 1985-ci ilə nəzərən 2013-cü ildə barama istehsalı isə 5500 dəfəyə yaxın azalmışdır. 2000-ci ilə nəzərən ət istehsalı 2 dəfəyə yaxın, süd istehsalı 80%-ə yaxın, yumurta istehsalı 2 dəfədən çox, yun istehsalı isə 50%-ə yaxın artmışdır. Hər il olduğu kimi, 2013-cü ildə də heyvandarlıq sahəsində ciddi artım əldə edilmiş, respublikada mal-qaranın baş sayı və heyvandarlıq məhsulları istehsalı sabit templə dinamik inkişaf etmişdir. Bunu aşağıdakı cədvəldən aydın görmək olar.

Cədvəl 2.8

Respublikada əsas heyvandarlıq növləri istehsalının artım dinamikası

İllər	İnək və camışların sayı			Qoyunlar	Keçilər	Qoyun və keçilər	Donuzlar	Quşlar
	inəklər	camışlar	cəmi					
1941	380,6	108,6	489,2	2268,7	638,4	2907,1	119,5	...
1950	274,0	75,3	349,3	2537,6	566,7	3104,3	55,5	2692,4
1960	390,4	109,7	500,1	4539,3	311,4	4850,7	144,0	7210,0
1970	460,9	154,1	615,0	3783,6	177,0	3960,6	89,8	8623,8
1980	541,5	122,1	663,6	5117,1	189,3	5306,4	187,6	18552,3
1990	603,4	112,9	716,3	5315,2	198,4	5513,6	202,1	30343,2
1995	619,6	122,9	742,5	4373,1	184,5	4557,6	33,4	14417,8
2000	786,5	139,3	925,8	5279,6	494,2	5773,8	19,7	14711,1
2005	969,1	147,9	1117,0	6887,4	601,4	7488,8	22,9	18253,3
2006	999,7	145,0	1144,7	7074,8	593,7	7668,5	22,9	19036,0
2007	1028,1	142,4	1170,5	7222,1	577,8	7799,9	21,3	18760,6
2008	1060,6	142,6	1203,2	7446,0	586,5	8032,5	18,7	20754,0
2009	1091,4	137,0	1228,4	7609,2	590,6	8199,8	10,3	22352,9
2010	1115,5	133,7	1249,2	7723,9	607,3	8331,2	5,3	22041,6
2011	1130,1	131,3	1261,4	7784,8	620,2	8405,0	6,3	22432,3
2012	1143,7	128,3	1272,0	7847,4	626,9	8474,3	6,1	23162,0
2013	1162,6	126,6	1289,2	7924,6	644,8	8569,4	6,5	24581,4
2014	1177,7	123,9	1301,6	7979,4	651,1	8630,5	6,7	25172,7

2012-ci ildə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun faktiki qiymətlərlə dəyəri 4763.7 milyon manat (keçən il 4525.2 milyon manat) təşkil etmiş və keçən ilin eyni dövrünə nisbətən 5.8 faiz, o cümlədən bitkiçilik məhsulları üzrə 5.8 faiz, heyvandarlıq məhsulları üzrə 5.9 faiz artmışdır. Ötən il əsas kapitala yönəldilmiş bütün vəsaitin 3.8 faizi (xüsusi çəkisi) və ya 583.5 mln manatı kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq sahəsinin inkişafına sərf edilmişdir. 2011-cu illə müqayisədə 31.4 faiz çox investisiya qoyulmuşdur. Sahibkarlara göstərilən hərtərəfli dövlət dəstəyinin (güzəştli kreditlərin verilməsi, emal müəssisələri və məhsul saxlama anbarlarının şəbəkələrinin genişləndirilməsi, kənd təsərrüfatı texnika ilə təminatının yaxşılaşdırılması, cins mal-qaranın lizinqə verilməsi və s.) kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının artırılmasına öz müsbət təsirini göstərmişdir.

2013-cü ilin yanvar-dekabr aylarında kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun faktiki qiymətlərlə dəyəri 5244.6 milyon manat təşkil etmiş və keçən ilin eyni dövrünə nisbətən 4.9 faiz, o cümlədən bitkiçilik məhsulları üzrə 4.2 faiz,

heyvandarlıq məhsulları üzrə 5.5 faiz artmışdır. Yanvar-dekabr aylarında əsas kapitala yönəldilmiş ümumi vəsaitin 573.4 milyon manatı və ya 3.2 faizi kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılığa sərf edilmişdir.

2014-cü ildə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun faktiki qiymətlərlə dəyəri 5225,8 milyon manat təşkil etmişdir. 2014-cü ildə əsas kapitala yönəldilmiş ümumi vəsaitin 1,7 faizi kənd təsərrüfatına sərf edilmişdir.

2012-ci ildə ölkə üzrə 2703.9 min baş iri buynuzlu mal-qara, o cümlədən 1302.3 min baş inək və camış, 8651.2 min baş qoyun və keçi mövcud olmuşdur. 2011-ci illə müqayisədə iribuynuzlu mal-qaranın sayı 22 min baş (0.8 faiz), o cümlədən inək və camışların sayı 14.2 min baş (1.1 faiz), qoyun və keçilərin sayı isə 91.9 min baş (1.1 faiz) artmışdır. 2012-ci ildə ölkədə diri çəkiddə 478.8 min ton ət (diri çəkiddə), 1719.6 min ton süd, 1226.7 milyon ədəd yumurta və 16.5 min ton yun istehsal edilmişdir. Ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə ət istehsalı 4.3 faiz, süd istehsalı 6 faiz, yumurta istehsalı 21.3 faiz və yun istehsalı 1.6 faiz artmışdır.

2013-cü ildə də kənd təsərrüfatının əsas sahəsi olan heyvandarlıq sahəsində mal-qaranın baş sayı və heyvandarlıq məhsulları istehsalı dinamik olaraq artır. Son illər sürünün cins tərkibinin yaxşılaşdırılması istiqamətində görülmüş müəyyən işlər mal-qaranın baş sayının və heyvandarlıq məhsullarının artmasına öz müsbət təsirini göstərmişdir.

2014-cü ilin 1 oktyabr tarixinə ölkə üzrə 2728.7 min baş iri buynuzlu mal-qara, o cümlədən 1311.7 min baş inək və camış, 8770.9 min baş qoyun və keçi mövcud olmuşdur. 2012-ci ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə iri buynuzlu mal-qaranın sayı 29.3 min baş (1.1 faiz), o cümlədən inək və camışların sayı 17.0 min baş (1.3 faiz), qoyun və keçilərin sayı isə 83.2 min baş (1.0 faiz) artmışdır. 2013-cü il ərzində ölkədə diri çəkiddə 514.4 min ton ət, 1820.5 min ton süd, 1401.5 milyon ədəd yumurta və 16.8 min ton yun istehsal edilmişdir. Ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə ət istehsalı 4.2 faiz və ya 21.0 min ton, süd istehsalı 5.9 faiz və ya 0.9 min ton, yumurta istehsalı 14.2 faiz və ya 174.8 milyon ədəd və yun istehsalı 1.9 faiz və ya 0.3 min ton artmışdır. Ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunun əsas sahələrindən olan kənd təsərrüfatında məhsul istehsalının stimullaşdırılması, rəqabət qabiliyyətinin

artırılması, əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbatının yerli istehsal hesabına ödənilməsi və ixracın genişləndirilməsi məqsədilə subsidiyaların verilməsi, vergi güzəştlərinin tətbiqi, lizinq xidmətlərinin genişləndirilməsi kimi kompleks dövlət dəstəyi tədbirlərinin həyata keçirilməsi aqrar sektorun inkişafına müsbət təsir göstərmiş, eləcə də ölkə əhalisinin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2008-ci il 25 avqust tarixli 3004 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı" çərçivəsində həyata keçirilmiş məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində son illər yerli istehsal hesabına əsas növ ərzaq məhsulları ilə özünütəminatmə səviyyəsi xeyli yüksəlmiş və hətta bir sıra məhsullar üzrə tam təminata keçilmişdir. Əvvəllər xarici ölkələrdən idxal olunan malların bir qismi artıq Azərbaycanda istehsal olunmağa başlamışdır. Qida məhsullarından bitki yağları, şəkər, ət və ət məhsulları, süd məhsulları, bostan məhsulları, meyvə və tərəvəz konservləri, meyvə şirələri və s. daxili bazarımızı zənginləşdirmiş, əsas qida məhsullarına idxaldan asılılığımızı xeyli azaltmışdır. Sahibkarlara göstərilən hərtərəfli dövlət dəstəyinin (güzəştli kreditlərin verilməsi, emal müəssisələri və məhsul saxlama anbarlarının şəbəkələrinin genişləndirilməsi, kənd təsərrüfatı texnika ilə təminatının yaxşılaşdırılması, cins mal-qaranın lizinqə verilməsi və s.) kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının artırılmasına öz müsbət təsirini göstərmişdir.

2014-cü ilin sonuna olan vəziyyətə ölkə üzrə 2706,9 min baş iribuynuzlu mal-qara, o cümlədən 1304,0 min baş inək və camış, 8681,5 min baş qoyun və keçi mövcud olmuşdur. Keçən ilin müvafiq dövrünə nisbətən iribuynuzlu mal-qaranın sayı 3,6 min baş (0,1 faiz), o cümlədən inək və camışların sayı 2,4 min baş (0,2 faiz), qoyun və keçilərin sayı 51,0 min baş (0,6 faiz) artmışdır. Qaramal naxırının 48,2 faizini inək və camışlar təşkil edir. Belə ki, 2014-cü ildə diri çəkiddə 505,5 min ton ət, 1855,8 min ton süd, 1562,7 milyon ədəd yumurta və 16,8 min ton yun istehsal edilmişdir. Ət istehsalı 2013-cü illə müqayisədə 8,3 min ton və ya 1,7 faiz, süd istehsalı 59,1 min ton və ya 3,3 faiz, yumurta istehsalı 161,3 milyon ədəd və ya 11,5 faiz, yun istehsalı isə 263 ton və ya 1,6 faiz artmışdır.

2014-cü il yanvarın 1-nə mövcud inək və camışların sayına hesablamaqla orta süd sağımı 1401 kiloqrama (2013-cü il 1363 kq) bərabər olmuşdur. Ötən il quşçuluq fabriklərində diri çəkiddə 85,3 min ton (keçən il 73,3 min ton) quş əti, 703,3 milyon ədəd (keçən il 561,0 milyon ədəd) yumurta istehsal olunmuşdur. Ümumilikdə fabriklər üzrə cəmi quşların sayı 41,1 faiz artaraq 11,6 milyonu keçmiş, hər toyuqdan orta hesabla 227 ədəd yumurta alınmışdır.

2.2 Aqrar sahənin davamlı inkişafının iqtisadi vasitələrlə tənzimlənməsinin mövcud vəziyyətinin təhlili

Etibarlı ərzaq təminatı hər bir ölkənin iqtisadi sabitliyinin və sosial dayanıqlılığının başlıca şərtidir. Bu baxımdan Azərbaycan dövləti əhalisinin ərzaqla etibarlı təminatına dair çoxyönlü tədbirlər həyata keçirir və ərzaq təhlükəsizliyinin birbaşa asılı olduğu aqrar sahənin inkişafına yönələn irimiqyaslı dövlət proqramları həyata keçirir. Hazırda ölkədə əhalinin etibarlı ərzaq təminatı dövlətin iqtisadi siyasətinin başlıca istiqamətlərindən birini təşkil edir.

Hazırda Azərbaycanda aqrar sektorun inkişafı əhalinin əsas kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbatını (bəzi məhsullara görə artıqlaması ilə, bəzi məhsullara görə böyük ölçüdə) ödəməyə imkan verir və mütəxəssislərə görə ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması baxımından orta səviyyədə qiymətləndirilir. Azərbaycan kənd təsərrüfatının inkişafı baxımından böyük potensiala malik ölkələrdən hesab olunur və ardıcıl xarakter daşıyan dövlət siyasətinin davam etdirilməsi bu sahədə gələcəkdə 2-3 dəfəlik artıma nail olmağa imkan verə bilər. Aqrar sektorun inkişafı, əhalinin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi "Azərbaycan - 2020: Gələcəyə Baxış İnkişaf" Konsepsiyasında da əsas istiqamətlərdən biri kimi nəzərdə tutulur.

Əhalinin əsas ərzaq məhsulları ilə etibarlı təmin olunması və ölkənin məşğul əhalisinin böyük hissəsinin çalışdığı aqrar sektorun inkişafı siyasətinin əsası 90-cı illərin ortalarında qoyulub. Azərbaycanda MDB ölkələri arasında ən sürətli torpaq islahatları həyata keçirilib, kənd təsərrüfatı istehsalçılarına yardım mexanizmləri

formalaşdırılıb, beynəlxalq təşkilatlarla, o cümlədən Dünya Bankı və BMT-nin Ərzaq Təşkilatı (FAO) ilə birlikdə bu sahədə əhəmiyyətli layihələrin icrasına başlanıb. 2001-ci ildə ölkə rəhbərinin Sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasının ərzaq təhlükəsizliyi Proqramı” təsdiq edilib. Bu proqram çərçivəsində görülmüş işlər nəticəsində kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının istehsalı əhəmiyyətli dərəcədə artıb. Sonradan Azərbaycanda sürətli iqtisadi inkişafın başlaması nəticəsində aqrar sahənin daha da inkişaf etdirilməsi üçün görülmə tədbirlər də genişlənilib. Aqrar sahənin inkişafı Azərbaycan prezidentinin iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi strategiyasının başlıca istiqamətlərindən birini təşkil edib. Belə ki, ölkə əhalisinin təxminən 1,5 milyon nəfərinin aqrar sektorda çalışması baxımından bu sahənin inkişaf etdirilməsi həm də qeyri-neft sektorunun inkişafı, işsizliyin və yoxsulluğun azaldılması baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb etməkdədir.

Aqrar sahənin inkişafı yoxsulluğun azaldılması və regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair qəbul edilən dövlət proqramlarında aparıcı yeri tutub. “2003-2005-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı», «Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı üzrə Dövlət Proqramı (2002—2005-ci illər)», «Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)» və digər qəbul olunmuş sənədlərdən irəli gələn vəzifələrin yerinə yetirilməsi, o cümlədən fermerlərə maliyyə və texniki dəstəyin göstərilməsi, sahibkarlığın inkişafı, regionlarda infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsi əhalinin istehlakında yerli məhsulların xüsusi çəkisinin artmasını təmin edib. “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında regionların sosial-iqtisadi inkişafı proqramı”da əsasən regionlarda işsizliyin aradan qaldırılmasına və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasına yönəldilib. Bu problemlərin həlli aqrar sahənin inkişaf strategiyasının əsasını təşkil edir və aqrar sektorla sıx bağlıdır.

Dövlət siyasətinin əsas istiqaməti həm də ona yönəlib ki, daxili ərzaq bazarı idxaldan maksimum azaldılsın və ərzaq ehtiyatlarının yaradılması üçün kompleks tədbirlər həyata keçirilsin. 2008-ci ilin mayında isə ölkə prezidenti tərəfindən əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair ayrıca Dövlət Proqramı qəbul edilib. Bu

proqram 2008-2015-ci illəri əhatə edir. Həmin Dövlət Proqramı Azərbaycanda aqrar sektorun inkişafı və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması baxımından ən mühüm sənəd hesab olunur.

Aqrar sektorun inkişafı və ərzaq məhsullarının istehsalının artırılması üçün yeni texnologiyaların və müasir texnikanın cəlb edilməsi həlledici əhəmiyyət kəsb edir. Lakin yeni texnologiyaların cəlb edilməsi, müasir kənd təsərrüfatı texnikalarının alınması böyük vəsaitlər tələb etdiyindən dövlətin dəstəyi olmadan bu sahədə dönüş yaratmaq mümkün olmazdı. Bunu nəzərə alaraq Azərbaycan prezidenti 2004-cü ildə "Aqrolizing" ASC-nin yaradılması barədə sərəncam verib. "Aqrolizing" ASC-yə mineral gübrələrin, pestisidlərin, texnoloji avadanlıqların, tinglərin, buğda toxumlarının, cins damazlıq heyvanların ölkəyə gətirilib istehsalçılara çatdırılması və digər funksiyalar həvalə edilib.

"Aqrolizing" ASC dövlət büdcəsi hesabına alınmış kənd təsərrüfatı texnikaları və texnoloji avadanlıqlar fiziki və hüquqi şəxslərə dəyərinin 20 faizini qabaqcadan, qalan hissəsini isə 10 il müddətinə qədər (dəyərindən asılı olaraq) ödəmək şərti ilə lizingə verir və ya lizing yolu ilə satır. İndiyədək "Aqrolizing" ASC xəttiylə 9452 ədəd müxtəlif markalı kənd təsərrüfatı texnikaları alınıb.

Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsinin ən mühüm iqtisadi təsir rıçağı isə fiskal, yəni büdcə-vergi siyasəti hesab edilir. Aqrar sahənin inkişafında fiskal siyasətin ən təsirli alətlərindən biri olan dövlət büdcəsindən geniş istifadə edilir. Dövlət büdcəsinin aqrar sahənin inkişafına təsiri, ilk növbədə büdcədən bu sahənin inkişaf etdirilməsi məqsədilə sərf olunan vəsaitlər vasitəsilə reallaşdırılır. Lakin Azərbaycan Respublikasında aqrar sahənin tənzimlənməsində bu alətin istifadə imkanları çox da geniş deyildir. Bunun əsas səbəbi kimi, dövlət büdcəsindən aqrar sahənin inkişafına və saxlanılmasına ayrılan büdcə vəsaitlərinin həcmnin çox az olması göstərilə bilər (Cədvəl 2.9). Təqdim edilən cədvəldə göstərilən rəqəmlər dövlət büdcəsinin xərclərində aqrar sahənin payının çox az olmasını bir daha göstərir. 2013-cü ildə aqrar sahəyə büdcədən ayrılan xərcin ümumi büdcə xərclərində xüsusi çəkisi ən aşağı səviyyəyə (2,6 %-ə) enmişdir. Bu da hər zaman fəal dövlət dəstəyinə ehtiyac duyan aqrar sahənin tələbləri ilə müqayisədə çox aşağıdır. Bundan əlavə, ayrılan həmin

vəsaitlərin çox az hissəsi aqrar sahənin davamlı inkişafına yönəlmiş tədbirlərin maliyyələşdirilməsinə, investisiya yönümlü layihələrin həyata keçirilməsinə istiqamətlənməyib, əsasən inzibati xərclərə və bu sahədə dövlət idarəetmə xərclərinə sərf olunmuşdur. Büdcədə kənd təsərrüfatının ən böyük payı 2000 və 2005-ci illərdə olmuş və 4,5% təşkil etmişdir. Kənd təsərrüfatı sahələrinə ayrılan xərclərin ÜDM-da olan payı da çox kiçikdir və son illər 1 faiz ətrafı dəyişməkdədir.

Cədvəl 2.9

Kənd, meşə və balıqçılıq təsərrüfatlarına dövlət büdcəsindən ayrılan xərclər

İllər	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014 ^x
Kənd, meşə və balıqçılıq təsərrüfatı xərcləri (mln. manatla)	34,0	96,4	132,4	247,5	281,9	390,5	372,1	444,7	468,2	494,3	562,9
Dövlət büdcəsinin xərcləri (mln. manatla)	764,0	2140,7	3790,1	6086,2	10774,2	10503,9	11765,9	15397,5	17416,5	19143,5	20063,0
Dövlət büdcəsinin xərclərində kənd, meşə və balıqçılıq təsərrüfatı xərclərinin xüsusi çəkisi (faizlə)	4,5	4,5	3,4	4,0	2,6	3,6	3,2	2,9	2,7	2,6	2,8
Kənd, meşə və balıqçılıq təsərrüfatlarına ayrılan xərclərin ÜDM-da xüsusi çəkisi (faizlə)	0,7	0,8	0,7	0,9	0,7	1,1	0,9	0,9	0,9	0,9	1,0

Dövlət tərəfindən kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılarna birbaşa (yardımlar, subsidiyalar və s.) və dolaylı (vergi güzəştləri, güzəştli kreditlər və s.) yolla dəstəklər göstərilir. Dövlət tərəfindən aqrar sahəyə edilən subsidiyalar və ayrılan dotasiyalar da bu sahənin inkişafı üçün aparıcı əhəmiyyət kəsb edir. Əvvəl də qeyd etdiyimiz kimi davamlı inkişafın əldə edilməsində subsidiyalarsız keçinmək qeyri-mümkündür. Xüsusilə də, inkişaf etməkdə olan və keçid dövrünü yaşayan ölkələrdə

subsidyalara olan ehtiyac daha ciddidir.

Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılarını stimullaşdırmaq məqsədilə dövlət büdcəsi tərəfindən ümumilikdə aqrar sahəyə bir neçə istiqamətdə subsidiyalar təqdim edilməkdədir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına dövlət dəstəyi haqqında” 23 yanvar 2007-ci il tarixli 1907 nömrəli Sərəncamının icrası ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 15 fevral 2007-ci il tarixli 32 nömrəli və 16 noyabr 2007-ci il tarixli 181 nömrəli qərarları ilə təsdiq olunmuş “Qaydalar”a uyğun olaraq istehsalçılara hər hektar əkin sahəsinin və çoxillik əkmələrin (növbündən asılı olmayaraq) becərilməsində sərf olunan yanacaq və motor yağlarına görə 40 manat, habelə hər hektar buğda və çəltik səpininə görə dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına əlavə olaraq 40 manat məbləğində yardımın verilməsi 2007-ci ildən başlayaraq indiyədək davam etdirilir.

Kənd təsərrüfatına dövlət dəstəyi birbaşa dəstək çərçivəsində “Hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına mineral gübrələrin güzəştə satılması qaydası”, “İstehsalçılara buğda və çəltik səpininə görə dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına yardımın verilməsi qaydası”, “İstehsalçılara əkin sahəsinin becərilməsində istifadə etdiyi yanacaq və motor yağlarına görə dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına yardımın verilməsi qaydası”, “Toxumçuluq və tinglik təsərrüfatlarına satdıqları 1-ci və 2-ci reproduksiya toxumlarına və tinglərə görə dövlət büdcəsindən subsidiyanın ödənilməsi qaydası” ilə texnika dəstəyi çərçivəsində isə “Aqrolizing” ASC-yə məxsus kənd təsərrüfatı texnikası və texnoloji avadanlıqların hüquqi və fiziki şəxslərə lizinqə verilməsi və ya lizinq yolu ilə satılması qaydası və “Aqrolizing” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti tərəfindən yeni alınan, lizinqə verilən və lizinq yolu ilə satılan texnikaya güzəştlərin tətbiq edilməsi qaydası ilə tənzimlənir və həyata keçirilir.

Ümumilikdə, 2007-ci ildən indiyə kimi, ötən illər ərzində kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılarına əkin sahəsinin və çoxillik əkmələrin becərilməsində sərf olunan yanacaq və motor yağlarına 378,25 milyon manat, habelə buğda və çəltik səpininə görə dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına 146,3 milyon manat məbləğində

subsidia verilmişdir. Vergidən azadolma məbləği daha böyük olmuş və bu müddət ərzində cəmi 1milyard 400 milyon manat təşkil etmişdir ki, bu da kənd təsərrüfatının inkişafı üçün böyük dövlət güzəşti hesab edilə bilər.

Cədvəl 2.10

Aqrar sahəyə dövlət dəstəyi (2013-cü il 20 avqust tarixə olan məlumat)

Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılara cəmi	644,89 milyon manat
ondan:	
buğda və çəltik səpini	146,3 milyon manat
toxum 1-ci reproduksiya və 2-ci reproduksiya	28,35 milyon manat
orijinal superelit və elit toxumlara	4,7 milyon manat
gübrənin dəyərinin 50%-i	87,29 milyon manat
yanacaq və motor yağlarının dəyərinin 50 %-i	378,25 milyon manat
Vergidən azadolma	1 milyard 400 milyon manat
Güzəştli kreditlər	65951 min manat
Güzəştli kreditlər	38521 min manat
Texnika təminatı	17151 ədəd
ondan:	
traktor	5142 ədəd
kombayn	1286 ədəd
digər k/t texnikaları	10723 ədəd

Kənd təsərrüfatı istehsalçılarının müvafiq istehsal vasitələri ilə təminatının gücləndirilməsi və onların gəlir əldə etmək imkanlarının yaxşılaşdırılması məqsədilə göstərilən dövlət yardımları tədbirləri 2014-cü ildə də davam etdirilmişdir.

Nazirlər Kabinetinin 2007-ci il 16 noyabr tarixli 181 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Buğda və çəltik istehsalçılarının maddi marağının artırılması və buğda və çəltik istehsalının stimullaşdırılması məqsədi ilə dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına yardım verilməsi Qaydaları”na uyğun olaraq 2014-cü ilin məhsulu üçün 2013-cü ilin payızında 503,8 min hektar sahədə aparılan buğda və çəltik səpininə görə 150 min istehsalçıya 20,1 milyon manat yardım verilmişdir.

Bundan əlavə, Respublika Komissiyasının 2014-cü il 08 aprel tarixli qərarına uyğun olaraq Respublika Komissiyasının tərkibinə daxil olan aidiyyəti dövlət orqanlarının mütəxəssislərindən təşkil olunmuş monitoring qrupu tərəfindən

Beyləqan, İmişli və Şabran rayonları üzrə istehsalçılara buğda səpininə görə dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına verilən yardımlardan istifadənin müvafiq qaydalara uyğunluğu vəziyyəti ilə bağlı yerlərdə monitorinqi keçirilmişdir. Monitorinq aparılmış rayonlarda buğda əkininə görə dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına verilmiş yardımların istifadəsi sahəsində bir sıra ciddi hüquqpozmalar müəyyən edilmişdir. Bunları nəzərə alaraq Beyləqan, İmişli və Şabran rayonları üzrə aparılmış monitorinqlərin ilkin nəticələrinə dair toplanmış materiallar Azərbaycan Respublikasının Baş Prokurorluğuna göndərilmişdir.

Nazirlər Kabinetinin 2007-ci il 15 fevral tarixli 32 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılarına əkin sahəsinin becərilməsində istifadə etdiyi yanacaq və motor yağlarına görə dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına yardımın verilməsi Qaydaları”na əsasən 1295,7 min hektar əkin sahəsinin və çoxillik əkmələrin becərilməsində istifadə etdikləri yanacaq və motor yağlarına görə 384 min istehsalçıya 51,8 milyon manat yardım verilmişdir.

Respublika Komissiyasının müvafiq qərarına əsasən həm buğda və çəltik əkininə görə, həm də əkin sahəsinin və çoxillik əkmələrin becərilməsində istifadə olunan yanacaq və motor yağlarına görə dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına yardım verilmiş kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçıların siyahısı, onların əkin sahələri və verilmiş yardımın məbləği haqqında məlumatlar hazırlanaraq ictimaiyyətə açıqlanmaq üçün Nazirliyin rəsmi internet sahifəsində yerləşdirilmişdir.

Həmçinin Respublika Komissiyasının 12 avqust 2014-cü il tarixli qərarının icrası ilə əlaqədar “Kapital Bank” ASC-nin yerli filalları ilə birgə rayon (şəhər) komissiyaları tərəfindən kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına yardımların alınması üçün verilmiş ödəniş kartları üzrə inventarizasiya işləri aparılmış və nəticədə istifadə olunmayan 77739 ədəd aqro tipli ödəniş kartı “Kapital Bank” ASC-nin kart sistemindən çıxarılmışdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2014-cü il 16 aprel tarixli 152 nömrəli Fərmanının 6.1.3-cü bəndinə əsasən Nazirlər Kabinetinin 1 avqust 2014-cü il tarixli 270 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş yeni qaydalara əsasən hesabat ilində kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına satılan gübrəyə görə tətbiq edilən güzəştlərin

həcmi 50 faizdən 70 faizə və ya güzəşt edilən yardımın yuxarı həddi 50 manatdan 80 manata artırıldı. 2014-cü il ərzində 81,9 min nəfər istehsalçıya 642,5 min hektar sahəyə görə 50 və 70 faiz güzəştə satılmış 107,7 min ton mineral gübrə üçün 32,5 milyon manat vəsaitin ödənilməsi təmin edilmişdir. Bununla da istehsalçılara güzəştə satılan gübrənin həcmi əvvəlki ilə nəzərən 15,1 faiz, əhatə olunan əkin sahəsi müvafiq olaraq 24,1 faiz, güzəştə görə verilən yardımın məbləği isə müvafiq olaraq 30,5 faiz çox olmuşdur.

Nazirlər Kabinetinin 25.06.2007-ci il tarixli 103 nömrəli qərarı ilə “Toxumçuluq və tinglik təsərrüfatlarından satılan 1-ci və 2-ci reproduksiya toxumlarına və tinglərə görə dövlət büdcəsindən təsərrüfatlara subsidiyanın ödənilməsi Qaydası”na əsasən 2014-cü ildə toxum istehsalçılarına 1-ci və 2-ci reproduksiya toxum və ting satışına görə 9,1 milyon manat subsidiya ödənilmişdir. Nazirlər Kabinetinin 19.06.2008-ci il tarixli 139 nömrəli qərarına əsasən Nazirliyin elmi-tədqiqat təşkilatlarının təcrübə təsərrüfatlarında istehsal edilmiş orijinal, superelit və elit toxumlarının istehsalına cəkilən xərclərin 100 faiz dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına ödənilməsi üçün isə istehsalçılara 930,0 min manat subsidiya yönəldilmişdir.

Bunlardan əlavə, Nazirlər Kabinetinin 18 dekabr 2014-cü il tarixli 395s nömrəli Sərəncamı ilə Qobustan, Şamaxı, Qəbələ və Şəki rayonlarında uzun sürən quraqlıq və habelə dolu düşməsindən ziyan çəkmiş fermerlərə payızlıq əkinləri üçün verilmiş toxumların dəyərinin ödənilməsi məqsədilə dövlət büdcəsindən 2 milyon 850 min manat vəsait ayrılmışdır. Bütövlükdə 2014-cü ildə istehsalçıların toxumla təminatının yaxşılaşdırılmasına yönəldilmiş dövlət büdcəsi vəsaitlərinin həcmi əvvəlki ilə nisbətən 58,6 faiz çox olmuşdur.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 06 iyun 2014-cü il tarixli və 20 noyabr 2014-cü il tarixli Sərəncamları ilə 2014-cü ilin dövlət büdcəsində nəzərdə tutulan Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin Ehtiyat Fondundan xaricdən damazlıq heyvanların idxalı və heyvandarlıqla məşğul olan kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına 50 faiz güzəştə lizinq yolu ilə satılması üçün “Aqrolizing” ASC-yə 23,5 milyon manat vəsait ayrılmışdır.

Qarabağ at cinsinin damazlıq özəyinin qorunması və inkişaf etdirilməsi, seleksiya-damazlıq işlərinin elmi əsaslarla aparılmasının təmin edilməsi və bu sahədə müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədi ilə 2014-cü il dövlət büdcəsində nəzərdə tutulan Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin ehtiyat fondundan Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinə 2,0 milyon manat vəsait ayrılmışdır.

<http://www.agro.gov.az/index.php?cat=17&ses=15fc4>

2.3 Aqrar sektorda həyata keçirilən iqtisadi islahatlar strategiyasının əsas xüsusiyyətləri

Ölkədə aqrar islahatların aparılmasına isə 18 fevral 1995-ci ildə qəbul olunan “Aqrar islahatların əsasları haqqında” qanunun qəbulu ilə start verilmişdir. Aqrar bölmədə aparılan islahatların əsas istiqamətlərini, onların hüquqi təminatını müəyyən edən və bu sahədə qəbul ediləcək normativ-hüquqi aktlar üçün əsas sayılan bu qanunun 1-ci maddəsində aparılacaq aqrar islahatların məqsədləri açıq aydın müəyyən edilmişdir:

➤ Aqrar sektoru böhrandan çıxarmaq: Məlum olduğu kimi müstəqilliyin ilk illərindən başlayaraq aqrar sektorda məhsul istehsalı kəskin aşağı düşərək böhran vəziyyətinə çatmışdır. Belə ki, bu sektorda istehsal olunan məhsulun ümumi həcmi əvvəlki ilə müvafiq olaraq 1992-ci ildə 23,8%, 1993-cü ildə 15,5%, 1994-cü ildə 12,8%, 1995-ci ildə isə 7% aşağı düşmüşdür;

➤ İqtisadiyyatı sabitləşdirmək: Əsasən kənd təsərrüfatı ölkəsi olan ölkəmizdə bütövlükdə iqtisadiyyatın digər sektorları ilə sıx bağlı aqrar sektordakı bu böhran həm digər sektorların tənəzzülünü sürətləndirmiş, həm ölkədə istehlak məhsullarının qıtlığına şərait yaradaraq inflyasiyanı artırmış, həm əhalinin böyük bir hissəsini iş yerlərindən məhrum edərək işsizliyi dərinləşdirmiş, həm də bütövlükdə mənfi iqtisadi artımın baş verməsində böyük paya sahib olmuşdur ki, bu da makroiqtisadi qeyri-sabitliyin aradan qaldırılmasında bu sektorda aparılacaq islahatların nə qədər zəruri olduğunu bir daha sübuta yetirir;

➤ Əhalinin sosial-iqtisadi vəziyyətini yaxşılaşdırmaq: Aqrar sektorda aparılan islahatların əsas məqsədlərindən biri də bu sektorda yaranan böhranın təsiri nəticəsində təxminən yarıya qədər kənd yerlərində yaşayan və aqrar sektorda çalışan əhalimizin iş yerlərini itirməsi, gəlirlərinin azalması, qiymətlərin kəskin artımı nəticəsində minimum istehlak ehtiyaclarını ödəyə bilməyəcək səviyyəyə düşmələri və bu səbəbdən də qida rasiyonunun kəskin pisləşməsi və bir sıra zəruri sosial xidmətlərdən məhrum olmaları nəticəsində yaranmış ağır sosial-iqtisadi vəziyyətini yaxşılaşdırmaq olmuşdur.

İqtisadiyyatın istənilən sahəsində aparılan radikal reformaların həyata keçirilməsi iqtisadi subyektlərin böyük bir hissəsinin mənafeləri ilə birbaşa bağlı olduğundan və həmin sahənin xarakterik xüsusiyyətlərindən irəli gələrək, reformaları həyata keçirəcək hökumətlər bu sahədə bir sıra prinsipləri rəhbər tutacaqlarını qanunla öz üzərlərinə götürürlər ki, bu da həyata keçiriləcək islahatların etibarlılığını artırmaqla yanaşı böyük səmərə əldə etməyə də əlverişli şərait yaradır. Bu baxımdan ölkəmizdə aparılan aqrar islahatlar zamanı rəhbər tutulmalı olan prinsiplər də yuxarıda adı çəkilən Qanunun 3- cü maddəsində öz əksini tapmışdır:

➤ Dövlətin iqtisadi siyasəti ilə aqrar islahatın uzlaşması: Bu prinsipin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, aparılan islahatlar dövlətin ümumi iqtisadi siyasətilə ziddiyyət təşkil etməməməli və digər sahələrdə aparılan islahatlarla bir-birilərini tamamlamalıdır. Başqa sözlə islahatlar sistemli olmalıdır;

➤ İslahatlar zamanı sosial ədalətin və könüllülüyn təmini: Xüsusilə də aqrar islahatların həyata keçirilməsində dövlət əmlakında olan ictimai sərvətin böyük bir hissəsinin ölkə vətəndaşlarına pulsuz və digər güzəştlərlə paylanması məsələsi geniş yer tutduğundan bu prinsip özünü daha qabarıq şəkildə göstərməkdədir. Məsələn, torpaq bölüşdürülməsində nə qədər sosial ədalət gözlənilirsə, vətəndaşın onun üzərində hansı formalı təsərrüfat quracağı məsələsində də bir o qədər könüllülük gözlənilməlidir;

➤ İstehsalçılar üçün təsərrüfat fəaliyyətinin təşkilində və öz məhsullarına sərəncam verməkdə tam sərbəstliyin təmini: Bu prinsip əsasən torpaq üzərində müxtəlif əmlak hüququna əsaslanaraq istehsal fəaliyyətini həyata keçirən

subyektlərə öz təsərrüfat formasını və ya onun təşkili üsulunu müəyyənləşdirməkdə, istehsal etdiyi məhsulu qanuni dövlət məcburi ödənişlərini həyata keçirdikdən sonra istədiyikimi bölüşdürməkdə və istehsal bazarlarını seçməkdə və ya bununla bağlı istənilən bazar subyektləri ilə müqavilə münasibətləri qurmaqda sərbəstlik imkanının verilməsi nəzərdə tutulur;

➤ Respublikanın kənd təsərrüfatı xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması: Buraya islahatların aparılması zamanı ərazilərin təbii-coğrafi şəraiti, əhalinin sıxlığı, torpaqdan istifadənin yerli xüsusiyyətləri, torpaqların keyfiyyəti, ənənəvi ixtisaslaşma meyli, ekoloji şərtlər və.s nəzərə alınmasını göstərmək olar;

➤ Kəndin sosial inkişafı və əhalinin sosial müdafiəsi: Aqrar sektor fəaliyyətləri əsasən kəndlərdə həyata keçirildiyindən bu sektorda aparılan islahatların kəndlərin sosial-iqtisadi həyatında böyük dəyişiklik yaradacağı şübhəsizdir. Bu baxımdan aparılan islahatlar təkcə kəndlinin maddi vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına xidmət etməməli, paralel olaraq onun bir sıra sosial tələbatlarının ödəndiyi kəndin sosial münasibətlər sferasını da əhatə etməlidir ki, inkişaf birtərəfli olmasın;

Azərbaycanda həyata keçirilən aqrar islahatlardan ötən 20 illik dövrdən sonra bu islahatların nəticələrini qiymətləndirmək indi asandır. Amma 20 il bundan öncə ulu öndər bu islahatların aparılması ilə bağlı öz siyasi iradəsini ortaya qoyan zaman dövlətin iqtisadi münasibətlərdə və mülkiyyət üzərində total şəkildə hakim olduğu bir sistemdən, azad bazar münasibətlərinə və özəl mülkiyyətə əsaslanan sistemə keçidlə bağlı nə təcrübə, nə də nəzəri-metodoloji əsaslar mövcud idi. Buna baxmayaraq, ümummilli liderin zəngin idarəçilik təcrübəsinə əsaslanan müdrik qərarı ilə həyata keçirilən aqrar islahatların ölkədə kənd təsərrüfatının dinamik inkişafı üçün möhkəm təməl yaratdığını zaman özü göstərdi. Məsələn, islahatların başladığı 1995-ci ildə taxıl istehsalı 921 min tondan 2013-cü ildə 2 milyon 955 min tona, kartof istehsalı 155 min tondan 993 min tona, tərəvəz istehsalı 424 min tondan 1 milyon 236 min tona, bostan məhsulları 42 min tondan 430 min tona, ət istehsalı 109 min tondan 298 min tona, süd istehsalı 826 min tondan 1 milyon 820 min tona, yumurta istehsalı 455 milyon ədəddən 1 milyard 401 milyon ədədə çatdı.

Respublikamız müstəqillik qazandıqdan sonra, digər keçmiş ittifaq respublikalarında olduğu kimi, Azərbaycanın da iqtisadiyyatında o cümlədən, aqrar sahədə tənəzzül və iqtisadi böhran yaranmağa başladı. O vaxtlar kənd təsərrüfatında əsas təsərrüfat formaları olan kolxoz və sovxozlar əhəmiyyətli dərəcədə fəaliyyət göstərə bilmir və iqtisadi tənəzzül günü-gündən dərinləşirdi.

Belə bir şəraitdə Ümummilli lider Heydər Əliyev iqtisadiyyatın böhrandan xilas edilib inkişaf etdirilməsinin yeganə yolunun islahatlar olduğunu bildirdi. Onun rəhbərliyi və təşkilatçılığı ilə aqrar islahatın aparılması üçün hüquqi baza yaradılmış və həyata keçirilmişdir. Belə ki, 1995-ci ildə “Aqrar islahatının əsasları haqqında”, “Sovxoz və kolxozların islahatı haqqında” və 1996-cı ildə isə “Torpaq islahatı haqqında” qanunlar qəbul edilmişdir.

Aqrar islahatların birinci mərhələsində torpağın və əmlakın özəlləşdirilməsi başa çatdırılmışdır. Xüsusi mülkiyyətə veriləcək torpaq sahələrinin 99,8 faizi, əmlakın isə 98,9 faizi özəlləşdirilmişdir. Ölkəmizdə həyata keçirilən aqrar islahatı nəticəsində 867 minə yaxın ailə torpaq payı almış, mülkiyyətçilər yaranmışdır. Aqrar sahədə yaradılmış əlverişli şərait nəticəsində 842 minə qədər xırda (ailə-kəndli) təsərrüfatı, 36 dövlət təsərrüfatı (məhdud məsuliyyətli cəmiyyət), 79-dan çox kənd təsərrüfatı istehsal kooperativi, 2409 kənd təsərrüfatı müəssisəsi (birgə təsərrüfatlar), 2571 fərdi sahibkarlar (hüquqi şəxs yaradanlar) və 220 sair kənd təsərrüfatı müəssisəsi (elmi-tədqiqat, tədris, təcrübə və s.) təsərrüfat formaları yaradılmışdır.

Ümummilli liderin müəllifi olduğu aqrar islahatların Azərbaycan modeli ilə bağlı beynəlxalq təşkilatların hesabatlarında əks olunan fikirləri belə qruplaşdırmaq olar: torpaq islahatı effektivlik və ədalətlik prinsipləri uğurlu şəkildə əlaqələndirilməklə həyata keçirildi; bu islahatlar bazar münasibətlərinə sürətli keçid və sahənin davamlı inkişafı üçün möhkəm təməl yaratdı.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə ölkədə uğurla həyata keçirilən davamlı inkişaf strategiyasına uyğun olaraq kənd təsərrüfatı sahəsinin də inkişafında yeni mərhələ başladı. Belə ki, sistemli və dayanıqlı inkişafın dövlət tənzimlənməsinin mütərəqqi bir metoduna çevrilmiş regionların sosial-iqtisadi

inkişafı dövlət proqramları çərçivəsində kənd təsərrüfatının inkişafı ilə bağlı yeni mexanizmlər tətbiq olundu. Bu baxımdan regionların sosial-iqtisadi inkişafı siyasəti çərçivəsində kənd yerlərində sosial infrastrukturun inkişafı, kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı müəssisələri şəbəkəsinin genişləndirilməsi, fermerlərin istehsal vasitələri ilə təminatının gücləndirilməsi məqsədilə "Aqrolizing" ASC-nin yaradılması, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının gübrə, yanacaq və toxumla təminatının yaxşılaşdırılması üçün subsidiyaların verilməsi, meliorasiya-irriqasiya sistemlərinin köklü şəkildə yenidən qurulması tədbirlərini xüsusi qeyd etmək lazımdır.

Kənd təsərrüfatının inkişafı üçün son illər ayrılan dövlət büdcəsi vəsaitlərinin artım dinamikası bu tədbirlərin miqyası ilə bağlı əyani təsəvvür yaradır. Belə ki, meliorasiya-irriqasiya sisteminin yenidən qurulması, baytarlıq və fitosanitar xidmətlərinin göstərilməsi, elmi tədqiqatların aparılması, vergi güzəştlərinin tətbiqi, subsidiyaların verilməsi və digər məqsədlər üçün yönəldilən dövlət dəstəyinin həcmi 2007-ci ildə 328 milyon manatdan 2013-cü ildə 657 milyon manata qədər, o cümlədən, kənd təsərrüfatı istehsalçılarına birbaşa subsidiya formasında verilən dövlət büdcəsi vəsaitinin həcmi 66 milyon manatdan 110 milyon manata qədər artmışdır.

Məqsədli dövlət proqramları çərçivəsində müəyyən olunmuş tədbirlər üzrə kənd təsərrüfatının inkişafı üçün göstərilən dövlət dəstəyi bu sahə üzrə müəyyən olunmuş hədəflərin də uğurla reallaşmasına əsas yaratmışdır. Hazırda ayrı-ayrı kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal həcmi "2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı"nda 2015-ci il üzrə müəyyən olunmuş hədəf göstəricilərinə uyğun səviyyədədir. Məsələn, artıq 2013-cü ildəki müvafiq istehsal göstəricilərinin 2015-ci il üzrə müəyyən edilmiş hədəf göstəricilərinə nisbəti ət istehsalı üzrə 87,6, süd və süd məhsulları istehsalı üzrə 75,8, kartof istehsalı üzrə 88,4, tərəvəz və bostan bitkilərinin istehsalı üzrə 96,5, meyvə istehsalı üzrə 106,7, yem bitkilərinin əkin sahəsi üzrə 79,3 faiz olmuşdur.

Ölkə həyatının bütün sahələrində inkişaf siyasətinin əsas strateji hədəflərini özündə ehtiva edən "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyası Azərbaycanın qarşısına daha yüksək inkişaf məqsədlərinin qoyulması və bu məqsədlərdən irəli gələn vəzifələrin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı Prezident İlham Əliyevin siyasi iradəsinin ifadəsidir.

Azərbaycanın yeni inkişaf hədəflərinin reallaşdırılması məqsədilə kompleks islahatların aparılmasını nəzərdə tutan bu konsepsiyada kənd təsərrüfatının gələcək inkişaf istiqamətləri də əhatəli şəkildə öz əksini tapmışdır. Kənd təsərrüfatının inkişafı ilə bağlı müəyyən olunmuş konseptual istiqamətlərin reallaşdırılması məqsədilə artıq Prezident tərəfindən "Kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları bazarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında" 16 yanvar 2014-cü il tarixli sərəncam və "Aqrar sahədə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi və institusional islahatların sürətləndirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında" 16 aprel 2014-cü il tarixli fərman imzalanmışdır. Tarixi əhəmiyyətli bu siyasi qərarlarla aqrar sektorun inkişafının prioritet hədəflərinin yeni çağırışlar fonunda müəyyən edilməsi, aqrar sektorda institusional strukturun və idarəetmənin təkmilləşdirilməsi və innovativ dəyişikliklərə təkan verəcək digər tədbirlərin həyata keçirilməsinə göstəriş verilməsi bu sahədə inkişafın keyfiyyətcə yeni mərhələsinə keçid üçün əsas yaratmışdır.

Aqrar islahatların müasir mərhələsi ilə bağlı ölkə rəhbəri tərəfindən qəbul edilmiş siyasi qərarlara əsasən, bu islahatların kənd təsərrüfatı sahəsinin rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsini hədəfləyən aşağıdakı strateji prioritetlər üzrə aparılması nəzərdə tutulur:

- kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının müvafiq istehsal vasitələri və xidmətlərlə təchizatının daha da gücləndirilməsi;
- kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə bazar institutlarının və bazar infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi hesabına istehsalçıların bazara çıxış imkanlarının daha da yaxşılaşdırılması;
- kənd təsərrüfatı istehsalı üzrə müasir dövrün tələblərinə uyğun struktur dəyişikliklərinin aparılması;

- kənd təsərrüfatının dövlət tənzimlənməsi üzrə institusional potensialın gücləndirilməsi və idarəetmənin təkmilləşdirilməsi.

Göründüyü kimi, müasir mərhələdə aqrar islahatların, iqtisadi ədəbiyyatlarda "rəqabətqabiliyyətin determinantları" adlandırılan faktorlar tam şəkildə nəzərə alınmaqla, sistemli şəkildə həyata keçirilməsi müəyyən edilmişdir. Təbii olaraq bu yanaşma bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının dünyanın yüksək rəqabətqabiliyyətliliyə malik olan iqtisadiyyatları qrupuna yüksəldilməsi ilə bağlı müəyyən edilmiş strategiyaya əsaslanır.

Fermerlərin müvafiq dövlət dəstəyi tədbirlərindən bəhrələnmək imkanlarını daha da genişləndirmək məqsədilə Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarına əsasən kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına satılan gübrəyə görə verilən güzəştin həcmi 50 faizdən 70 faizə yüksəlmiş və hər hektara büdcə vəsaiti hesabına verilən güzəştin yuxarı həddi 50 manatdan 80 manata çatdırılmışdır. Həmçinin Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarı ilə təsdiq edilmiş yeni qaydalara əsasən, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına "Aqrolizing" ASC tərəfindən lizinqə verilən və lizinq yolu ilə satılan texnikaların dəyərinə 40 faiz həcmində güzəşt tətbiq edilmişdir.

Kənd təsərrüfatının texnika parkının gücləndirilməsi ilə yanaşı, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının yüksək kondisiyalı toxum və ting materialları ilə təminatının yaxşılaşdırılması da diqqət mərkəzindədir. Cari ilin 9 ayında məhsuldar toxum sortlarının yetişdirilməsi ilə məşğul olmaq məqsədilə yeni yaradılmış 71 toxumçuluq təsərrüfatı qeydiyyatdan keçmiş və şəhadətnamə almışdır. Bununla da mövcud toxumçuluq təsərrüfatlarının sayı 353-ə çatmışdır.

Ölkədə kənd təsərrüfatının rəqabətqabiliyyətinin artırılması siyasətinin zəruri elementlərindən biri kimi heyvandarlığın cins tərkibinin yaxşılaşdırılması tədbirləri də kompleks şəkildə davam edir. Cari ilin ötən dövrü ərzində "Aqrolizing" ASC tərəfindən 7106 baş cins damazlıq qara malın və 5200 baş dəvənin ölkəyə gətirilərək dəyərinin 50 faiz həcmində güzəştə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına lizinqə verilməsi üçün müvafiq prosedurların icrası təmin olunmuşdur.

Aqrar islahatların müasir mərhələsində dövlət başçısı tərəfindən qarşıya qoyulan əsas vəzifələrdən biri də ölkədə kənd təsərrüfatı məhsulları bazarının daha da təkmilləşdirilməsi və bazar şərtlərinin fermerlər üçün daha əlverişli səviyyədə qərarlaşmasının təmin edilməsi ilə bağlıdır. Bu istiqamətdə müəyyən edilmiş strateji prioritetlər aşağıdakılardan ibarətdir:

- Bakı şəhərində keçirilən kənd təsərrüfatı məhsullarının satış yarmarkalarının daha səmərəli təşkili, onların fəaliyyətinə normal şəraitin yaradılması, əhali və fermerlər üçün əlverişli ticarət mühitinin formalaşdırılması, yarmarkalarda sui-istifadə hallarının aradan qaldırılması üçün təxirəsalınmaz tədbirlərin görülməsi, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının topdan və pərakəndə satış bazarlarına çıxış imkanlarının genişləndirilməsi məqsədilə şəhərlərdə və rayon mərkəzlərində yarmarkaların təşkili;

- özəl tədarük-satış bazalarının, ticarət (treyder) şirkətlərinin, logistik mərkəzlərin, qablaşdırma və tara təsərrüfatının, kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının daşınmasına xidmət edən xüsusi nəqliyyat vasitələri, o cümlədən avtorefrigerator parkının yaradılmasının dövlət tərəfindən dəstəklənməsi;

- Bakı şəhərinin rayonlarında və iri şəhərlərdə daimi fəaliyyət göstərən ixtisaslaşdırılmış "fermer mağazaları" və "yaşıl marketlər" şəbəkəsinin yaradılmasının dəstəklənməsi;

- baytarlıq-sanitariya və sanitariya-epidemioloji tələblərə uyğun ət kəsimi və satışı mərkəzlərinin yaradılması üçün tədbirlərin görülməsi;

- kənd təsərrüfatı məhsullarının tədarükü və emalı sahəsində mövcud vəziyyət ətraflı şəkildə təhlil olunmaqla müşahidə edilən problemlərin aradan qaldırılması üçün əlavə tədbirlərin görülməsi;

- kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları bazarında, tədarük prosesində haqsız rəqabət meyillərinin qarşısının alınması ilə bağlı tədbirlərin və antiinhisar nəzarətinin gücləndirilməsi;

- kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının ölkə daxilində daşınması üçün əlverişli şəraitin yaradılması sahəsində aidiyyəti qurumlar tərəfindən müvafiq tədbirlərin görülməsi;

- kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları ixracının artırılması və bu sahədə prosedurların sadələşdirilməsi.

Göründüyü kimi, müvafiq strateji prioritetlər həm daxili bazar, həm də ixrac bazarları nəzərdə tutulmaqla müəyyən olunmuşdur. Eyni zamanda, kənd təsərrüfatı bazarının inkişaf etdirilməsi siyasəti çərçivəsində bir tərəfdən müvafiq infrastrukturun gücləndirilməsi, digər tərəfdən isə müvafiq institusional mexanizmlərin təkmilləşdirilməsi məsələləri kompleks şəkildə əhatə edilmişdir.

Hər bir inkişaf mərhələsinə uyğun olaraq kənd təsərrüfatında struktur dəyişikliklərinin həyata keçirilməsi bu sahə üzrə rəqabətqabiliyyətin yüksəldilməsinin zəruri vasitələrindən biri kimi çıxış edir. Bu baxımdan hazırda Azərbaycanda kənd təsərrüfatı istehsalının həm sahəvi strukturunun, həm də institusional strukturunun yeni tələblərə uyğun olaraq optimallaşdırılması aqrar islahatların müasir mərhələsində əsas vəzifələrdən biridir.

Hazırda Azərbaycanda Avropa ölkələrində olduğu kimi, qabaqcıl aqrotekniki metodları tətbiq etmək və iri taxılçılıq təsərrüfatları yaratmaqla məhsuldarlığın yüksəldilməsi hesabına taxıl istehsalının artırılması istiqamətində tədbirlər həyata keçirilir. Hazırda 12 rayonun ərazisində ümumilikdə 30 min hektaradək sahədə 15 sahibkarlıq subyektinə məxsus 19 iri fermer təsərrüfatının yaradılması və zəruri infrastrukturla təmin olunması istiqamətində işlər davam etdirilir. Həmçinin təbii otlaq sahələrinin məhdudluğu nəzərə alınaraq birbaşa dövlət dəstəyi hesabına məhsuldar cinslər əsasında həm iri heyvandarlıq komplekslərinin, həm də süd istehsalı ilə məşğul olan ailə təsərrüfatlarının yaradılmasına başlanılmışdır.

XXI əsrin əvvəllərindən başlayaraq aqroərzaq məhsulları istehsalı sistemində tətbiq edilən yeni biznes texnologiyalarından biri kimi çıxış edən aqroparkların ölkəmizdə yaradılması aqrar islahatların müasir mərhələsində müəyyən edilən vəzifələrdəndir. Belə ki, qlobal səviyyədə yüksək sürətlə gedən urbanizasiya prosesi nəticəsində şəhər əhalisinin ərzaq məhsulları üzrə istehlak göstəricisinin həcmi böyük miqyasda, həm də müvafiq keyfiyyət tələblərinin yüksəlməsi şərtlə artır. Bu isə ənənəvi kənd təsərrüfatı istehsalı modelinin "şəhər tələbatına yönəlik kənd təsərrüfatı" yanaşması ilə əvəzlənməsini şərtləndirmiş, yəni aqroparkların

yaradılmasını zəruri etmişdir. Hazırda ölkənin müxtəlif bölgələrində aqroparkların yaradılması ilə bağlı müvafiq texniki-iqtisadi əsaslandırma işləri aparılır.

"Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyasında yüksək rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyatın yaradılması üçün səmərəli dövlət tənzimlənməsi əsas şərtlərdən biri kimi müəyyən olunmuşdur. Bu baxımdan, aqrar islahatların müasir mərhələsində kənd təsərrüfatı üzrə dövlət tənzimlənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı kompleks tədbirlər nəzərdə tutulmuşdur. Dövlət başçısı tərəfindən imzalanan "Aqrar sahədə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi və institusional islahatların sürətləndirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında" 16 aprel 2014-cü il tarixli fərman bu sahədə bir sıra tarixi əhəmiyyətli qərarların verilməsi baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir.

İlk növbədə rayonlar üzrə aqrar siyasətin həyata keçirilməsinin təmin edilməsi, kənd təsərrüfatına dövlət dəstəyi tədbirlərinin təşkili, aqrar sahə ilə bağlı problemlərin həllində müvafiq mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının yerli struktur bölmələri ilə səmərəli əməkdaşlığının qurulması məqsədilə Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin rayon və şəhər idarələrinin yaradılmasına başlanılmışdır.

Dövlət müstəqilliyini əldə etdikdən sonra Azərbaycanda həyata keçirilən aqrar siyasəti, S.Salahovun, E.Bağırzadənin, H.Xəlilovun və başqalarının yanaşmalarına əsaslanmaqla, şərti olaraq, iki mərhələyə bölmək olar:

1) Kənd təsərrüfatı sektorunda ciddi institusional, sosial – iqtisadi dəyişikliklərin baş verməsi və bazar münasibətlərinin təşəkkül tapması ilə nəticələnən birinci mərhələ.

2) Artıq bazar prinsipləri əsasında fəaliyyət göstərən sektorun, bazariqtisadiyyatlı ölkələrdə olduğu kimi, daha çox iqtisadi vasitələrlə tənzimlənməsi sisteminin formalaşması prosesinin başladığı ikinci mərhələ. Birinci mərhələ çərçivəsində həyata keçirilən islahatlar nəticəsində aqrar sektorda bir sıra müsbət inkişaf meyilləri yaranmışdır. Belə ki:

- a) aqrar sektorda tam üstünlük təşkil edən özəl bölmə formalaşdırılmış;
- b) 90-cı illərin birinci yarısında hər il geriləmənin baş verdiyi aqrar sektorda artıq 1998-ci ildən etibarən dinamik inkişaf baş vermiş;

c) ölkənin ərzaqla təminatında yerli istehsalın payı yüksəlmişdir və s.

Birinci mərhələdə aparılan aqrar islahatlar nəticəsində kənd təsərrüfatı sektorunda müsbət inkişaf meyllərinin yaranmasına baxmayaraq, bu islahatlar bir sıra problemlərin həllinə yardım edə bilmədi. Müxtəlif mənbələr əsasında aparılan ümumiləşdirmələrə görə bu problemlərdən əsasları kimi aşağıdakıları qeyd etmək olar: aqrar sektorun inkişafına xidmət göstərən istehsal, bazar və social infrastruktur sahələrinin inkişafının ləngliyi; kənd təsərrüfatı istehsalçılarının maliyyə resursları, istehsal vasitələri və texnika ilə təminatının zəifliyi; kənd təsərrüfatının istehsalında mövcud olan artımın daha çox ekstensiv xarakter daşması və məhsuldarlıq göstəricilərinin aşağı olması; ölkədə heyvandarlığın yalnız ekstensiv şəkildə sürətli inkişafı nəticəsində yay və qış otlaqlarının tutumundan artıq yüklənməsi və əkinə yaralı sahələrdən də bu məqsədlə istifadənin artması ilə əlaqədar olaraq bitki örtüyünün məhv olması və torpaqların eroziyasının daha da sürətlənməsi (əkinçilikdə aqrotexniki normaların gözlənilməməsi bu problemi daha da kəskinləşdirir); ərzaq yönümlü bitkiçilik məhsulları istehsalının əsasən ekstensiv artımı nəticəsində ölkənin kənd təsərrüfatı istehsalının strukturunun qeyritəkmil olması, müqayisəli üstünlüklərə malik olan sahələrin zəif inkişafı; kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı sahələrinin zəif inkişafı; ölkənin aqrar ixrac potensialından aşağı səviyyədə istifadə edilməsi; istehsal edilən kənd təsərrüfatı məhsullarının əlverişsiz qiymətlərlə satılması, bunun da nəticəsində istehsalçıların gəlirlərinin aşağı olması və reinvestisiya imkanlarının məhdudlaşması; kənd təsərrüfatı ilə məşğul olan işçilərin gəlirlərinin və kənd yerlərində yaşayan əhəlinin həyat səviyyəsi göstəricilərinin aşağı olması və s.

Müasir dövrdə ölkədə həyata keçirilən aqrar siyasətin əsas məqsədi yuxarıda qeyd edilən problemlərin aradan qaldırılmasından ibarətdir.

Aqrar islahatın əsas nəticələri aşağıdakılardan ibarətdir: kənd təsərrüfatında torpaq və əmlak üzərində xüsusi mülkiyyətçilik bərqərar olunmuşdur; kənddə sahibkarlar təbəqəsi yaranmış, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına şərait yaxşılaşmışdır; aqrar sahədə müasir texnika və texnologiyalar, yeni bilik və informasiyalar şəbəkəsi genişlənir; kənd təsərrüfatında torpaq və əmlakdan səmərəli istifadəyə imkanlar artmış, iqtisadi tənəzzülün qarşısı alınmış, istehsalın dinamik

inkişafına zəmin yaranmışdır;kənd təsərrüfatında istehsalın mərkəzdən planlı idarə edilməsi özünüidarə ilə əvəz edilmişdir və s.

FƏSİL 3. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA AQRAR SEKTÖRÜN DAVAMLI İNKİŞAFNIN TƏNZİMLƏNMƏSİ MEXANİZMİNİN HÜQUQİ TƏMİNATI VƏ ONUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1 Aqrar sektorda formalaşan münasibətlərin və aqrar sektorun davamlı inkişafının tənzimlənməsi mexanizminin hüquqi təminatı

Əvvəlki paragraflarda nəzərdən keçirilən davamlı inkişaf anlayışı, onun ən mühüm təzahür formalarından biri olan aqrar sahənin davamlı inkişafı məsələsinin öyrənilməsi, davamlı inkişafın obyektiv zəruriliyi və onun formalaşması problemlərinin tədqiqi müasir elmin, o cümlədən aqrar elminin qarşısında duran həlli vacib məsələlərdən hesab edilir. Qeyd edilən problemlərin əsas həll mexanizmlərindən biri isə onun qanunvericilik həllidir. Başqa sözlə, hazırkı şəraitdə aqrar sahənin üzləşdiyi problemlərin həll edilməsi, aqrar sahədə davamlı inkişafın formalaşdırılması, dövlətin bununla bağlı prioritetlərinin və müvafiq strategiyasının müəyyənləşdirilməsi zərurəti, ilk növbədə onun hüquqi əsaslarının təkmilləşdirilməsini tələb edir. Aqrar sahədə meydana gələn münasibətlər, onların qarşılıqlı əlaqəsi, eləcə də bu sahədəki ayrı-ayrı fəaliyyət formalarının hüquqi tənzimləmə mexanizmləri ümumiləşmiş şəkildə aqrar hüququnda əks olunur.

Kənd təsərrüfatının davamlı inkişafı, üç əsas məqsədi birləşdirməlidir: sağlam ətraf mühit, iqtisadi qazanc və ictimai, iqtisadi bərabərlik. Davamlı iqtisadi inkişaf gələcək nəsillərin öz ehtiyaclarını qarşılamaq imkanlarını təhlükə altına qoymadan bu günün ehtiyaclarını qarşılamaq prinsipinə söykənir. Bu istiqamətdə kənd təsərrüfatında, aqrar sektorda inkişaf strategiyalarının üç əsas məqsədi olmalıdır. Birinci məqsəd ərzaq təhlükəsizliyidir. Ərzaq təhlükəsizliyi ölkənin özünü təminatı ilə gələcəkdəki təminatına əmin olmağı arasında uyğunluğun və davamlı bir tarazlığın, balansın qurulması ilə təmin edilə bilər. İkinci məqsəd, yoxsulluğun aradan qaldırılması məqsədidir ki, bu da kənd təsərrüfatı olan bölgələrdə iş təminatı və qazanc əldə edilməsi ilə mümkündür. Kənd təsərrüfatında davamlı inkişafın

üçüncü məqsədi isə ətraf mühitin və təbii qaynaqların (resursların) mühafizəsidir. Bu məqsədlərə çatmaq üçün təhsil səviyyəsinin artması, kadrlardan və texnologiyalardan effektiv şəkildə istifadə olunması vacibdir.

Hər bir hüquq sahəsinin olduğu kimi, aqrar hüququnun da öz hüquqi mənbələri mövcuddur. Hüququn digər sahələrindən fərqli olaraq aqrar hüququnun mənbələri üçün xarakterik olan mühüm cəhət ondan ibarətdir ki, orada meydana gələn münasibətləri nizamlamaq üçün nəzərdə tutulan normativ hüquqi aktlar, əsasən bu sahə üçün nəzərdə tutulmuşdur. Aqrar sahənin davamlı inkişafının hüquqi əsaslarından danışarkən bildirmək istərdik ki, hər hansı bir sahənin, fəaliyyət sferasının hüquqi əsasları dedikdə, dar mənada həmin sahədə normal fəaliyyəti təmin edən ayrı-ayrı qanunvericilik normaları, geniş mənada isə, bu sahədə tənzimləmə funksiyalarını realizə etməyə imkan verən hüquqi baza başa düşülür. Hüquqi baza rolunda konstitusiya, bundan əlavə, aqrar sahənin fəaliyyətini tənzimləyən qanunlar və qanun qüvvəli aktlar, ölkənin qoşulduğu konvensiya və sazişlər, ölkələrarası müqavilələr, lokal aktlar və digər normativ hüquqi aktlar çıxış edir. Aqrar sahənin davamlı inkişafının hüquqi bazasını da, məhz bu ierarxik sistemin elementləri təşkil edir və bu ierarxiyanın zirvəsində, əlbəttə ki, konstitusiya dayanır. Ona görə də, aqrar sahənin davamlı inkişafının mövcud hüquqi bazasını təşkil edən davamlı inkişaf hüququnun əsas mənbəyi kimi konstitusiya qəbul edilir. Konstitusiya birbaşa hüquqi qüvvəyə malik olmaqla, qanunvericilik sisteminin əsasını təşkil edir.

Konstitusiyada aqrar sahənin formalaşmasının və inkişafının ilkin şərtləri ən ümumi halda təsbit olunmuşdur. Konstitusiyada mülkiyyət, rəqabət, iqtisadi inkişaf, azad sahibkarlıq və digər hüquqlara ən yüksək səviyyədə və ümumi halda dövlət tərəfindən təminat verilmişdir. Belə ki, Konstitusiyanın 13-cü maddəsi mülkiyyətin toxunulmaz olduğunu və dövlət tərəfindən müdafiə olunduğunu, mülkiyyətin dövlət, bələdiyyə və xüsusi mülkiyyət kimi 3 növə bölündüyünü; 15-ci maddəsi Azərbaycan dövlətinin bazar münasibətləri əsasında iqtisadiyyatın inkişafına şərait yaratdığını, iqtisadi münasibətlərdə inhisarçılığa və haqsız rəqabətə yol vermədiyini təsbit edir.

Aqrar sahənin hüquqi əsaslarının təhlilinin həyata keçirərkən təhlil prosesi aqrar münasibətlər və aqrar sahənin aparıcı sahələri üzrə həyata keçirilməlidir; o

cümlədən: kənd təsərrüfatı müəssisələrinin təşkilatı–hüquqi statusu; vətəndaşların şəxsi yardımçı təsərrüfatlarının və ailə təsərrüfatlarının hüquqi tənzimlənməsi; aqrar sahədə kooperasiya əlaqələrinin hüquqi tənzimlənməsi; aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsinin hüquqi əsasları; aqrar sahədə müqavilə münasibətləri və onların hüquqi əsasları; aqrar əmək münasibətlərinin hüquqi rejimi; aqrar sahədə maliyyələşmə məsələlərinin hüquqi tənzimlənməsi; aqrar sahədə antiinhisar fəaliyyətinin hüquqi əsasları; aqrolizinq fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi.

Aqrar sektorda hüquqi tənzimlənmənin icazə, göstəriş və qadağanmetodları müvafiq şəkildə seçilərək tətbiq edilir. Aqrar münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsində icazə xarakterli metodlar dedikdə qanunla qadağan olunmayan istənilən iqtisadi fəaliyyət və əməliyyatın yolverilənliliyi prinsipi nəzərdə tutulur. Bazar iqtisadiyyatında qadağanxarakterli metodlara o qədər üstünlük verilməyə də bir sıra ictimai təhlükəli və ictimai mənafeyə zərbə vuran fəaliyyət və əməliyyatlarqanunverici tərəfindən qadağan edilərək sanksiyalaşdırılır. Məs, aqrar sektorda əksər bitkilərin əkilə - becərilməsi sərbəst olduğu halda, narkotik maddə istehsalında istifadə edilən bir sıra bitkilər üzrə bu hüquq məhdudlaşdırıla və ya qadağan edilə bilər.Aqrar sahibkarlıqda hüquqi tənzimlənmənin göstəriş xarakterli metodları isə özünü əsasən təsərrüfatdaxili və dövlət orqanları ilə yaranan münasibətlərinin tənzimlənməsində göstərir.

Aqrar sahibkarlıqda təsərrüfatın idarə edilməsi ilə bağlı yaranan təşkilati idarəçilik münasibətləri də müəyyən hüquqi normalar əsasında həyata keçirilir. Buzaman idarəçilikdə, şəffaflıq, cavabdehlik, demokratiklik kimi prinsiplər üzrə onunrəhbər orqanlarının formalaşdırılması, təsisçilər və payçıların idarəetmədə iştirakı, ali idarəetmə orqanları ilə törəmə müəssisələr, filiallar arasındakı münasibətlərin hüquqi tənzimi kimi məsələlər ön plana çıxır və bu prosesdə təsərrüfatdaxili normativ aktlar da böyük rol oynayır.

Aqrar sahənin inkişafından söz düşərkən, ilk növbədə, Azərbaycanda həyata keçirilən torpaq islahatını vurğulamaq lazımdır. Ulu Öndər Heydər Əliyevin adı ilə bağlı olan islahatlar nəticəsində sovet dövründən qalan kolxoz və sovxozlar ləğv olundu, torpaqlar əsil sahiblərinə - kəndlilərə verildi, inkişafa təkan ola biləcək yeni

qanunlar qəbul olundu. Ölkədə neft sektorunda əldə edilən uğurlarla bir vaxtda aqrar sektorda tarixi əhəmiyyətli bir sənəd - "Torpaq islahatı haqqında" qanun qəbul olundu. 1 mln 250 min hektara qədər olan torpaq kəndlilərə verildi. Azərbaycanda bu gün yaşayan 3 mln 500 min əhali - 875 min ailədə birləşən bu insanların artıq torpağı var. Parlamentin yarandığı ilk illərdən, yəni 1995-ci ildən bu günə qədər qəbul etdiyimiz qanunların sayı 56-dır. Bununla yanaşı, 15 saziş qəbul edilib. Qəbul edilmiş qanunlara dəyişiklik və əlavələrin sayı isə 30-dur. Ümumiyyətlə, bu gün aqrar sektorda elə bir sahə yoxdur ki, həm çərçivə qanunu, həm də məcəllə qanunu olmasın.[**Eldar İbrahimov: "Artıq kənd təsərrüfatında inkişaf göstəriciləri elə bir həddədir ki, Azərbaycan bu sahə üzrə əksər məhsulları, o cümlədən, taxıla olan tələbatı yerli istehsal hesabına tam ödəməkdədir"** 14.08.2012. <http://sia.az/az/news/health/307984-aqrar-sektorun-inkisafina-dovlet-desteyi-siyaseti-davamli-xarakter-alib>]

Ölkədə aqrar islahatların aparılmasına 18 fevral 1995-ci ildə qəbul olunan "Aqrar islahatların əsasları haqqında" qanunun qəbulu ilə start verilmişdir. Aqrar bölmədə aparılan islahatların əsas istiqamətlərini, onların hüquqi təminatını müəyyən edən və bu sahədə qəbul ediləcək normativ-hüquqi aktlar üçün əsas sayılan bu qanunu diqqətlə nəzərdən keçirdikdə görürük ki, ölkədə aparılacaq aqrar islahatlar aşağıdakı 3 istiqamti əhatə edəcəkdir: aqrar sektorda yeni mülkiyyət münasibətlərinin qurulması; aqrar sektorda çoxnövlü təsərrüfat formalarının yaradılması; aqrar sektorda dövlət təminatı sisteminin yaradılması.

Məhz bu istiqamətlərdə islahatların aparılması məqsədilə "Aqrar islahatların əsasları haqqında" qanununun ardınca 18 fevral 1995-ci ildə "Sovxoz və kolxozların islahatı haqqında" və 16 iyul 1996-ci ildə "Torpaq islahatı haqqında" islahatların əsas sütunlarını təşkil edən qanunların qəbulu ilə yanaşı "Dövlət torpaq kadastrı, torpaqların monitorinqi və yerqurluşu haqqında"(22 dekabr 1998), "Kənd təsərrüfatında sığortanın stimullaşdırılması haqqında"(18 iyun 2002), "Meliorasiya və irriqasiya haqqında"(5 iyun 1996), "Sovxozların, kolxozların və kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan digər hüquqi və fiziki şəxslərin (əməl müəssisələrindən başqa) vergi borclarının silinməsi haqqında" (26 mart 1999), "Torpaq

bazarı haqqında”(7 may 1999), “Torpaq icarəsi haqqında”(11 dekabr1998), “Balıqçılıq haqqında”(27 mart 1998), “Bitki karantini haqqında”(23 aprel 1996), “Bitki mühafizəsi haqqında”(3 dekabr 1996), “Damazlıq işi haqqında” (26 may 1996), “Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına müddətli vergigüzəştlərinin verilməsi haqqında”(27 noyabr 2001), “Seleksiya nailiyyətlərihaqqında”(15 noyabr 1996), “Taxıl haqqında” (16 iyun 2000), “Tütün və tütünməmulatı haqqında”(8 iyun 2001), “Toxumçuluq haqqında”(11 mart 1997), “Üzümçülük və şərabçılıq haqqında”(19 oktyabr 2001), “Torpaqların münbitliyihaqqında”(30 dekabr 1999), “Xüsusi mühafizə olunan təbiət əraziləri və obyektlərihaqqında”(24 mart 2000), “Su Məcəlləsi”(26 dekabr 1997), “Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılarına neft məhsullarının güzəştli satışı barədə”(26 mart 1999 NK, 49 ə-li qərarı) kimi normativ-hüquqi aktlar da qəbul edilmişdir.

1995-ci ildən uğurla həyata keçirilən aqrar islahatlar nəticəsində ölkə iqtisadiyyatında bazar münasibətlərinin qurulmasına, torpaq və əmlakdan səmərəli istifadə edilməsi, aqrar bölmənin sahə strukturunun təkmilləşdirilməsi, sahibkarlığın formalaşmasına, kəndin simasının dəyişdirilməsinə ciddi təsir göstərmişdir. XX əsrin sonlarına doğru aqrar sektor da daxil olmaqla Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının əksər sahələrində bazar iqtisadiyyatına keçidlə bağlı aparılan radikal islahatlar demək olar ki, basa çatmaq üzrə idi və bu dövrdən başlayaraq iqtisadi tənzimlənmənin qarsısında yeni bir mərhələ - islahatlar nəticəsində yaranmış yeni bazar münasibətləri və strukturlarının kəmiyyət və keyfiyyət baxımından daha da təkmilləşdirilməsinə imkan verən inkisaf strategiyalarının qurulması və reallasdırılması mərhələsi dayanmışdır.

Bu baxımdan aqrar sektorda həmin mərhələnin ölkə Prezidentinin “Aqrar islahatların sürətləndirilməsinə dair bəzi tədbirlər haqqında” 22 mart 1999 118 nömrəli fərmanının verilməsi ilə başladığını qeyd etmək mümkündür. Həmin fərmançərçivəsində kənd təsərrüfatı istehsalçıları torpaq vergisi istisna qalan bütün vergilərdən5 il müddətinə azad edilmiş (hal-hazırda bu müddət müvafiq qaydada 1 yanvar 2009-cu ilədək uzadılmışdır), 26 mart 1999-cu ildə qəbul olunan “Sovxozların, kolxozların və kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan digər hüquqi və

fiziki şəxslərin (emal müəssisələrindən başqa) vergi borclarının silinməsi haqqında” Qanunla adı çəkilən subyektlərin 1999-cu ilin 1 yanvar tarixinə olan və bu Qanunqüvvəyə mindiyi gündək ödənilməmiş vergi borcları, onlara tətbiq edilən maliyyə sanksiyaları və hesablanmış peniyalar (həyatı sahələr üçün hesablanmış torpaq vergisindən başqa) silinmiş, həmin gün NK-nın qəbul etdiyi “Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılara neft məhsullarının güzəştli satışı barədə” qərarı əsasında Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, İqtisadiyyat Nazirliyi və Dövlət Neft Şirkətinin hazırladığı Qaydalar əsasında adı çəkilən təsərrüfat subyektlərinə aradakı fərqin dövlət büdcəsi hesabına Dövlət Neft Şirkətinin təchizat təşkilatlarına ödənilməsi şərti ilə 30 min ton A-76 benzini, 120 min ton dizel yanacağı, 6 min ton M-8V1 və M-12VB motor yağlarının təxminən yarı qiymətə satılması nəzərdə tutulmuş, habelə aqrar istehsalçılara kredit resurslarının ayrılması və digər tədbirlər həyata keçirilmişdir. Görülən tədbirlərin davamı olaraq 9 noyabr 1999-cu ildə bir növ aqrar sahədə aparılan islahatlara yekun vurma xarakteri daşıyan “1999-2000-ci illərdə AR-də aqrar islahatların dərinləşdirilməsi və kənd təsərrüfatında sahibkarlığın inkişafına kömək göstərilməsinə dair Dövlət Proqramı haqqında” 203 nömrəli Prezident fərmanı verildi. Proqramda aqrar islahatın dərinləşdirilməsinə dövlət himayəsi aşağıdakı əsas istiqamətlərdə nəzərdə tutulmuşdu: Aqrar sahədə əmlakın özəlləşdirilməsinin başa çatdırılması; Torpaq islahatının başa çatdırılması; Meliorasiya və su təsərrüfatı sahəsində islahatların sürətləndirilməsi; Aqrar sahədə sahibkarlığın inkişafına dövlət yardımı; Aqrar sahədə idarəetmə sisteminin islahatı; Kəndin sosial inkişafı; Aqrar sahənin elmi, normativ-hüquqi təminatı və kadr hazırlığı; Aqrar sahənin informasiya təminatı;

Bundan sonra 17 avqust 2002-ci ildə “2002-2005-ci illər üzrə AR-də kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının Dövlət Proqramı” adlı genişmiqyaslı sənəd qəbul edilmişdir. Proqramda 1997-2000-ci illər üzrə qəbul olunmuş müvafiq proqramdan irəli gələn vəzifələrin əsasən yerinə yetirildiyi və bunun nəticəsində ÜDM-nin 71%-nin, kənd təsərrüfatı istehsalının isə 99%-nin özəl bölmələrəfindən təmin edilməsi qeyd olunmaqla yanaşı sahibkarlıqla məşğul olanların mövcud imkanlardan az olması, özəl bölmədə strateji cəhətdən mühüm olan, struktur formalaşdırıcı potensiala malik

müəssisələrin zəif inkişaf etməsi, KOS-un ölkəixracında payının və strukturunun təkmilləşdirilməsinə təsirinin məhdud olması, KOS müəssisələrinin 70%-nin Bakı və onun ətrafında cəmlənməsi qeyd olunaraq onun regional inkişafının hazırkı səviyyəsinin ölkənin mövcud potensialına uyğun gəlməməsi və daxili istehsalçılar arasında iqtisadi əlaqələrin zəifliyi də göstərilərək geniş miqyaslı tədbirlər planı nəzərdə tutulmuşdur. Proqramın davamı olaraq 2002-ci ildə sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi və tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi sahəsində bir sıra addımlar atılmışdır. İlk növbədə 27 avqust 2002-ci ildə Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun yenidən təşkil olunması məqsədilə yeni əsasnaməsi qəbul olunmuşdur. Əsasnamədən irəli gələrək 27 avqust 2002-ci tarixli 779 ə-li fərmanla “AR Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitinin istifadəsi Qaydaları” qaydaları təsdiq edilmiş, 13 sentyabr 2002-ci il İqtisadi İnkişaf Nazirinin 63 ə-li əmri ilə “AR Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitinin istifadəsi üzrə müsabiqə komissiyası haqqında” Əsasnamə təsdiq edilərək onun vəzifəsinin müsabiqə əsasında müvəkkil bankların seçilməsi vasitəsilə Fondun vəsaitinin səmərəli istifadəsini təmin etməkdən ibarət olması, komissiyanın funksiyaları, müvəkkil bankların seçilmə meyarları kimi məsələlər müəyyənləşdirilmiş, 28 noyabr 2002-ci il NK-nın 189 ə-li “Ölkədə sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı digər mənbələrdə nəzərdə tutulan vəsaitlərin AR-nin Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunda cəmləşdirilməsi haqqında” Qərarı ilə dövlət büdcəsində “Kiçik sahibkarlığa investisiya yardımı”, o cümlədən “Kənd təsərrüfatı ilə məşğul olmaq üçün məcburi köçkünlərə kreditlərin verilməsi”, “Fərmer təsərrüfatlarına kredit güzəştləri fondu” üçün nəzərdə tutulan vəsaitlərin, məşğulluq tədbirlərinin maliyyələşdirilməsi çərçivəsində yeni iş yerlərinin yaradılması ilə bağlı xərclərin və dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi nəticəsində əldə edilən pul vəsaitinin sahibkarlığa dövlət koməyinin maliyyələşdirilməsi üçün qanunvericiliklə nəzərdə tutulan hissəsinin Fonda cəlb olunması nəzərdə tutulmuşdur.

27 avqust 2002-ci tarixli 779 ə-li fərmanla “AR Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitinin istifadəsi Qaydaları” təsdiq edilmiş, 13 sentyabr 2002-ci il İqtisadi İnkişaf Nazirinin 63 ə-li əmri ilə “AR Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitinin istifadəsi üzrə müsabiqə komissiyası haqqında” Əsasnamə təsdiq edilərək

onun vəzifəsinin müsbətiqə əsasında müvəkkil bankların seçilməsinə vasitəsilə Fondun vəsaitinin səmərəli istifadəsini təmin etməkdən ibarət olması, komissiyanın funksiyaları, müvəkkil bankların seçilmə meyarları kimi məsələlərin müəyyənləşdirilmiş, 28 noyabr 2002-ci il NK-nın 189 ə-li “Ölkədə sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı digər mənbələrdə nəzərdə tutulan vəsaitlərin AR-nin Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunda cəmləşdirilməsi haqqında” Qərarı ilə dövlət büdcəsində “Kiçik sahibkarlığa investisiya yardımı”, o cümlədən “Kənd təsərrüfatı ilə məşğul olmaq üçün məcburi köçkünlərə kreditlərin verilməsi”, “Fərmer təsərrüfatlarına kredit güzəştləri fondu” üçün nəzərdə tutulan vəsaitlərin, məşğulluq tədbirlərinin maliyyələşdirilməsi çərçivəsində yeni iş yerlərinin yaradılması ilə bağlı xərclərin və dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi nəticəsində əldə edilən pul vəsaitinin sahibkarlığa dövlət koməyinin maliyyələşdirilməsi üçün qanunvericiliklə nəzərdə tutulan hissəsinin Fonda cəlb olunması nəzərdə tutulmuşdur.

Sahibkarlığın inkişafının tənzimlənməsində atılan mühüm addımlardan biri fəaliyyət göstərilməsi üçün xüsusi razılıq (lisenziya) tələb olunan sahələrin müəyyənləşdirilməsi istiqamətində olmuşdur. Belə ki, 2 sentyabr 2002-ci ildə Prezidentin “Bəzi fəaliyyət növlərinə xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsi qaydalarının təkmilləşdirilməsi haqqında” fərmanı ilə bu sahədə mövcud olan hərçmərcliyi aradan qaldırmaq məqsədilə lisenziyalasdırma sahəsində xüsusi səlahiyyətli orqan kimi İqtisadi İnkişaf Nazirliyi təyin edilərək, xüsusi razılıq tələb olunan sahələrin sayı 240-dan 30-a endirilmiş, hər sahədə xüsusi lisenziya verməli olan orqanlar açıq müəyyənləşdirilmiş, sonradan artırılmasının mümkünlüyü şərti ilə 5 il müddətinə verilən lisenziyaların alınması ilə bağlı verilən ərizələrə 15 gün müddətində müvafiq orqan tərəfindən konkret qərar qəbul edilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Yuxarıdakı istiqamətlərdə göstərilən tədbirləri daha da sürətləndirmək və sahibkarlığın inkişafını əsasən regionlara istiqamətləndirmək məqsədilə sonrakı dövrlərdə də bir sıra normativ-hüquqi aqtlar qəbul edilmişdir. Belə sənədlərdən ilki “AR-də sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında” 24 noyabr 2003-cü il 4 №-li Prezident fərmanıdır. Fərmanda ölkənin ümumi sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı ayrı-ayrı dövlət orqanlarının qarşısında konkret vəzifələr qoyulmuş

və bunlardan aqrar sahibkarlığa birbaşa aid olanlar arasında NK qarşısında qoyulan regionların yerli resursları və digər amillər nəzərə alınmaqla, onların sosial-iqtisadi inkişafı məqsədilə müvafiq dövlət proqramı layihəsinin və aqrar sektorda islahatların ikinci mərhələsinə başlamaq və bununla əlaqədar lazımı tədbirlərin görülməsini sürətləndirmək məqsədilə (texniki servis mərkəzlərinin təşkili, fermerlərin texnika ilə daha böyük həcmdə təmin olunması, toxumçuluq bazasının inkişaf etdirilməsi, yeni emal müəssisələrinin yaradılması və.s) müvafiq təkliflərin 1 ay müddətində hazırlanaraq dövlət başçısına təqdim edilməsini göstərmək olar. Fərmanın davamı olaraq ilk növbədə 11 fevral 2004-cü ildə “AR regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı dövlətproqramı(2004-2008)” qəbul olunmuşdur. Proqram regionlarda sosial-iqtisadi inkişafın təmin edilməsi məqsədilə 10 iqtisadi rayon üzrə ayrı-ayrı istiqmətlərdə konkret tədbirlər paketini özündə birləşdirməklə yanaşı bu illər ərzində müxtəlif sahələr üzrə həyata keçiriləcək siyasətin ümumi xarakteristikalarını da göstərmişdir.

Proqram qəbul ediləndən bəri regionlarda aqrar sahibkarlığın inkişafı istiqamətində atılan ən mühüm addımlardan biri kimi “Aqrar bölmədə lizinqin genişləndirilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında” verdiyi 23 oktyabr 2004-cü il tarixli sərəncamını göstərmək olar. Sərəncama əsasən səhmlərinin nəzarət zərfi 100% dövlətə məxsus olan və dövlət büdcəsindən bu məqsəd üçün ayrılan vəsait hesabına alınan kənd təsərrüfatı texnikasının lizinq yolu ilə hüquqi və fiziki şəxslərə icarəyə verilməsini və ya satılmasını həyata keçirən “Aqrolizinq” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti yaradılmışdır. Beləliklə, yuxarıda göstərdiyimiz bütün tədbirlərə nəzər saldıqda görürük ki, ölkədə sahibkarlığın, xüsusilə də aqrar sahibkarlığın inkişafının tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi tədbirləri daha çox inzibati-normativ xarakter daşıyır, lakin müasir tənzimləmə tədbirlərinin “mühityaradıcı” xarakterli olması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Başqa sözlə, birbaşa tənzimləmə tədbirlərindən daha çox dolayı tənzimləmə tədbirlərinə üstünlük verilməsi zəruridir. Bununla yanaşı onu da qeyd etmək ki, aqrar sektorun inkişafı istiqamətində xüsusilə növbəti illəri əhatə edəcək “AR-də 2002-2006-cı illərdə aqrar bölmənin inkişafına dair Proqram” və “AR regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı dövlətproqramı(2004-2008)” adlı sənədlərdə əksini tapmış təkmilləşdirmə istiqamətləri əsasən düzgün təyin edilmiş və bu sahədə

nəzərdə tutulan məqsədləri reallaşdırmağa imkan verir, lakin həmişə olduğu kimi ölkəmizdə problem normativ-hüquqi sənədlərin hazırlanması sahəsində deyil, onlardan irəli gələn müddəaların icrası sahəsindədir. 2004-2008-ci illəri əhatə edən regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair sənəddə nəzərdə tutulmuş tədbirlərin vaxtından əvvəl və uğurla başa çatdırılması qarşıda yeni imkanlar açmışdır. Ölkədə formalaşan əlverişli iqtisadi mühit sosial-iqtisadi sahədə aparılan islahatların davam etdirilməsini zəruri etmişdir. İqtisadi inkişafın keyfiyyətə yeni mərhələsində ölkədə qeyri-neft sektorunun daha da yüksək səviyyəyə qaldırılması, sahibkarlıq mühitinin genişləndirilməsi, yoxsulluğun həddinin aşağı salınması və əhalinin rifah halının yaxşılaşdırılması, bütövlükdə isə davamlı sosial-iqtisadi inkişafa nail olmaq üçün yeni bir proqramın qəbul edilməsinə ehtiyac yaranmışdı. Prezident İlham Əliyev tərəfindən təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı" mühüm əhəmiyyətli sənəd olmaqla növbəti illərdə əhalinin həyat səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılmasına hesablanıb.

"Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"nın prioritet istiqamətləri ölkənin təbii və əmək potensialından səmərəli istifadə etməklə qeyri-neft sektorunun sürətli inkişafı, infrastruktur təminatının yaxşılaşdırılması istiqamətində tədbirlərin davam etdirilməsinə, ixrac yönümlü məhsul istehsalının stimullaşdırılmasına, əhaliyə göstərilən kommunal xidmətlərin daha da yaxşılaşdırılmasına və məşğulluq səviyyəsinin artırılmasına nail olmaqdır.

Dövlət proqramında sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsi məqsədilə mühüm tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulub. Tədbirlər planında kiçik və orta sahibkarlığın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasının sürətləndirilməsi, kiçik, orta və iri müəssisələr arasında qarşılıqlı səmərəli əməkdaşlığın genişləndirilməsi, ticarət yarmarkalarının yaradılması, sahibkarlıq fəaliyyətinə müdaxilələrin qarşısının alınması kimi məsələlər öz əksini tapıb. Dövlət proqramında bütün bölgələr əhatə olunmaqla nəzərdə tutulan kompleks tədbirlər ölkəmizin davamlı inkişafına gətirib çıxaracaqdır.

Aqrar sektorda fəaliyyətin və bu sahədə meydana çıxan münasibətlərin

tənzimlənməsində yuxarıda adları çəkilən normativ sənədlərlə yanaşı növbəti göstərilən sənədlər də aqrar sektorun tənzimlənməsində olduqca mühüm aktlar hesab edilir:

- Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin 02 may 2012-ci il tarixli 04Q nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Kənd təsərrüfatı bitkiləri toxumçuluğu ilə məşğul olan hüquqi və fiziki şəxslərin attestasiyadan keçirilməsi və toxum istehsalçılarının reyestrinə daxil edilməsi barədə Əsasnamə”də dəyişikliklər edilməsi haqqında 09.07.2012-ci il tarixli qərarı;

- Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi yanında Dövlət Fitosanitar Nəzarəti Xidməti, Respublika Nəzarət Toksikologiya laboratoriyası tərəfindən göstərilən pullu xidmətlərin tarifləri barədə Azərbaycan Respublikası Tarif (Qiymət) Şurasının 2006-cı il 29 iyun tarixli iclasının qərarı;

- Azərbaycan Respublikasının Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi yanında Dövlət Fitosanitar Nəzarəti Xidməti tərəfindən göstərilən xidmətlərin tariflərinin tənzimlənməsi barədə Azərbaycan Respublikası Tarif (Qiymət) Şurasının 2007-ci il 26 iyul tarixli qərarı;

- Azərbaycanda aqrar sahədə idarəçiliyin təkmilləşdirilməsi və aqrar elmin inkişaf etdirilməsi ilə bağlı Xüsusi Komissiyaanın yaradılması barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 03 may 2011-ci il tarixli Sərəncamı;

- “Arıçılıq haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu (14 aprel 2009-cu il);

- “Pambıqçılıq haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu (11 may 2010-cu il);

- “Ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (13 iyun 2008-ci il);

- "Ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə bağlı bəzi normativ hüquqi aktların təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı (8 yanvar 2009-cu il);

- “Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılarına əkin sahəsinin becərilməsində istifadə etdiyi yanacaq və motor yağlarına görə dövlət büdcəsinin

vəsaiti hesabına yardımın verilməsi Qaydaları”nın və “Aqrolizing” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti və digər hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılara mineral gübrələrin güzəştə satılması Qaydaları”nın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı;

- Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının toxum, gübrə və damazlıq heyvanları ilə təmin edilməsinə əlavə dəstək verilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 21 avqust 2008-ci il tarixli Sərəncamı.

Bu gün Azərbaycan Respublikasında aqrar müqavilə münasibətlərini tənzimləyən və bu münasibətlərin hüquqi əsasını təşkil edən ən əsas qanunvericilik aktı Mülki Məcəllədir. Bu məcəllədə müqavilə münasibətləri ilə bağlı bütün müddəalar, müqavilələrin formaları, onların zəruri şərtləri və s. əks olunmuşdur.

Aqrar sahədə antiinhisar fəaliyyətinin hüquqi əsaslarının təhlili göstərir ki, aqrar sahədə xüsusi önəm daşıyan digər bir problem inhisarçılıqdır. Çünki inhisarçılıq bazar iştirakçıları arasında qeyri-bərabər şərait və imkanlar yaradaraq, onların hüquqlarının pozulmasına yol açır. Bunun üçün mütləq dövlətin tənzimləyici funksiyasının həyata keçirilməsinə ehtiyac yaranır.

Xatırladaq ki, hazırda inhisarçılığa və inhisar fəaliyyəti subyektlərinə qarşı dövlət siyasəti «Antiinhisar fəaliyyəti haqqında» və «Təbii inhisarlar haqqında», «Haqsız rəqabət haqqında» qanunlarla, eləcə də «Razılaşdırılmış antiinhisar siyasətinin həyata keçirilməsi haqqında» MDB ölkələri arasında imzalanmış müqavilə ilə və digər normativ hüquqi aktlarla tənzimlənir.

Beləliklə, aqrar qanunvericiliyin mövcud vəziyyəti qiymətləndirilərkən qeyd edilməlidir ki, aqrar hüququnun hazırkı vəziyyəti bu sahədə yaranan iqtisadi, sosial, təşkilati və digər münasibətləri ümumiləşmiş şəkildə əks etdirməklə qarşıya qoyulmuş strateji məqsədlərə qismən nail olunmasına imkan versə də bu sahədə mümkün təkmilləşmələrin həyata keçirilməsizəruridir.

3.2 Azərbaycan Respublikasında aqrar sektorun davamlı inkişafının tənzimlənməsinin və reallaşdırılan aqrar islahatların hüquqi təminatının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Azərbaycanda aqrar siyasətin iqtisadi və qeyri-iqtisadi vasitələrə əsaslanan tənzimləmə mexanizmlərinin formalaşdırılması prosesi çox mühüm əhəmiyyətə malikdir. Çünki bazar iqtisadiyyatına keçid prosesini yaşayan bir çox ölkələr kimi Azərbaycan da transformasiya şəraitində iqtisadiyyatın tənzimlənməsi ilk vaxtlar “bazar hər şeyi həll edir”devizi altında yalnız bazar mexanizminin ixtiyarına buraxılmışdır. Bu baxımdan biz sanki “Roma Papasından da katolik olmağı” özümüə borc sayaraq, hətta ən liberal bazar prinsiplərinin mövcud olduğu ölkələr qədər də aqrar sektora zəruri dövlət müdaxiləsi etməmişik. “Bu maksimalist yanaşma nəticəsində bütün iqtisadi və siyasi proseslərin əsas təşkilatçısı və koordinatoru olan dövlət ölkənin kənd təsərrüfatının işlək və səmərəli tənzimlənmə siyasətindən qismən uzaqlaşmış və onun aqrar bölmənin inkişafına müdaxiləsi məhdudlaşmışdı. Daha doğrusu, dövlətin funksiyası əsas etibarilə bazar mexanizminin qanunvericilik və təşkilati-idarəetmə bazasının yaradılması ilə bitmiş sayılmışdı. Ona görə də təsadüfi deyildir ki, keçid dövründə torpağın və istehsal vasitələrinin özəlləşdirilməsi, qiymətlərin liberallaşdırılması, subsidiyaların və dövlət satınalmalarının tamamilə ləğv edilməsi aqrar sektorun mövcud durumunu pisləşdirmiş, kənd təsərrüfatı istehsalçılarının maliyyə fəaliyyətlərinin zərərlə başa çatdırılmasına gətirib çıxarmışdır” ((S.Salahov (2002))).

Hökumətin iqtisadi vasitələrə əsaslanan tənzimlənmə mexanizmlərinin formalaşdırılması prosesi ilk dəfə “1999-2000-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında aqrar islahatların dərinləşdirilməsi və kənd təsərrüfatında sahibkarlığın inkişafına kömək göstərilməsinə dair Dövlət Proqramı” çərçivəsində həyata keçirilmişdir. Belə ki, 1999-cu ildə hökumət kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılarına neft məhsullarının (yük avtomobilləri üçün benzin, dizel yanacağı və motor yağlarının) güzəştli qiymətlərlə satışı barədə qərar qəbul etdi. Lakin, həm mütəxəssislərin, həm də elə bütün ictimaiyyətin yekdil rəyinə görə bu siyasət lazımi effekt vermədi. Çünki, birincisi, güzəştli qiymətlərlə satılması nəzərdə tutulan yanacağın həcmi müvafiq ehtiyaclarla müqayisədə az idi. İkincisi, güzəştli qiymətlərlə satılması nəzərdə tutulan yanacaq əksər hallarda təyinatından uzaqlaşdırılırdı. Bununla da, istehsalçıların çoxu

bu güzəştlərdən istifadə edə bilmədilər. Hətta belə hallar da baş verirdi ki, güzəştli qiymətlərlə yanacaq əldə edən kənd təsərrüfatı istehsalçılarının özləri də həmin yanacağı sonar bazar qiymətinə satırdılar. Beləliklə, düzgün icra mexanizmi və dəqiq hədəfi olmayan bu siyasət özünü doğrultmadığına görə artıq 2001-ci ildən sonra tətbiq edilmədi.

Azərbaycanda həyata keçirilən aqrar islahatların birinci mərhələsində həll oluna bilməyən problemlərin aradan qaldırılması məqsədilə, bu islahatların ikinci mərhələsi çərçivəsində bir sıra işlər görülmüş və müvafiq siyasət tədbirləri müəyyənləşdirilmişdir. Belə ki, aqrar islahatların ikinci mərhələsinin başladığı 1999-cu ildən etibarən bu istiqamətdə müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədilə ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf siyasətinin, o cümlədən də aqrar siyasətinin əsas hədəflərini kompleks şəkildə əhatə edən mühüm əhəmiyyətli proqramlar hazırlanaraq təsdiq edilmişdir. Eyni zamanda, aqrar siyasətin institutsional mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, həmçinin iqtisadi vasitələrə əsaslanan tənzimlənmə mexanizmlərinin tədricən formalaşdırılması istiqamətində bir sıra addımlar atılmışdır. Aqrar islahatların birinci mərhələsini əhatə edən dövr ərzində aqrar siyasətin həyata keçirilməsində birbaşa şəkildə iştirak edən müxtəlif dövlət qurumları var idi. Aqrar islahatların ikinci mərhələsinin həyata keçirildiyi dövrdən etibarən aqrar siyasəti həyata keçirən təşkilati-idarəetmə sistemində bir sıra dəyişikliklər edilmişdir. Bu baxımdan, aqrar bölmədə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi məqsədilə 2004-cü ilin oktyabr ayında ölkə Prezidenti tərəfindən imzalanmış Sərəncam xüsusilə əhəmiyyətlidir. Həmin sərəncama görə aqrar bölmənin idarə edilməsində mövcud olan pərakəndəliyi aradan qaldırmaq, bu sahənin davamlı inkişafını təmin edən idarəetmə sistemini yaratmaq üçün aşağıdakılar qərara alındı:

1. Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi yenidən təşkil edilərək müəyyənləşdirildi ki, bu Nazirlik kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı, istehsalçılara zəruri xidmətlərin göstərilməsi, meliorasiya və su təsərrüfatı, baytarlıq, bitki karantini, torpaqların səmərəli istifadəsi də daxil olmaqla aqrar bölmədə dövlət siyasətini və iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsini həyata keçirən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanıdır.

2. Eyni zamanda, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi yanında aşağıdakı qurumlaryaradıldı:Dövlət Meliorasiya və Su Təsərrüfatı Agentliyi;Dövlət Baytarlıq Xidməti;Dövlət Fitosanitar Nəzarəti Xidməti;Kənd Təsərrüfatı Kreditləri üzrə Dövlət Agentliyi.Ölkədə həyata keçirilən aqrar siyasətin sistemliliyinin və səmərəliliyinin təmin edilməsi baxımından bu struktur dəyişikliyi çox mühüm addım sayılmalıdır. Bununla belə, bir çox yerli və beynəlxalq ekspertlərin fikri belədir ki, hələ də kənd təsərrüfatı üzrə institutsional tənzimlənmənin təkmilləşdirilməsinə ehtiyac böyükdür. Belə ki, “bu günə qədər sektorun qarşısında duran ən mühüm problem hələ də siyasəti formalaşdırmalı olan təşkilatların potensialının zəif olmasıdır. Təşkilati bacarıqların zəif olması hökumətin aqrar sektorun ehtiyaclarına müvafiq siyasətlər yürütmək, investisiyalar və xidmətlərlə cavab vermək imkanını azaldır. Bu xüsusilə Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinə aiddir. Kənd Təsərrüfatı Nazirliyində mürəkkəb kənd təsərrüfatı problemləri ilə bağlı sualların cavablandırılması, siyasət müəyyənləşdirmə və onları icra etmə bacarığını lazımi səviyyəyə çatdırmaq üçün işlər görülməlidir” (U.Satton, D.Covanuççi və başqaları (2005)).Bütün bunlarla belə, bir daha qeyd etmək lazımdır ki, aqrar islahatların ikinci mərhələsində hökumət aqrar siyasətin təkmilləşdirilməsi istiqamətində bir sıra addımlar atmış, o cümlədən ölkədə aqrar siyasətin iqtisadi və qeyri iqtisadi vasitələrə əsaslanan tənzimləmə mexanizmləri tədricən formalaşdırılmışdır.

Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən aqrar siyasətin hədəfləriilə bağlı aparılan tədqiqatlardairəli sürülən mülahizələrə əsaslanaraq, bu qənaətə gəlmək olar ki, hazırdaaçıq iqtisadi sistemin təşəkkülü şəraitində aqrar siyasət aşağıdakı hədəflərəkompleks şəkildə nail olunması nəzərdə tutulmaqla formalaşdırılmalı vəhəyata keçirilməlidir:

1) Ölkədə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı sahəsindəmövcud olan potensialın konkret şəraitin imkanları daxilində səmərəliistifadə olunması və bu potensialın davamlı olaraq gücləndirilməsi;

2) Ölkənin kənd təsərrüfatı məhsullarına (onların emalı məhsulları daxil olmaqla) daxili tələbatın daha dolğun ödənilməsi, xüsusilə də ölkəninərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;

3) Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı sahələrinin inkişafının kənd yerlərində yaşayan əhəlinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, o cümlədən onların gəlir əldə etmə imkanlarının artırılmasının əsas vasitələrindən biri olmasının təmin edilməsi;

4) Ölkənin dünya aqrar bazarında faydalı mal mübadiləsini təmin edə biləcək aqrar istehsal sahələrinin inkişafına üstünlük verilməsi;

5) Kənd təsərrüfatı istehsalının ekoloji tarazlığın pozulmasına göstərə biləcəyi mənfi təsirlərin tənzimlənməsi.

Hazırda əksər ölkələr tərəfindən qəbul edilən davamlı inkişaf konsepsiyasına görə, bu hədəflərdən heç birindən digərinin xeyrinə imtina yol verilməz sayılır.

Şübhəsiz ki, yuxarıda qeyd edilən hədəflərin uğurlu şəkildə reallaşdırılması üçün əsas məsələ aqrar siyasətin qarşısında duran vəzifələrin və bu vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün konkret siyasət tədbirlərinin düzgün müəyyənləşdirilməsidir.

Azərbaycan Respublikası üçün davamlı inkişafa keçid prosesinin nə qədər cəhəciyi söyləmək bir qədər çətindir. Lakin davamlı inkişafın qurulması uzun müddətli iş olsa da, onun səmərəli və zamanında həyata keçirilməsi üçün davamlı inkişaf strategiyasının işlənilməsi və hazırlanması lazımdır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti öz Sərəncamı ilə “Azərbaycan – 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasının hazırlanması barədə tapşırıq vermişdir. Belə bir Konsepsiyanın hazırlanması zərurəti ölkəmizin yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyması ilə bağlıdır. Konsepsiyanın başlıca strateji baxışı mövcud imkanları və resursları nəzərə almaqla Azərbaycanda davamlı iqtisadi artım və yüksək sosial rifah, səmərəli dövlət idarəetməsi və qanunun aliliyi, insanların bütün hüquq və azadlıqlarının tam şəkildə təmin olunması və vətəndaş cəmiyyətinin ölkənin ictimai həyatında fəal statusu ilə səciyyələnən inkişaf mərhələsinə nail olmaqdır. Bu konsepsiyada ölkədə bütün sahələrlə yanaşı aqrar sektorda da nail olunması zəruri olan növbəti prioritet məqsədlər müəyyənləşdirilmişdir:

1. Qeyri-neft sənayesinin inkişafı baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edən sahələrkimi kənd təsərrüfatı məhsullarının emalına xüsusi diqqət yetiriləcək, mövcud aqroemalmüəssisələrinin müasir texnologiyaların tətbiqi nəticəsində istehsal güclərinin artırılması və yeni müəssisələrinin yaradılması istiqamətində kompleks tədbirlər həyata keçiriləcəkdir.

2. Kənd təsərrüfatına dövlət dəstəyi tədbirləri davam etdiriləcək, aqrar sektora kreditlərin verilməsi mexanizmi sadələşdiriləcək, özəl aqroservis xidmətləri şəbəkəsi genişləndiriləcəkdir. Kənd təsərrüfatının sığortalanması mexanizmi təkmilləşdiriləcəkdir.

3. Növbəti illərdə ölkədə torpaq bazarı inkişaf etdiriləcək, fermerlərin könüllülük əsasında birgə təsərrüfatçılıq əməllərinin formalaşması təşviq olunacaqdır. Meliorasiya və irriqasiya tədbirləri gücləndiriləcək, torpaqların eroziyaya uğramasının, suvarılan əkinsahələrinin şoranlaşmasının qarşısının alınması və münbitliyinin artırılması istiqamətində tədbirlər gücləndiriləcəkdir.

4. Ölkədə ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının istehsalı stimullaşdırılacaqdır. Həmçinin, genetik ehtiyatların və bioloji müxtəlifliyin qorunması, tingçilik, toxumçuluq və damazlıq işlərinin daha da yaxşılaşdırılması istiqamətində məqsədyönlü tədbirlər həyata keçiriləcəkdir.

5. Kənd təsərrüfatı istehsalçıların müasir texnika, gübrə, toxum və ting ilə təminatı yaxşılaşdırılacaqdır. Aqrar sahədə elmi təminat və kadr hazırlığının daha dayaxşılaşdırılması nəzərdə tutulur. Kənd təsərrüfatının müxtəlif sahələrinin intensiv inkişaf etdirilməsi üçün stimullaşdırıcı tədbirlər həyata keçiriləcək, iri taxılçılıq təsərrüfatlarının yaradılması təşəbbüsləri dəstəklənəcəkdir.

6. Bölgələrdə ən müasir texnologiyalar əsasında anbar komplekslərinin yaradılması kənd təsərrüfatının intensiv inkişafı, mövsümi qiymətlərin tənzimlənməsi, məhsul itkisinin qarşısının alınması, daxili bazarın qorunması və ixrac potensialının artırılması baxımından əhəmiyyətliliyini nəzərə alaraq, bu sahədə ardıcıl tədbirlər davam etdiriləcəkdir.

Konsepsiyada nəzərdə tutulmuş hədəflərə nail olmaq məqsədilə qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi və müvafiq institusional potensialın

gücləndirilməsi istiqamətində ardıcıl tədbirlər həyata keçiriləcəkdir. Qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsində bazar iqtisadiyyatı şəraitində sağlam rəqabəti təmin edən səmərəli dövlət tənzimlənməsi prinsipi əsas götürüləcək, biznes mühitinin yaxşılaşdırılması, milli qanunvericilik bazasının beynəlxalq ticarət sisteminin tələblərinə uyğunlaşdırılması prioritetləri diqqət mərkəzində saxlanılacaq, qanunun aliliyinin təmin edilməsi məqsədilə icra intizamı və nəzarət sistemi gücləndiriləcəkdir.

İstər aqrar sahədə davamlı inkişafın təmin edilməsi, istər bu inkişafın dövlət tərəfindən tənzimlənməsi, istərsə də, davamlı inkişafın formalaşmasına yönəlmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi məsələləri, məhz bu strategiyanın prinsipləri çərçivəsində öz həllini tapmalıdır. Hesab edirik ki, bu strategiyanın olması, bir tərəfdən davamlı inkişafa dair dövlət proqramının və digər fəaliyyət proqramlarının daha dəqiq və işlək formada hazırlanmasını təmin edə bilər, digər tərəfdən isə, bu istiqamətdə reallaşdırılan tədbirlərin üzvi şəkildə əlaqələndirilməsi mümkün olar.

“2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı” və “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın müddəalarına müvafiq mühüm tədbirlər həyata keçirilir. “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı” barədə Respublika Prezidentinin Sərəncamına uyğun olaraq aidiyyəti mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən təsdiq edilmiş qrafiklərə əsasən ölkədə ərzaq məhsullarının istehsalının artırılması, əhalinin təhlükəsiz və keyfiyyətli ərzaq məhsulları ilə təmin edilməsi üçün müvafiq tədbirlər həyata keçirilir.

Eyni zamanda, müasir aqro-texniki qaydalara uyğun fəaliyyət göstərən, nümunəvi iri taxılçılıq kompleksinin ilkin Texniki-İqtisadi Əsaslandırması, “Genetik modifikasiya olunmuş orqanizmlər haqqında” Qanun layihəsi, “Özəl iri taxılçılıq təsərrüfatlarının yaradılması üçün kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqların taxılçılıq məqsədilə icarəyə verilməsi ilə bağlı məsələlərin tənzimlənməsi haqqında”

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərar layihəsi, “Torpaq sahəsinin icarəyə verilməsi haqqında müqavilə nümunəsi”nin layihəsi hazırlanmışdır.

Göründüyü kimi, dövlətimizin ardıcıl diqqət və qaydasından bəhrələnən aqrar bölmə son illər ardıcıl inkişafdadır. Lakin kənd təsərrüfatının qarşısında çox mühüm vəzifələr də vardır ki, bunun da ən yaxşı şərhini cənab Prezident Nazirlər Kabinetinin 2011-ci ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və 2012-ci ildə qarşıda duran vəzifələrə həsr olunmuş iclasında aydın göstərmişdir. Dövlət başçısı kənd təsərrüfatının bütün sahələrini ətrəfli təhlil etmiş və qarşıda duran prioritet vəzifələri müəyyənləşdirilmişdir. Cənab Prezident demişdir: “Biz ərzaq təhlükəsizliyi ilə bağlı tədbirləri daha da gücləndirməliyik. Bu sahədə görülən işlər müsbətdir. Biz bu il kənd təsərrüfatında böyük artıma nail ola bilmişik. Əkin sahələri, məhsuldarlıq artır, xüsusilə taxılçılıqda məhsuldarlıq artır, bu, çox müsbət haldır”.

Müşavirədə dövlət başçısı iri fermer təsərrüfatları yaradılması, bu təsərrüfatlarda meliorativ tədbirlərin həyata keçirilməsi, torpaq sahiblərinə güzəştli şərtlərlə yanacaq və gübrələrin verilməsi, aqrolizinq fəaliyyətinin gücləndirilməsi zərurətindən danışmış, meyvə-tərəvəz sahəsindəki inkişafa, bağçılıqda müasir texnologiyaların tətbiqinə diqqət çəkmişdir.

Prezident aqrar bölməyə olan diqqət və qayğısını Regionların 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının icrasının üçüncü ilinin yekunlarına həsr olunmuş konfransında da bir daha davam etdirərək demişdir: “Biz bütövlükdə kənd təsərrüfatında müasir texnologiyaları daha da geniş şəkildə tətbiq etməliyik. Bu məqsədlə kənd təsərrüfatında böyük inkişafa nail olmuş ölkələrə heyətlər göndərilmişdir, onların təcrübəsi öyrənilmişdir və biz ən müasir texnologiyaları gətirməliyik.”

Ölkə Prezidenti kənd təsərrüfatının qarşısında duran vəzifələrdən danışarkən demişdir: “Eyni zamanda, biz hər bir sahədə olduğu kimi, qabağa baxmalıyıq ki, 10 il, 20 il bundan sonra nə olacaqdır. Ümid edirəm ki, 2015-ci ilə qədər əsas ərzaq məhsulları ilə özümüzü 100 faiz təmin edəcəyik.”

Ölkənin kənd təsərrüfatı potensialının gücləndirilməsi və ondan istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi hədəfinin reallaşdırılması üçün qarşıda duran əsas

vəzifələri, ümumilikdə, iki qrupa bölmək olar. Birincisi, ölkənin aqrar sektor üzrə əsasən təbii amillərə əsaslanan müqayisəli üstünlüklərinin, müasir texnologiyalara əsaslanan rəqabət üstünlüklərinə çevrilməsi təmin edilməli, başqa sözlə, ölkədə rəqabət qabiliyyətli aqrar sektor formalaşdırılmalıdır. Porterin ifadəsi ilə desək, yalnız təbii resurslara əsaslanan müqayisəli üstünlüklər iqtisadiyyatda durğunluğa və böhranı şərtləndirir. Bütün bunlar isə, aqrar sektor üzrə istehsal, bazar və sosial infrastrukturun inkişafını tələb edir. İkincisi, Azərbaycanın kənd təsərrüfatı istehsalının strukturu, bu sektor üzrə yerli potensial, daxili tələbat və ölkənin BƏB-də malik olduğu müqayisəli üstünlüklər nəzərə alınmaqla təkmilləşdirilməlidir.

Kənd təsərrüfatı istehsalçılarının maşın, texnika və avadanlıqlarla, həmçinin mineral gübrələr və pestisidlərlə təminatının yaxşılaşdırılması, sektorun rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinin başlıca məsələlərindəndir.

Fikrimizcə, aqrar sektorun rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi baxımından aqroservis xidmətlərinin inkişaf etdirilməsi işində dövlətin iştirakı müxtəlif formalarda ola bilər. İlk növbədə, yaradılmasına ehtiyac duyulan aqroservis müəssisələri üzrə müvafiq dövlət orqanı tərəfindən nümunəvi biznes-planlar hazırlanmaqla, dövlət bu işə metodiki rəhbərlik edə bilər. Aqrar istehsalçıların maliyyə resurslarına olan ehtiyaclarının ödənilməsi üçün daha effektiv vasitə, hazırda kənd yerlərində fəaliyyət göstərən mikromaliyyə təşkilatlarının fəaliyyətlərinin daha da gücləndirilməsini stimullaşdırmaqdır.

Ümumiyyətlə, kənd təsərrüfatı istehsalçıları üçün əlverişli bazar imkanlarının yaradılması baxımından aqrar sektorun dövlət tənzimlənməsinin klassik vasitələrindən olan dövlət satınalmaları və qiymət tənzimlənməsinin digər formalarından praktiki olaraq istifadə edilməməsi, həmçinin aqrar bazar konyukturası haqqında və digər istiqamətlərdə fermerlərə informasiya-məsləhət xidmətlərinin göstərilməməsi, hazırda ölkənin aqrar bazarı üçün xarakterik olan monopsoniya probleminin daha da ağırlaşmasına səbəb olur. Buna görə də, aqrar sektor üzrə qiymət tənzimlənməsi, o cümlədən dövlət satınalmaları sisteminin formalaşdırılması, eyni zamanda, kənd təsərrüfatı məhsullarının satışına yardım, aqrar bazar konyukturası haqqında fermerlərə informasiya-məsləhət xidmətlərinin göstərilməsi sisteminin

formalaşdırılması və inkişafına yardım edilməsi olduqca aktualdır. Bu baxımdan da, hesab edirik ki, “Dövlət satınalmaları haqqında”, “Tənzimlənən qiymətlər haqqında”, “Yeyinti məhsulları haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunlarına, “Qiymətləri (tarifləri) dövlət tərəfindən tənzimlənən malların (işlərin, xidmətlərin) Siyahısı” haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarına əlavə və dəyişikliklər edilməlidir. Eyni zamanda, fermerlərə dövlət tərəfindən müxtəlif istiqamətlərdə informasiya-məsləhət xidmətlərinin göstərilməsi üçün vahid metodologiyanı özündə əks etdirən Qaydalar hazırlanmalı və Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiqlənməlidir. Bunlarla yanaşı, aqrar sektor üzrə dövlət tənzimlənməsini həyata keçirən mövcud təşkilati-idarəetmə sistemində yeni struktur dəyişikliklərinin edilməsi də zəruridir. Bu baxımdan, hesab edirik ki, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin nəzdində “Aqrar Bazarın Tənzimlənməsi Fondu” və “Aqrar Sektor üzrə İnformasiya-məsləhət Xidməti Mərkəzi” kimi yeni qurumların yaradılması məqsədə uyğun olar. Hazırda yaradılması hökumət dairələrində müzakirə edilən Dövlət Taxıl Fondu və gələcəkdə dövlət mülkiyyətində yaradılması məqsədə uyğun olan digər anbar-təsərrüfat tipli strukturlar Aqrar Bazarın Tənzimlənməsi Fondunun infrastrukturunu kimi fəaliyyət göstərə bilər. Eyni zamanda, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin nəzdində yaradılacaq Aqrar Sektor üzrə İnformasiya-məsləhət Xidməti Mərkəzi ilə yanaşı, kənd təsərrüfatı profilli tədqiqat institutlarının (məsələn, Elmi-Tədqiqat Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı və Təşkilatı İnstitutu) və təhsil müəssisələrinin (məsələn, Kənd Təsərrüfatı Akademiyası) yanında informasiya-məsləhət xidməti göstərən qurumların yaradılması da təşviq edilməlidir.

Aqrar islahatlara start verildiyi gündən indiyədək yaradılmış normativ-hüquqi baza bütövlükdə kənd təsərrüfatında bazar iqtisadiyyatına keçid prinsiplərinin reallaşdırılmasına imkan vermişdir. Bu baza eyni zamanda aqrar sahədə çoxukladlı təsərrüfatçılıq sisteminin formalaşdırılmasını və inkişafını təmin etməklə, çoxmülkiyyətçiliyə keçidi qısa tarixi dövr ərzində cəmiyyətdə sosial qarşıdurma yaratmadan təmin edə bilmişdir. Bütün hallarda, aqrar sahədə transformasiya prosesinin Azərbaycan modeli respublikanın özünə məxsus, təkrarolunmaz xüsusiyyətlərini və cəmiyyətdəki dominant motivasiyaları, dövlətçiliyin

gücləndirilməsi tələblərini, əsas sosial qrupların üstün maraqlarını yetərinə əks etdirmiş və bu sahədə geniş mənada milli təhlükəsizliyin təmin olunmasına xidmət göstərilməmişdir. Qeyd olunan tezis əsasında davamlı aqrar islahat prosesinin normativ-hüquqi bazasının formalaşdırılmasında ölkənin milli maraqları yüksək səviyyədə təmin olunmuş və islahatın ilkin mərhələlərində mövcud aqrar istehsal potensialının özəlləşdirmə prosesinə optimal istiqamətləndirilməsi reallaşdırılmışdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının kənd təsərrüfatı texnikası ilə təminatına əlavə dəstək haqqında" 4 iyun 2014-cü il tarixli sərəncamı ilə bu sahəyə əlavə büdcə vəsaitinin ayrılması, habelə 2015-ci ilin dövlət büdcəsində "Aqrolizinq" ASC-nin fəaliyyəti üçün nəzərdə tutulan vəsaitin artımı hesabına ölkənin kənd təsərrüfatı texnikası parkının müasirləşdirilməsi və avadanlıqlarla təchizi davam etdiriləcək.

Heyvandarlığın cins tərkibinin başqa ölkələrdən gətirilən cins heyvanlar hesabına yaxşılaşdırılması tədbirləri ilə yanaşı, hazırda bu işin daha böyük miqyasda aparılması üçün ölkənin özündə müvafiq maddi-texniki və elmi bazanın gücləndirilməsi siyasətinə üstünlük verilir. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Azərbaycan Respublikasında heyvandarlığın inkişafı ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında" 6 iyun 2014-cü il sərəncamı ölkədəki heyvandarlıq təsərrüfatlarında cins tərkibinin yaxşılaşdırılması və məhsuldarlığın artırılması istiqamətində görülən işlərin davamlılığına və əhatə dairəsinin genişləndirilməsinə mühüm töhfədir.

Bakıda və Abşeronda kənd təsərrüfatı məhsullarının tədarükü, saxlanması, daşınması, ixracı və satışını təmin edəcək və tutumu 110 min ton olan 3 logistik mərkəzin və daxilində "fermer mağazaları" da fəaliyyət göstərəcək "yaşıl market" kompleksinin layihələri razılaşdırılmış, tikintisi güzəştli kreditlər hesabına maliyyələşdirilmişdir. Həmin obyektlər bu ilin sonunadək istifadəyə veriləcək. Bundan əlavə, kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının ixracının artırılması məqsədilə Qazaxıstanın Aktau şəhərində logistik mərkəzin tikintisinə başlanılmışdır. Belə mərkəzlərin digər ölkələrdə də yaradılması istiqamətində tədbirlər davam edir.

Kənd təsərrüfatı məhsullarının ixrac bazarının genişləndirilməsi və bu sahədə məhsul istehsalçıları üçün münbit şəraitin yaradılması nəticəsində cari ilin 9 ayı ərzində ölkənin kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə ixracının əsas hissəsini təşkil edən meyvə-tərəvəz məhsullarının ixracı keçən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 34,3 faiz artmışdır.

Təsadüfi deyil ki, ölkə rəhbəri kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının hər bir rayon üzrə daha dərinlən ixtisaslaşması və buna uyğun olaraq müvafiq layihələrin hazırlanması ilə bağlı tapşırıqlar vermişdir. Bu tapşırıqların icrası məqsədilə Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi tərəfindən dünya təcrübəsində geniş istifadə edilən peşəkar tədqiqat metodları əsasında ölkənin bütün regionlarını əhatə edən qiymətləndirmənin aparılması üçün müvafiq işlərə başlanılmışdır. Hazırda elmi-tədqiqat institutlarının mütəxəssisləri tərəfindən hər bir bölgə üzrə ənənəvi olaraq yetişdirilən bitki və heyvan sortları haqqında məlumatlar sistemləşdirilir. Bunun əsasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan istehsalçıları, habelə emal sənayesi müəssisələrini, kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə ticarətçiləri və müvafiq daşıma şirkətlərinin nümayəndələrini əhatə etməklə müvafiq tədqiqatlar aparılacaq. Bu tədqiqatlar əsasında hər bir bölgənin təbii-iqlim şərtləri nəzərə alınmaqla müvafiq bitkiçilik və heyvandarlıq məhsullarının iqtisadi səmərəliliyi köklü şəkildə müəyyən olunacaq. Hər bir bölgə üzrə ixtisaslaşma istiqamətləri müəyyən edildikdən sonra müvafiq dövlət dəstəyi tədbirləri və digər stimullaşdırma mexanizmləri hesabına kənd təsərrüfatı istehsalının sahəvi strukturunun optimallaşdırılmasına nail olunacaq. Kənd təsərrüfatı istehsalının institusional strukturunun təkmilləşdirilməsi istiqamətində praktiki tədbirlərin icrasına da başlanılmışdır. Məlum olduğu kimi, ölkədə kənd təsərrüfatı sahəsinin rəqabətqabiliyyətiyyətinin yüksəldilməsinə mane olan problemlər sırasında kiçik torpaq sahibliyi və kiçik təsərrüfatlar məsələsi xüsusi təsirə malikdir. Hazırda bir təsərrüfata düşən torpaq sahəsinin orta ölçüsü təqribən 3,6 ha, mal-qaranın sayı isə təqribən 2,3 baş təşkil edir. Kiçik təsərrüfatların təşkilatlanma səviyyələrinin çox aşağı olması onların istər resurslara olan tələbatlarının ödənilməsində, istərsə də bazara çıxış məsələsində çətinliklər yaradır. Kiçik təsərrüfatlarda təşkilatlanmanın zəif olması onların bu sahənin inkişafı ilə bağlı

siyasətin formalaşmasında zəif iştirak etmələrinə və dövlətin kənd təsərrüfatı sahəsində stimullaşdırma tədbirlərinin səmərəliliyinin də azalmasına səbəb olur. Məhz buna görə dövlət başçısının tapşırığı ilə kəndli-fermer təsərrüfatlarının daha iri kənd təsərrüfatı müəssisələri formasında birləşmələrinin iqtisadi stimullaşdırılmasını nəzərdə tutan "Kənd təsərrüfatı kooperasiyası haqqında" qanun layihəsi hazırlanaraq hökumətin müzakirəsinə təqdim edilmişdir. Müvafiq qanun layihəsinin müzakirələrə təqdim olunduğu bir vaxtda, birbaşa dövlət dəstəyi ilə artıq taxılçılıq və heyvandarlıq sahəsində iri təsərrüfatların yaradılması prosesinə də başlanılmışdır.

Aqrar sahədə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi tədbirləri çərçivəsində aparılan geniş əhatəli təhlil və qiymətləndirmələr nəticəsində Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin tabeliyində olan və fəaliyyəti məqsədəuyğun hesab edilməyən təsərrüfathesablı dövlət müəssisə və təşkilatlarının ləğvi, özəlləşdirilməsi, yenidən təşkili və idarəetməyə verilməsi ilə bağlı ehtiyaclar müəyyən olunmuş və bununla bağlı müvafiq təkliflər hazırlanaraq aidiyyəti üzrə təqdim edilmişdir.

Hazırda ölkənin ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmək üçün başlıca məqsəd taxılçılığın, meyvəçiliyin və üzümçülüyn, tərəvəzçiliyin, tütünçülüyn, toxumçuluq və tingçiliyin, heyvandarlıqda damazlıq-seleksiya işinin, yemçiliyin, aqrar emal sənayesinin və aqromarketingin, aqroservis xidmətlərinin və kənd yerlərinin inkişaf etdirilməsindən ibarətdir. Son illər əldə olunmuş nailiyyətlərin artırılması və ölkənin əsas ərzaq məhsulları ilə özünütəmin etmə səviyyəsinin təmin edilməsi məqsədilə və həmçinin Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyası üzrə müəyyən edilmiş hədəflərə çatmaq üçün 2014-2017-ci illərdə intensiv metodların prioritetliyi təmin olunmalıdır. Azərbaycan Respublikasının 2014-cü il və gələn üç il üzrə iqtisadi və sosial inkişaf konsepsiyası və proqnoz göstəriciləri. Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Avqust – 2013-cü il. Bakı

Bununla yanaşı, aqrar sahədə informasiya-məsləhət xidmətlərinin təşkili, elmi-tədqiqat müəssisələrinin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, onların fəaliyyətinin bazar iqtisadiyyatının tələbləri əsasında yenidən təşkili də qarşıda duran əsas prioritetlərdəndir. Bundan başqa, aqrar sahənin ixrac potensialının artırılması və

onun tam reallaşdırılması, daxili bazarın beynəlxalq tələblərə uyğun forma və metodlarla qorunması üçün zəruri tədbirlər həyata keçiriləcəkdir.

Əvvəlki illərdə olduğu kimi, aqrar sektora subsidiyaların, vergi güzəştlərinin və güzəştli kreditlərin verilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi, aqrolizinq və aqroservis xidmətlərinin şərtlərinin asanlaşdırılması nəzərdə tutulur.

Yeni heyvandarlıq və südçülük kompleksləri, damazlıq və quşçuluq təsərrüfatları, kənd təsərrüfatı məhsullarının saxlanması və emalı infrastrukturu, intensiv bağçılıq və toxumçuluğun inkişafı istiqamətində ardıcıl tədbirlər davam etdiriləcəkdir.

Aqrar sahənin davamlı inkişafını dəstəklənməsi, o cümlədən onun maliyyə təminatı sahəsində aşağıdakı tədbirlər nəzərdə tutulmalıdır:

- torpaq bazarının inkişaf etdirilməsi, fermerlər arasında könüllülük əsasında birgə təsərrüfatçılığın təşviqi;
- kənd təsərrüfatının maddi-texniki təminatını yaxşılaşdırmaq üçün lizinqlə məşğul olan qurumların fəaliyyətinin genişləndirilməsi və bu sahədə yeni təşkilatların yaradılmasının stimullaşdırılması;
- aqrar sahədə sığortanın stimullaşdırılması üçün mövcud qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi;
- sahibkarların maliyyə resurslarına olan ehtiyaclarının ödənilməsini təmin etmək məqsədilə kənd yerlərində maliyyə-kredit institutlarının (aqrar bankların yaradılması) yaradılması və inkişafı;
- aqrar sahədə vergi siyasətinin, sahibkarlığın inkişafına və ərzaq bazarında məhsul bolluğu yaradılmasına istiqamətləndirilməsi;
- daxili aqrar bazarın xarici bazarların təsirindən qorunması üçün bir sıra ərzaq məhsullarına tətbiq edilən gömrük idxal tarif dərəcələrinə yenidən baxılması, o cümlədən mövsümi rüsumların tətbiq edilməsi.

Aqrar sahənin maddi-texniki bazasını möhkəmləndirmək və xidmətlərin səviyyəsini yaxşılaşdırmaq üçün aşağıdakı tədbirlərin prioritetliyi təmin edilməlidir:

- kənd təsərrüfatı məhsullarının uzunmüddətli saxlanması sisteminin təkmilləşdirilməsi məqsədilə regionlarda soyuducu kameraların, anbarların, elevatorların və s. tikintisinin davam etdirilməsi;
- kənd təsərrüfatı texnikalarının və onun ehtiyat hissələrinin, gübrələr və bitki mühafizəsi vasitələrinin istehsalı və topdansatış ticarəti ilə məşğul olan qurumların yaradılmasının dəstəklənməsi;
- ölkədə və xaricdə aqrar sahənin tələblərinə uyğun yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması istiqamətində işlərin gücləndirilməsi.

Ölkənin torpaq ehtiyatlarına, əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbatına, ixrac strukturuna və onun genişləndirilməsi potensialına və s. göstəricilərə uyğun olaraq əkin strukturunun təkmilləşdirilməsi nəzərdə tutulmalıdır. Bundan başqa iri taxılçılıq təsərrüfatlarının yaradılması məsələsi də diqqət mərkəzində olmalıdır.

Kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkin strukturunun təkmilləşdirilməsi və istehsal həcmnin artırılmasını təmin etmək üçün aşağıdakı istiqamətlərdə tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmalıdır:

- kənd təsərrüfatı birkilərinin istehsalında intensiv metodların tətbiqinin genişləndirilməsi;
- kənd təsərrüfatı bitkilərinin bölgələr üzrə optimal əkin strukturunun və istehsal həcmnin müəyyənləşdirilməsi;
- iri taxılçılıq təsərrüfatlarının yaradılması;
- süfrə (o cümlədən kişmiş) və texniki üzüm sortlarının əkin sahələrinin genişləndirilməsi, yeni üzümlüklərin salınması;
- heyvandarlığın yem bazasının intensiv texnologiyalar əsasında inkişaf etdirilməsinin stimullaşdırılması;

Bitkiçilik məhsullarının emalının genişləndirilməsi və inkişaf etdirilməsi üçün aşağıdakı tədbirlər nəzərdə tutulmalıdır:

- yüngül sənaye müəssisələrinin fəaliyyətinin bərpası, pambıq və pambıq məhsullarının emalı, şərab və şərab məhsulları, şampan şərabı, konyak və alkoqollu içkilərin istehsalı müəssisələrinin modernləşdirilməsi;

- üzümün ilkin emalı müəssisələrinin (şərab zavodları) fəaliyyətinin bərpası və istehsal prosesinin modernləşdirilməsi;
- mövcud konserv, şirə istehsalı müəssisələrinin modernləşdirilməsi və bölgələrdə mini emal müəssisələrinin qurulmasının dəstəklənməsi;
- zeytun emalı üçün mini zavodların qurulmasının stimullaşdırılması;
- kənd təsərrüfatı məhsulları emal edən müəssisələrin rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalının artırılmasının dəstəklənməsi;

Ölkədə mal-qaranın cins tərkibinin və damazlıq işinin yaxşılaşdırılması məqsədi ilə aşağıdakı istiqamətlərdə tədbirlər həyata keçirilməlidir:

- ölkədə heyvandarlığın və onun yem bazasının intensiv metodlarla inkişaf etdirilməsi;
- intensiv özəl ətlik təsərrüfatların yaradılması;
- cins mallarının ölkəyə gətirilməsi, ixtisaslaşmış fermalarda yetişdirilməsi üçün şərait yaradılması;
- xarici ölkələrdən cins heyvanların idxal edilərək, özəl və dövlət damazlıq kənd təsərrüfatı müəssisələrinə verilməsinin dəstəklənməsi;
- damazlıq quşçuluq təsərrüfatlarının yaradılmasının dəstəklənməsi;
- damazlıq materiallarının yetişdirilməsinin stimullaşdırılması;
- damazlıq arıçılıq təsərrüfatlarının yaradılmasının dəstəklənməsi;
- dövlət damazlıq təsərrüfatlarının maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi;
- cins heyvandarlıq komplekslərinin inkişaf etdirilməsi və “Aqroferma”ların yaradılmasının dəstəklənməsi;
- arıçılığın inkişaf etdirilməsi;
- baramaçılığın inkişaf etdirilməsi.

Növbəti mərhələdə heyvandarlıq məhsullarının emalı şəbəkəsinin genişləndirilməsi bu sahədə qarşıda əsas vəzifələrdən birini təşkil etməlidir.

- ət və süd məhsullarının istehsalının artırılması üçün müasir tələblərə cavab verən ət və süd emalı müəssisələri yaradılacaqdır;
- müsir avadanlıqlarla təchiz olunmuş ət kəsimi sexləri yaradılacaqdır;

- ölkədə quşçuluğu daha da inkişaf etdirmək üçün damazlıq quşçuluq təsərrüfatları və damazlıq materiallarının yetişdirilməsinin stimullaşdırılacaqdır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Araşdırmalar göstərir ki, aqrar sahədə bazar münasibətlərinin formalaşması obyektiv zərurət olmaqla, qanunauyğun prosesin nəticəsidir. Aqrar sahədə bazar münasibətləri çox mürəkkəb tərkib və quruluşa malik olmaqla özünəməxsus təşkilati-iqtisadi idarəetmə mexanizminin olmasını tələb edən sahələr və müəssisələrarası istehsal-iqtisadi integrasiya əlaqələrinin formalaşmasını obyektiv və qanunauyğun zərurətə çevirən bir sistemdir. Bu sistem daxilində hər biri tam sərbəst hüquqi statusa malik çoxsaylı və istiqamətli təsərrüfatçılıq formaları mövcud aqrar sahəyə vahid idarəetmə obyektı kimi baxılmasının zəruriliyini təsdiq edən iqtisadi amillərlə razılaşmaq olmaz.

Məlum olduğu kimi, sabiq SSRİ dövründə mövcud olan mərkəzi planlaşdırma sistemi, vahid dövlət mülkiyyətinin hökmranlığı, o zamankı müttəfiq respublikalararası düşünülməmiş və daha çox siyasi məqsədlər güdən iqtisadi-istehsal əlaqələrinin dağılması, ölkəmizin iqtisadiyyatına öz mənfi təsirini göstərmişdir. Belə ki, həmin dövrdə Azərbaycanda sənaye, kənd təsərrüfatı, tikinti və eləcə də digər istehsal və qeyri-istehsal sahələrinin inkişaf strukturları mərkəzdən asılılıq prinsipləri əsasında qurulmuşdu. Onlann sərbəst və azad inkişafını təmin etmək heç cür mümkün deyildi. Məhz buna görə də, müstəqilliyini qazanan və digər respublikalarla olan iqtisadi-istehsal əlaqələrini itirən ölkəmizdə iflic vəziyyətinə düşən bir iqtisadiyyatı ayağa qaldırmaq, onu yenidən qurmaq və inkişaf etdirmək məqsədilə elmi-nəzəri cəhətdən tam əsaslandırılmış tədbirlər sisteminin işlənilib hazırlanması, əməli iş planlarının tərtibi, onların dönmədən və ardıcılıqla həyata keçirilməsi ölkə rəhbərliyinin qarşısında bir vəzifə kimi dayandı.

Aqrar bölmədə həyata keçirilən iqtisadi islahatların hüquqi-normativ əsasını 1991-2004-cü illər ərzində qəbul edilmiş qanunlar təşkil edir. Bunların sırasına: «Aqrar islahatın əsasları haqqında», «Kolxoz və sovxozların islahatı haqqında», «Torpaq islahatı haqqında», «Baytarlıq təbabəti haqqında», «Müəssisələr haqqında», «Səhmdar Cəmiyyəti haqqında», «Lizinq xidməti haqqında», «Azərbaycan Respublikasında 1995-1998-ci illərdə dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin

Dövlət Proqramı», «Kooperasiya haqqında», «Damazlıq işi haqqında», «Bitki karantini haqqında», «Meliyasiya və irriqasiya haqqında», «Bitki mühafizəsi haqqında», «Seleksiya nailiyyətləri haqqında», «Torpaq vergisi haqqında», «Toxumçuluq haqqında», «Torpaq icarəsi haqqında», «Torpaq bazarı haqqında», «Dövlət torpaq kadastrı, torpaqların monitorinqi və yer quruluşu haqqında», «Azərbaycan Respublikasının Torpaq Məcəlləsi», «Kredit ittifaqları haqqında», «Özəlləşmənin ikinci Dövlət Proqramı», «Taxıl haqqında» və s. aid etmək olar. Bu da, aqrar sahədə islahatların düzgün aparılmasına, kənddə sahibkarlığın inkişafına real zəmin yaratmışdır. Bəzi məsələlərdə islahatların gedişini tənzimləmək, bu sahədə qarşıya çıxan problemləri operativ həll etmək üçün Respublika Prezidenti Fərmanlar imzalamışdır. Məsələn, «Dövlət Aqrar İslahatı Komissiyasının yaradılması haqqında», «Aqrar islahatların həyata keçirilməsini təmin edən normativ-hüquqi aktların təsdiq edilməsi barədə», «Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə» və başqa fərmanlar bu sahədə olan normativ-hüquqi bazanı möhkəmləndirməklə yanaşı, onu daha da inkişaf etdirirdi. Habelə, aqrar islahatlar və onun həyata keçirilməsi ilə bağlı Respublika Nazirlər Kabinetində 22-dən çox, Dövlət Aqrar İslahatı Komissiyasında isə 100-dən artıq normativ akt və qərarlar qəbul olundu. Bu normativ aktları əldə rəhbər tutaraq, aqrar bölmədə əsaslı islahatların aparılmasına başlanıldı. Nəticədə, bu sahədə xeyli əməli işlər görüldü və indi də həmin işlərin həyata keçirilməsi davam etdirilir.

Əsaslı islahatların uğurla və dönmədən həyata keçirilməsi, aqrar-sənaye kompleksinin, o cümlədən onun əsası və aparıcı bölməsi sayılan kənd təsərrüfatının iqtisadi-sosial problemlərinin dərinədən öyrənilib dərk edilməsindən, çoxuqladlı təsərrüfatçılıq şəraitində işləyə bilən ixtisaslı kadrların hazırlığından çox asılıdır.

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, istər normal və istərsə də böhranlı situasiyalarda sosial-iqtisadi proseslərə dövlət müdaxiləsinin qüvvədə olan ən mühüm vasitəsi hüquqi-normativ aktlar vasitəsilə iqtisadiyyatın hüquqi tənzimlənməsidir. Bu baxımdan iqtisadiyyatın bütün sahələrinin inkişafının qanunvericilik təminatı hüquqi tənzimlənmənin obyektini təşkil edir. İqtisadiyyatın hüquqi tənzimlənməsi sistemində aqrar sahənin hüquqi tənzimlənməsi son dərəcə mühüm rol oynayır. Hüquqi

tənzimlənmə sistemində aqrar sahənin önəmli rolu kənd təsərrüfatı istehsalının strateji əhəmiyyətə malik olması, eləcə də aqrar-ərzaq kompleksinin cəmiyyətdə siyasi və sosial sabilliyin qarantı kimi çıxış etməsilə şərtlənir. Məhz dövlət aqrar sektorda yeni iqtisadi münasibətlərin formalaşması və inkişafına sistemli yanaşmalı, radikal iqtisadi islahatlar və onlara hüquqi baza yaradılmasında obyektiv iqtisadi qanunlardan və qanunauyğunluqlardan irəli gələn dialektik əlaqələrə əsaslanan qanunlar, fərmanlar, sərəncamlar, qərarlar və müxtəlif səpkili normativ-hüquqi aktlar qəbul etməlidir ki, bunlar da həyata keçirilən hüquqi tənzimləmə prosesinin əsas vasitələridir. Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi, bütövlükdə isə, milli təhlükəsizliyin ən mühüm komponentlərindən biri olan ərzaq təhlükəsizliyi məhz aqrar sahənin inkişafı və tənzimləmə səviyyəsindən asılıdır. Bununla yanaşı, aqrar sahədə istehsalın son nəticəsinin daha çox təbii-iqlim amillərinin təsirindən asılı olmaqla riskli təbiətə malik olması, istehsal dövrü ilə iş dövrünün üst-üstə düşməməsi, aqrar sahənin bir sıra təbii amillərlə əlaqədar olaraq investisiya və kredit qoyuluşlarından kənarda qalması və az cəlbedici olması, aqrar sahədə rentabellik və gəlirlilik səviyyəsinin bir qayda olaraq iqtisadiyyatın orta göstəricisindən aşağı olması, kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətləri ilə sənaye məhsullarının qiymətləri arasında disparitetin mövcudluğu fəal dövlət tənzimlənməsinin zəruriliyini meydana gətirir. Aqrar iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsini zəruri edən mühüm amillərdən biri də, bu sahənin təkcə əhalinin ərzaq, sənayenin isə xammalla təmin edilməsini həyata keçirən maddi istehsal sahəsi olmayıb, həmçinin iqtisadi fəal əhalinin çox böyük hissəsinin çalışdığı və məşğulluğa təminat verdiyi sahə olmasıdır.

Aqrar islahatların müasir mərhələsi ilə bağlı ölkə rəhbəri tərəfindən qəbul edilmiş siyasi qərarlara əsasən, bu islahatların kənd təsərrüfatı sahəsinin rəqabətqabiliyyətiyyətinin yüksəldilməsini hədəfləyən aşağıdakı strateji prioritetlər üzrə aparılması nəzərdə tutulur:

- kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının müvafiq istehsal vasitələri və xidmətlərlə təchizatının daha da gücləndirilməsi;

- kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə bazar institutlarının və bazar infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi hesabına istehsalçıların bazara çıxış imkanlarının daha da yaxşılaşdırılması;

- kənd təsərrüfatı istehsalı üzrə müasir dövrün tələblərinə uyğun struktur dəyişikliklərinin aparılması;

- kənd təsərrüfatının dövlət tənzimlənməsi üzrə institusional potensialın gücləndirilməsi və idarəetmənin təkmilləşdirilməsi.

Göründüyü kimi, müasir mərhələdə aqrar islahatların, iqtisadi ədəbiyyatlarda "rəqabətqabiliyyətin determinantları" adlandırılan faktorlar tam şəkildə nəzərə alınmaqla, sistemli şəkildə həyata keçirilməsi müəyyən edilmişdir. Təbii olaraq bu yanaşma bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının dünyanın yüksək rəqabətqabiliyyətiyə malik olan iqtisadiyyatları qrupuna yüksəldilməsi ilə bağlı müəyyən edilmiş strategiyaya əsaslanır. Aqrar sahənin davamlı inkişafının mövcud vəziyyətinin, onun tənzimlənməsinin mövcud vəziyyətinin təhlil edilməsi və hüquqi əsaslarının təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinə dair aşağıdakı nəticələr əldə edilmiş və bir sıra təkliflər irəli sürülmüşdür:

1. On illər ölkəmizdə ümumi sahibkarlıq mühitinin, xüsusilə də aqrar sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı bir sıra normativ-hüquqi aqtlar qəbul edilmiş və hazırlanan proqramlarda qarşıdakı illər üçün bu sahədə bir sıra tədbirlərin görülməsi nəzərdə tutulmuşdur. Lakin həmişə olduğu kimi ölkəmizdə problem normativ-hüquqi sənədlərin hazırlanması sahəsində deyil, onlardan irəli gələn müddəaların icrası sahəsindədir və hazırlanan bu normativ-hüquqi xarakterli sənədlərin reallaşdırılması sahəsindəki problemlərin ortaya çıxması digər amillərlə yanaşı, mühüm dərəcədə bu aqtlardan irəli gələn vəzifələri həyata keçirəcək inzibati-institusional quruluşun, başqa sözlə müvafiq idarəetmə strukturlarının qeyri-təkmil xarakter daşmasından asılıdır ki, bu sahədə də ciddi tədbirlərin həyata keçirilməsinə ehtiyac vardır. Demək olar ki, başa çatmış aqrar islahatlar nəticəsində ölkə aqrar sektorunda baş verən kəskin tənəzzülün qarşısını almaq, daxili tələbatın ödənilməsində müəyyən müsbət nəticələr əldə etmək mümkün olsa da, hələ də ölkənin ixrac potensialında ciddi geriliklər özünü göstərir və istehsal həcmi və

məhsuldarlıq mövcud imkanlar baxımından xeyli aşağıdır. Bu məsələləri həll etmək üçün növbəti illərdə aqrar siyasətin qarsısında mütərəqqi texnologiyalardan istifadənin genişləndirilməsi, dünya standartlarına uyğun məhsul istehsalı, yığılı, tədarükü, saxlanması, qablaşdırılması və daşınması sisteminin formalaşdırılması, şoranlaşma, eroziya, su çatışmazlığı və xəstəliklərlə mübarizənin gücləndirilməsi, damazlıq və seleksiya işlərinin səmərəliliyinin artırılması kimi istiqamətlərdə bir sıra vəzifələrin həll edilməsi dayanmalıdır.

2. Hesab edirik ki, tənzimlənən qiymətlər kateqoriyasının genişləndirilməsi, buraya həmçinin aqrar sahə üçün maddi-texniki resurslar istehsalı ilə məşğul olan və bu sahənin son məhsulunun emalını həyata keçirən sənaye sahələrinin də aid edilməsi aqrar sahənin qiymət tənzimlənməsinin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə imkan verə bilər. Çünki aqrar sahə maddi-texniki resurslar istehsalı və emalı sahələrinin daimi inhisarı altında olur. Hazırda respublikada geniş həcmli qiymət tənzimlənməsi həyata keçirilməsə də, tənzimlənən qiymətlər kateqoriyası müəyyən edilmişdir. Lakin tənzimlənən qiymətlər yalnız təbii inhisar, dövlət inhisarı və inhisarçı subyektlərin məhsullarına (mallarına, işlərinə və xidmətlərinə) aid edilir və bu da qiymətlərin dövlət tənzimlənməsinin tətbiq dairəsinin məhdudlaşdırılmasına gətirib çıxarır.

3. Azərbaycan Respublikasının kənd təsərrüfatının inkişaf potensialının qiymətləndirilməsi nəticəsində məlum olur ki, ölkə bu sahədə güclü potensiala malikdir, lakin bu potensialın tam və səmərəli reallaşdırılması, başqa sözlə, ölkədə rəqabətqabiliyyətli kənd təsərrüfatı sektorunun formalaşdırılması üçün kompleks tədbirlər həyata keçirilməsinə ehtiyac var. Yəni, müasir dövrdə ölkədə aparılan aqrar siyasətin qarşısında çoxsaylı və geniş əhatəli vəzifələr durur.

4. Kənd təsərrüfatı üzrə dövlət tənzimlənməsi zəruri olsa da, bu tənzimlənmənin miqyası, üsul, vasitə və alətləri sahənin mövcud potensialının xüsusiyyətlərini və inkişaf perspektivlərini nəzərə almadıqda, başqa sözlə, konkret hədəflərə yönəlmədikdə arzuolunmaz nəticələrə də gətirib çıxarılabilir. Aqrar sahənin davamlı inkişaf strategiyasının başlıca vəzifələri sırasına isə, hər şeydən əvvəl aqrar sahədə davamlı iqtisadi artımın təmin edilməsi, bu sahədə istehsal və istehlak strukturunun optimallaşdırılması, ətraf mühitin çirklənməsinə

qarşı tədbirlərin gücləndirilməsi kimi global məsələlər daxil edilməlidir. Davamlı inkişaf strategiyasını bazis kimi qəbul edərək, onun əsasında iqtisadiyyatın aparıcı sahələri üzrə, o cümlədən aqrar sahə üzrə davamlı inkişaf proqramları qəbul edilməlidir.

5. Torpaqların keyfiyyətinin qorunub saxlanılması və yaxşılaşdırılması ilə bağlı istehsalçılar arasında maarifləndirmə işləri də aparılmalıdır. Eyni zamanda, kənd təsərrüfatı istehsalı üzrə ətraf mühitin qorunması siyasətinə “ekoloji təmiz” aqrar məhsulların ixracı siyasəti kontekstində baxılmalıdır. Müasir dövrdə aqrar sektorun davamlı inkişafının təmin edilməsinin əsas şərtlərindən biri kimi aqrar siyasətin əsas vəzifələrindən birində kənd təsərrüfatı istehsalının ekoloji tarazlığın pozulmasına göstərə biləcəyi mənfi təsirin tənzimlənməsidir. Bu məqsədlə ətraf mühitin qorunması üzrə müvafiq standartlar hazırlanmalı və tətbiq edilməli, bu standartlara riayət edilməsinə nəzarət sistemi formalaşdırılmalıdır.

6. Mənfəət əldə edilməsini əsas məqsəd kimi qarşıya qoymayan bu bankların yaradılması ilə, aqrar sahibkarlıq subyektlərinin kredit resursları ilə təminat probleminin həll edilməsini, aqrar sahənin inkişafına istiqamətlənmiş fundamental elmi-tədqiqatların maliyyələşdirilməsini, aqrar sahədə məhsul ixracının kreditləşdirilməsini, kənd ərazilərində sosial problemlərin aradan qaldırılmasına əhəmiyyətli yardım göstərilməsi vacib sayılır. Sadalananların maliyyələşdirilməsi böyük həjmdə vəsait tələb etdiyinə görə, Aqrar İnkişaf Bankları dövlət vəsaiti hesabına yaradılır, sonradan onun səhmləri təkrar bazara çıxarılsa da, səhm-nəzarət zərfi dövlətdə saxlanılır. Bu yolla dövlət həm onun zərərini öz üzərinə götürür, həm də aqrar sahənin tənzimlənməsində mühüm təsir imkanını özündə saxlayır. Kənd təsərrüfatı məhsullarının ixrac imkanlarının genişləndirilməsi, kənd təsərrüfatı məhsulu istehsalçılarının dünya bazarına çıxışının təmin edilməsi məqsədilə İxrac Yardım Fondunun yaradılması, eləcə də birbaşa ixracın maliyyələşdirilməsi ilə məşğul olan İdxal-İxrac Bankının yaradılması məqsədə uyğundur.

7. Bundan əlavə, kənd təsərrüfatı istehsal subyektlərinin kredit alması üçün banklar tərəfindən tələb olunan biznes planların standartlaşdırılmış və sadələşdirilmiş formasının hazırlanaraq kənd təsərrüfatı istehsal subyektlərinə paylanmasına da

zərurət hiss edilir.Məqsədli subsidiyalardan və dövlət yardımlarından istifadənin təkmilləşdirilməsi, ümumitəyinatlı subsidiyaların həjminin artırılması və aqrar sahədə ümumi məhsul istehsalında xüsusi çəkisinin çoxaldılması, aqrar sahəyə ünvanlı subsidiyaların həyata keçirilməsi vəzib sayılmaqla, ünvanlı subsidiyalar ilk növbədə kənd təsərrüfatı məhsulu istehsalçıların istifadə etdikləri dizel yanajağı, benzin, sürtgü yağları və digər yanacaq növlərinin güzəştli şərtlərlə alınmasından kənd təsərrüfatı istehsal vasitələrinin qiymətlərinin yüksəlməsindən dəyən ziyanın ödənilməsindən ibarət olmalıdır

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Abbasov A. Qloballaşma şəraitində ölkənin aqrar-ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi. Aqrar islahatlarının ilk nəticələri və perspektivlər (respublika elmi-praktik konfransının materialları), Bakı-2003;
2. Axundzadə L.T., Əsədov A.Ə. Aqrar hüququ. Bakı: Qanun, 2003, 516 s.
3. Aliyev İ. Aqrar sahənin idarəetmə problemləri. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Xəbərləri, Humanitar və İctimai Elmlər Seriyası (İqtisadiyyat), Bakı 2005(1), səh. 131-138;
4. Aliyev İ. Azərbaycan Respublikasında aqrar sahədə iqtisadi idarəetmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi, Bakı 2003;
5. Ataşov B.X. Ərzaq təhlükəsizliyinin aktual problemləri. Bakı: Elm, 2005, 336 s.
6. Balayev R.Ə. Aqrar bölmənin və ərzaq bazarının tənzimlənməsi məsələləri. Müasir mərhələdə Azərbaycanda yeni iqtisadi sistemə keçidin qanunauyğunluqları və problemləri (Azərbaycan Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat İnstitutu). Kollektiv monoqrafiya. Bakı: Elm, 1998, 498 s.
7. Bağırzadə E. Aqrar islahatların hüquqi tənzimlənməsi, Referat işi, Bakı, 2004;
8. BMT-nin Minilliyin İnkişaf Bəyannaməsi. <http://www.un.org>
9. Cəfərov M.İ., Quliyev R.M. Torpaq fondu və ondan səmərəli istifadə, Bakı-1997;
10. Əlibəyov N.V. Dövlət sahibkarlığının formalaşdırılması / AzETKTI və TI-da keçirilmiş aqrar islahatların 10 illiyinə həsr olunmuş konfrans materialları. Bakı: AzETKTI və TI-nun mətbəəsi, 2005, s. 184-190
11. Həsənov. R.T. Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının bazar modelinin konseptual əsasları, Bakı, "Elm" nəşriyyatı 1998;.
12. Hüseynov M.J. Dayanıqlı aqrar sahənin formalaşdırılmasının aktual problemləri / AzETKTI və TI-nun elmi əsərləri, 4 hissəli, IV h., Bakı: El-Allianje, 2004, s. 95-109
32. İbrahimov İ.H. Aqrar iqtisadiyyatın aktual problemləri. Bakı: Təhsil EİM, 2002, 220 s.;
33. İbrahimov İ.H. Aqrar iqtisadiyyatın əsasları. Bakı: Səda, 2003, 154 s.;
34. İbrahimov İ.H., İbrahimov E.R. Sahibkarlıq fəaliyyətinin iqtisadi-hüquqi mexanizmi. Bakı: Çıraq, 2004, 280 s.;
35. Xəlilov H.A. Aqrar iqtisadiyyatda sistem transformasiyaları və modernləşdirmə şəraiti, Bakı, 2005.;
36. Qarabəyova Z. Aqrar-sənaye integrasiyasının gücləndirilməsinin kənd yerlərində yoxsulluğun azaldılmasına təsiri. Dünya Bankının İqtisadi İnkişaf Nazirliyi ilə birgə həyata keçirdiyi layihə çərçivəsində yerinə yetirilən tədqiqat işinin yekun hesabatı, Bakı, 2003;
37. Məmmədov H. Aqrar bölmədə aparılan islahatların nəticəsi, problemlər və perspektivlər. "Azərbaycan Respublikasında iqtisadi islahatlar: ilk nəticələr,

problemlər və perspektivlər” adlı beynəlxalq elmi-praktikkonfransın materialları, Bakı 2003, səh. 66-75;

38. Musayev A.F. Regionların sosial-iqtisadi inkişafında vergi siyasətinin özünəməxsus rolu vardır / AzETKTİ və Tİ-da keçirilmiş aqrar islahatların 10 illiyinə həsr olunmuş konfrans materialları. Bakı: AzETKTİ və Tİ-nun mətbəəsi, 2005, s. 3-11;

39. Rüstəmov R.M. Aqrar sahədə davamlı inkişafın formalaşması məsələləri // Azərbaycan Aqrar Elmi, 2006, № 2, s. 182-186;

40. Salahov S.V. Transformasiya şəraitində aqrar iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi məsələləri. Bakı: MMA-nın mətbəəsi, 2000, 96 s.;

41. Salahov S.V. Aqrar islahatların dayanıqlı inkişaf problemləri / AzETKTİ və Tİ-da keçirilmiş aqrar islahatların 10 illiyinə həsr olunmuş konfrans materialları. Bakı: AzETKTİ və Tİ-nun mətbəəsi, 2005, s. 18-28;

42. Salahov S.V., Rüstəmov R.M. Aqrar qanunverijiliyin mövjud problemləri kontekstində aqrar təsərrüfatçılıq subyektlərinin fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi məsələləri / AzETKTİ və Tİ-nun elmi əsərləri, 4 hissəli, II h., Bakı: AzETKTİ və Tİ-nun mətbəəsi, 2006, s.24-49.;

43. Səmədzadə Z.Ə. Azərbaycan iqtisadiyyatı XXI əsrdə: inkişaf mərhələləri, problemlər, XXI əsrin birinci onilliyində iqtisadi inkişaf konsepsiyası haqqında düşüncələr / Azərbaycan XXI əsrin astanasında Elmi-Praktik konfransının materialları. Bakı: 1997, s. 78;

44. Mahmudov M.M., Mahmudova İ.M., “Region iqtisadiyyatının tənzimlənməsi”, Bakı – 2001;

45. Məmmədov Q., Xəlilov M. Ekologiya və ətraf mühit, Bakı, “Elm”, 2004.

46. Paşa T. Aqrar islahatlar və onun sosial-iqtisadi nəticələri. Gələcək 10 il: Azərbaycanda demokratik islahatların başlıca istiqamət və məqsədləri, 2-ci cild, Bakı 2006, səh. 182-216;

47. Rüstəmov V., Rzayev F. Açıq iqtisadi sistem şəraitində aqrarsiyasətin bəzi məsələləri, Azərbaycan Elmi Tədqiqat Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı və Təşkili İnstitutunun elmi əsərlər toplusu, Bakı-2005.;

48. Rzayev F. Azərbaycan Respublikasının kənd təsərrüfatı üzrə malik olduğu inkişaf potensialının qiymətləndirilməsi. “İqtisadi İnkişaf” jurnalı, №2(2), 2006;

49. Rzayev F. Aqrar islahatların ilkin nəticələrinin qiymətləndirilməsi. “Azərbaycanda iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi xüsusiyyətləri və problemləri” adlı elmi əsərlər toplusu, IV buraxılı, Bakı – 2003;

50. Rzayev F., Qarabəyova Z. Aqrar sektor üzrə dövlət tənzimlənməsi: dünya təcrübəsi, Azərbaycan reallıqları və perspektiv istiqamətlər. Azərbaycan Elmi Tədqiqat Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı və Təşkili İnstitutunun elmi əsərlər toplusu, Bakı, 2003;

51. Rzayev F., Qarabəyova Z., Kərimli R. Kadr hazırlığının əmək bazarının tələblərinə uyğunlaşdırılması problemləri: mövcud vəziyyətin təhlili və bu sahədə siyasətin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri. İqtisadi İslahatlar Mərkəzinin elmi hesabatı, Bakı, 2005;

52. Salahov S. Aqrar sferada dövlət tənzimlənməsinin konseptual əsasları və prioritetləri, Bakı, 2002;

53. Salahov S. İslahatların və aqrar iqtisadiyyatın tənzimlənməsinin Azərbaycan modeli. Aqrar islahatların ilkin nəticələri və perspektivlər (Respublika elmi-praktik konfransının materialları), Bakı, 2003.;
54. Satton U., Covanaççi D., Öcek E. və başqaları (U. Sattonun ümumi rəhbərliyi ilə). Azərbaycanda kənd təsərrüfatı bazarlarının tədqiqi, Dünya Bankı, iyun, 2005, Bakı.;
55. Stiqlits C. Qloballaşma və onun doğurduğu narazılıqlar. 2002-ci ildəki ingiliscə nəşrindən tərcümə, Bakı, 2004.;
56. Zorya S., Əmiraslanov A. Ümumdünya Ticarət Təşkilatı və Azərbaycanın kənd təsərrüfatı, Almaniya Texniki Əməkdaşlıq Agentliyi (GTZ), Azərbaycanda Aqrar Siyasət Məsləhəti Layihəsi, mart, 2004.;
57. Бабашкина А.М. Государственное регулирование Национальной экономики, 2005.;
58. Быстрова Г.Е., Козыря М.И. Аграрное право. М.: Юрист, 1998, 533 с.;
59. Булатов А.С. Экономика. М.: Юристъ, 2002.;
60. Гулийев Р.Р. Проблемы агропромышленной интеграции в СНГ. Москва, Издательство МСХА 2003.;
61. Кузнецов В.В. и др. Экономика сельского хозяйства, 2003.;
62. Лукичев П.М. Государственное регулирование аграрной сферы (Автореферат), 2001 <http://fep.vsau.ru/referats/lucich/luk.htm>(25.12.06).;
63. Под ред. М.Н.Малыша. Аграрная экономика, 2002.;
64. Попов Н.А. Основы рыночной агроэкономики и сельского предпринимательства, 2001.;
65. Портер М. Международная конкуренция – М. Международные отношения, 1993.;
66. Попов Н.А. Экономика сельскохозяйственного производства, с основами рыночной агроэкономики и сельского предпринимательства. М.: ТАНДЕМ, 1999, 352 с.;
67. Рыгалова Л.В. Аграрное право. М.: Академия, 2002, 240 с.;
68. Серова Е.В. Аграрная Экономика. М.: ГУ ВШЭ, 1999, 199 с.;
69. Государственное регулирование экономики в современных условиях. Москва – 1997.;
70. Смит. А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Москва – 1962.;
71. Кулиев Т.А. Регулируемая рыночная экономика. Баку: 1999.;
72. Marie-Claire C.S. Ashfaq K. Sustainable development law–principles, practices and prospects. New York: UN, 2004, 360 p.;
73. Peter H. Agricultural workers and their contribution to sustainable agriculture and rural development. FAO, 2005, 91 p. <http://www.ilo.org>;
74. Wilson A., Tyrchniewicz A. Agriculture and sustainable development: Policy analysis on the Great Plains. Manitoba, 1995, 118 p.

1. "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı" (2009-cu il 14 aprel);
2. Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004 - 2008-ci illər) (11 fevral 2004-cü il);
3. "2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı" (15 sentyabr 2008-ci il);
4. "2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı" (25 avqust 2008-ci il);
5. "Aqrar bölmədə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi tədbirləri haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı (23 oktyabr 2004-cü il);
6. "Aqrar bölmədə lizin qin genişləndirilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı (23 oktyabr 2004-cü il);
7. Azərbaycan Respublikasında 1999-2000-ci illərdə aqrar islahatlarının ləşdirilməsi və kənd təsərrüfatında sahibkarlığın inkişafına kömək göstərilməsinə dair Dövlət Proqramı;
8. Azərbaycan Respublikasında 2002-2006-cı illərdə aqrar bölmənin inkişafına dair Proqram;
9. Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının Dövlət Proqramı (2002-2005-ci illər);
10. "Azərbaycan Respublikasının Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı (12 oktyabr 1992-ci il)
11. Azərbaycan Respublikasında Yoxsulluğun Azaldılması və İqtisadi İnkişaf üzrə Dövlət Proqramı (2003-2005-ci illər);
12. "Azərbaycan Respublikasında 2002-2006-cı illərdə aqrar bölmənin inkişafına dair Proqramı"nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Sərəncamı (17 oktyabr 2002-ci il);
13. "Azərbaycan Respublikasının Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi və onun yanında yaradılmış dövlət agentlikləri və dövlət xidmətləri haqqında əsasnamələrin təsdiq edilməsi barədə" Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin Fərmanı;
14. "Aqrar sahədə islahatların sürətləndirilməsinə dair bəzi tədbirlər haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı (22 mart 1999-cu il);
15. "Azərbaycan Respublikasında antiinflasiya tədbirlərinin gücləndirilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı (31 may 2005-ci il);
16. "Kənd təsərrüfatında sığortanın stimullaşdırılması haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu (18 iyun 2002-ci il);
17. "Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarna müddətli vergi güzəştlərinin verilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu (27 noyabr 2001-ci il);
18. "Torpaq icarəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu (11 dekabr 1998-ci il);
19. "Torpaq vergisi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu (24 dekabr 1996-cı il);